

SBEED

Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi Aralık - December 2021

The Journal of Social Science Institute of Mersin University

Cilt/ Volume 5
Sayı / Issue 1

Sahibi	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU (MEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına)
Editör	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU
Editör Yardımcıları	Doç Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN
Yayın Kurulu	Prof. Dr. Y. Gürhan TOPÇU Prof. Dr. Kemal BİRDİR Prof. Dr. Ayşe AZMAN Prof. Dr. Aslıhan DOĞAN TOPÇU Prof. Dr. İsmail İŞCEN Prof. Dr. Candan ÜLKÜ Prof. Dr. Nilgün ÇIBLAK COŞKUN Doç. Dr. Levent YAYLAGÜL Doç. Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN
Yabancı Dil Editörü	Dr. Öğr. Üyesi Özlem KURTOĞLU ZORLU
Türkçe Dil Editörü	Öğr. Gör. Dr. Çiğdem KALEGERİ
Dergi Sekreteryası	Arş. Gör. Güleycan AKTAŞ Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN
Logo Tasarımı	Prof. Yusuf GÜVEN, Öğr. Gör. Ayşegül TUĞUZ SAĞLAM
Dergi Tasarımı	Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU
Mizanpaj	Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU
Yayın	Yerel süreli e-yayın ISSN: 2602-4608 Aralık 2021 Cilt/Volume: 5 Sayı/Issue:1
Adres	Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm Fakültesi Binası, Kat:2, Çiftlikköy Kampüsü, 33343, Yenişehir / Mersin Tel: 0324 361 00 01 /17611 Faks: 0324 361 02 87 e-posta: sbedergi@mersin.edu.tr

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Suavi Ahipaşaoğlu (Cumhuriyet Ünv.)
Prof. Dr. Canan Parla (Anadolu Ünv.)
Prof. Dr. Açalıya Allmer (Dokuz Eylül Ünv.)
Prof. Dr. Muna Yüceol Özözen (Çukurova Üni.)
Prof. Dr. Maria Rosa Anttognazze (King's College London)
Prof. Dr. Abuzer Pınar (Harran Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe Azman (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam (Hacettepe Üni.)
Prof. Dr. Hanife Dilek Batislam (Çukurova Ünv.)
Prof. Dr. Cemal Sakallı (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Nazlı Bayram (Yaşar Ünv.)
Prof. Dr. Fulya Sarvan (Akdeniz Ünv.)
Prof. Dr. Fatma Cana Bilsel (ODTÜ)
Prof. Dr. Bahar Taner (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Hamdi Brova (Ankara Ünv.)
Prof. Dr. Orhan Tekelioğlu (Sakarya Ünv.)
Prof. Dr. Alev Bulut (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Aslihan Doğan Topçu (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Fatih Cin (Çukurova Ünv.)
Prof. Dr. Nadir Engin Uzun (İstanbul Okan Ünv.)
Prof. Dr. Serap Çabuk (Çukurova Ünv.)
Prof. Dr. Candan Ülkü (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. A. Celil Çakıcı (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Ali Yakıcı (Gazi Üni.)
Prof. Dr. Cemile Çelik (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Azmi Yalçın (Çukurova Ünv.)
Prof. Dr. İsmail H. Demirdöven (Hacettepe Ünv.)
Prof. Dr. Mehmet İsmail Yağcı (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Ali Deran (Niğde Ömer Halisdemir Ünv.)
Prof. Dr. Faruk Yücel (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat Durukan (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Aysun Yüksel (Anadolu Ünv.)
Prof. Dr. Fikret Dülger (Çukurova Ünv.)
Doç. Dr. Pınar İbe Akcan (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. İclal Ergenç (Ankara Ünv.)
Prof. Dr. Ertan Eğribel (İstanbul Ünv.)
Prof. Dr. Efrumiye Ertekin (Mersin Ünv.)
Prof. Dr. Nezihe Figen Ersoy (Anadolu Ünv.)
Prof. Dr. Murat Ferman (Anadolu Ünv.)
Prof. Dr. Zeliha Göker (Akdeniz Üniversitesi)
Prof. Dr. Doğan Gürsoy (Washington State University)
Prof. Dr. Murat Hançer (Univ. Of Central Florida)
Prof. Dr. Lars Johanson (Johannes Gutenberg University)
Prof. Dr. Orhan İçöz (Dokuz Eylül Ünv.)
Prof. Dr. Kurtuluş Karamustafa (Erciyes Ünv.)
Prof. Dr. Nevzat Kaya (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail Kızılırmak (İstanbul Ünv.)
Prof. Dr. O. Avşar Kurgun (Dokuz Eylül Ünv.)
Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Önal (Çukurova Ünv.)
Doç. Dr. Gürkan Akdağ (Mersin Ünv.)
Doç. Dr. Yılmaz Akgündüz (Dokuz Eylül Ünv.)
Doç. Dr. Oğuz Alp (Anadolu Ünv.)
Doç. Dr. Bülent Arı (Mustafa Kemal Üni.)
Doç. Dr. Hasan Gül (Samsun 19 Mayıs Ünv.)
Doç. Dr. Mehmet İnce (Mersin Ünv.)
Doç. Dr. İhsan Kamalak (Mersin Ünv.)
Doç. Dr. Yakup Karabacak (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan Karakaş (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. Refiye Okuşluk Şenesen (Çukurova Üni.)
Doç. Dr. Ufuk Özcan (İstanbul Ünv.)
Doç. Dr. Veli Kargı (Mersin Ünv.)
Doç. Dr. Uysal Yenipınar (Mersin Ünv.)
Dr. Öğr. Üyesi Murat Göç (Pamukkale Ünv.)
Dr. Öğr. Üyesi Ercan Aşkın (Karamanoğlu Mehmet Bey Ünv.)
Dr. Öğr. Üyesi Elif Arıca Akkök (Ankara Ünv.)
Dr. Öğr. Üyesi H. Ertuğ Ergürer (Karamanoğlu Mehmet Bey Ünv.)

**Cilt:5 Sayı:1
Hakemleri**

Prof. Dr. Gülsen Serap ÇEKEROL
(Anadolu Üniversitesi)

Doç. Dr. Orhan Veli ALICI
(Tarsus Üniversitesi)

Prof. Dr. Metin EKİCİ
(Ege Üniversitesi)

Doç. Dr. İbrahim BOZKURT
(Mersin Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet TANYAŞ
(Maltepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Kemal EROĞLUER
(Milli Savunma Üniversitesi)

Prof. Dr. Selçuk URAL
(Kafkas Üniversitesi)

Doç. Dr. Uğur KURTARAN
(Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi)

Prof. Dr. Abdülkadir GÜL
(Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)

Doç. Dr. Bülent ÇELİK
(Adnan Menderes Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa BEKMEZCİ
(Toros Üniversitesi)

Doç. Dr. İzzet PARMAKSIZ
(Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)

Prof. Dr. Cenk REYHAN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Halim GÜNER
(Alparslan Üniversitesi)

Doç. Dr. Mihalis KUYUCU
(Alanya Hamdullah Emin Paşa Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Duygu TAŞFİLİZ
(Altınbaş Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet MURAT
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Metin YILDIRIM
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Doç. Dr. Harun ŞAHİN
(Gaziantep Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Mesut COŞKUN
(Giresun Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL
(Gümüşhane Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Cenay BABAOĞLU
(Hacettepe Üniversitesi)

Doç. Dr. Mesut GÜN
(Mersin Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Razan AYKAÇ
(İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Doç. Dr. Abdullah UĞUR
(Pamukkale Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Tuğçe ARSLANPINAR TAT
(Çağ Üniversitesi)

Doç. Dr. Mert GÜRER
(Kocaeli Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz YURTSEVEN
(Akdeniz Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Cem GÖRÜR
(Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Künye 1

Danışma Kurulu 2

Sayı Hakemleri 3

İçindekiler 4

Sunuş
Editörden 6

Makaleler 8- 185

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Osman Bey'in Sevk ve İdare Anlayışının Stratejik Yönetim Kapsamında Değerlendirilmesi 8-25

Evaluation of Osman Bey's Approach of Direction and Administration in the Scope of Strategic Management

Uğur KESKİN, Hakan ÇANLI, Mustafa ERYAŞAR, Erkam Emin AYVAZ

Canım Sıkılıyor! Can sıkıntısı, Sosyotelizm ve Gelişmeleri Kaçırma Korkusu 26-36

I'm bored! Boredom, Phubbing and Fear of Missing Out

Pınar SEPETÇİ, Seyhan ÖZDEMİR, Melih SEVER

May Your Liver Come Out of Your Mouth! A Corpus Based Study: Curse Structures in Turkish Utterances 37-58

Çiğerin Ağzından Gele! Derlem Tabanlı Bir Çalışma: Türkçe Sözlerdeki Beddua Yapıları

Hülya ÜNSAL ŞAKÜROĞLU

Sağlık Sektöründe Duygusal Emegin Kişilik ve Psikolojik Esenlikle İlişkileri T. W. 59-83

The Relationship of Emotional Labor and Personality and Psychological Wellbeing in the Health Sector

Habibe Tuğba EROL KORKMAZ

Risks in Cold Chain Operations in Healthcare Logistics and Applicable Technological Solutions 84-110

Sağlık Lojistiğindeki Soğuk Zincir Faaliyetlerinde Yaşanan Riskler ve Kullanılabilecek Teknolojik Çözümler

Murat DÜZGÜN, Berivan KIZILIRMAK

YEMEN TELEVİZYON KANALLARININ RAMAZAN AYINDA İZLENME ORANLARININ ARTIŞI	111-133
The Increase of Viewing Ratio of Yemeni Television Channels in Ramadan Month <i>Saddam ALNADHEEF</i>	
Evliya Çelebi'nin İzinde Silifke'den Erdemli'ye	134-163
From the Silifke to Erdemli in the footsteps Evliya Celebi <i>Pınar UZUN, Candan ÜLKÜ</i>	
Zaman Yönetimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili	164-185
Bibliometric Profile of Graduate Thesis on Time Management <i>Dilara DİBOOĞLU, Gamze ERYILMAZ</i>	

Editörden
Sunuş

Merhaba,

Bu zor dönemlerde Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin Aralık 2021 sayısını yayınlıyor olmanın heyecanı ve gururu içindeyiz. Bu sayımızda dergimize başvuran toplam 13 çalışmadan 8'ini oluşturan araştırma makaleleri sizlerle buluştu.

Bu sayımızda Uğur KESKİN, Hakan ÇANLI, Mustafa ERYAŞAR ve Erkam Emin AYVAZ, *“Osman Bey'in Sevk ve İdare Anlayışının Stratejik Yönetim Kapsamında Değerlendirilmesi”* başlıklı çalışmalarında, Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu olan Osman Bey'in idare anlayışı ve faaliyetlerinin, günümüz çağdaş stratejik yönetim anlayışı bağlamında değerlendirilmesini yaptılar. Yazarlar nitel araştırma yöntemlerinden yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşımı benimsedikleri makalede, Osman Bey'in büyüme ve bütüncül yaklaşım gibi yönetsel faaliyetlerinin temelini nelerin oluşturduğunu, çağdaş stratejik yönetim literatürü kapsamında ele alarak günümüz stratejik yönetim yaklaşımları ile ilişki kurdular.

Pınar SEPETÇİ, Seyhan ÖZDEMİR ve Melih SEVER, *“Canım Sıkılıyor! Can sıkıntısı, Sosyotelizm ve Gelişmeleri Kaçırma Korkusu”* başlıklı çalışmalarında, Covid-19 Salgını ile birlikte teknoloji bağımlılığının artışta olduğunu ve can sıkıntısı gibi etmenlerin bağımlılık riskini artırdığını, üniversite öğrencilerinin can sıkıntısı, gelişmeleri kaçırma korkusu (GKK) ve sosyotelizm (yüzyüze görüşme yaparken telefonla ilgilenmek) arasındaki ilişkiyi inceleyerek ortaya koydular. Yazarlar çalışmanın sonucunda, can sıkıntısı, GKK ve sosyotelizm değişkenleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit ederek, can sıkıntısı eğiliminin gelişmeleri kaçırma korkusu ile sosyotelizm arasında aracılık rolü oynadığını buldular.

“May Your Liver Come Out of Your Mouth! A Corpus Based Study: Curse Structures in Turkish Utterances” başlıklı çalışmasında Hülya ÜNSAL ŞAKÜROĞLU, Türk Milli Derlemi kullanılarak Türkçedeki beddua unsurlarını araştırmış ve Türkçedeki beddua sözlerinin kendine has özelliklerini ve bölgelere göre varyasyonlarını ortaya çıkararak; yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi sosyal değişkenlerin beddua yapıları üzerinde etkisi olup olmadığı sorusuna cevap aradı. Yazar derlem ve anketten elde edilen bulgulara dayanarak, Türk Ulusal Derlemi'nde en sık kullanılan bedduaları saptadı.

Habibe Tuğba EROL KORKMAZ *“Sağlık Sektöründe Duygusal Emegin Kişilik ve Psikolojik Esenlikle İlişkileri”* başlıklı çalışmasında, özel sektör sağlık çalışanları ve devlet çalışanlarında duygusal emegin öncülleri ve çıktılarını inceledi. Yazar çalışmasında özel sektör sağlık çalışanlarının devlet çalışanlarına kıyasla daha fazla duygusal emek sergilediklerini ortaya koydu.

“Risks in Cold Chain Operations in Healthcare Logistics and Applicable Technological Solutions” başlıklı çalışmalarında Murat DÜZGÜN ve Berivan KIZILIRMAK, lojistiğin önemli bir alt dalı olan soğuk zincirin insan sağlığının ön planda olduğu ilaç sektöründe kullanımına yönelik olarak ilaçların (insülin, aşı vb.) hammaddeden tüketiciye gelene kadar olan tüm süreçlerinde ortaya çıkabilecek önemli riskleri tespit etmeyi, oluşabilecek riskleri azaltmaya ve iyileştirmeye yönelik, teknolojik çözümlerin kullanımını ve pratik çözümler önermeyi amaçladılar. Çalışmada depolama koşullarını, özellikle perakende ve müşteri düzeyinde olası çözümleri anlamak için eczacılar ile anket çalışması yaparak ve betimsel bulguları değerlendirilerek çözüm önerileri sundular.

Saddam ALNADHEEF, *“Yemen Televizyon Kanallarının Ramazan Ayında İzlenme Oranlarının Artışı”* başlıklı çalışmasında, Yemen uydu kanallarının Ramazan ayı boyunca YouTube'daki kendi sitelerindeki görüntüleme oranlarını öğrenmeyi ve artan izlenme oranlarının nedenlerini belirlemeyi amaçladı. Çalışma, artan görüntüleme oranının nedeninin Yemenlilerin Ramazan ayında diğer aylara göre daha

fazla boş zamana sahip olmasından ve sektörün bu ayda izleyici ve reklamcılarının ilgisini çekmek için birçok yerel sosyal ve komedi dizisi üretmesinden kaynaklandığını ortaya koydu.

“Evliya Çelebi'nin İzinde Silifke'den Erdemli'ye” başlıklı çalışmada Pınar UZUN ve Candan ÜLKÜ, Türkiye ve hatta tüm dünyadaki en önemli seyyahlardan biri olan Evliya Çelebi'nin *“Seyahatname”* adlı eserinin 9. cildinde 21 Mayıs 1671 tarihinde hac vazifesi sebebiyle yola çıkarak, Batı Anadolu topraklarını ve devamında Akdeniz kıyılarını ziyaretini, Mersin ili sınırları içerisinde yer alan Silifke Kalesi, Ak Liman Kalesi, Kızkalesi ve çevresindeki yerleşim yerleri ile yapılar hakkında verdiği bilgileri farklı kaynaklarda verilen bilgilerle karşılaştırılarak, Evliya Çelebi'nin Mersin hakkındaki aktarımlarının doğruluğunu, önemini ve eksik yanlarını tartışılar.

Dilara DİBOOĞLU ve Gamze ERYILMAZ *“Zaman Yönetimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili”* başlıklı çalışmalarında, bibliyometri tekniği ile zaman yönetimi ile ilgili yayınlanmış tüm tezlerin bibliyometrik profilini ortaya koymayı amaçladılar. Çalışmalarında zaman yönetimi konulu tezlerin en çok eğitim ve öğretim alanında yayımlandığını, yüksek lisans düzeyindeki tezlerin oldukça fazla olduğunu ve son yıllarda artış gösterdiğini ortaya koydular.

Bu sayımızda ekibimiz yine çok yoğun ve özverili bir şekilde çalıştı. Editör yardımcılarımız Doç. Dr. Aslıhan ARDIÇ ÇOBANER ve Dr. Öğr. Üyesi Ender GÜRGEN, dergi sekretaryasını yürüten Arş. Gör. Öznur GÖÇMEN ve Arş. Gör. Gülecan AKTAŞ'a ve destekleri için Dr. Öğr. Üyesi Anıl DAL CANBAZOĞLU ve Cemile ÖCEK'e çok teşekkür ediyorum. Elbette yayın kurulumuz ve hakemlerimize de zaman ve emeklerini esirgmeden sundukları katkılar nedeniyle teşekkür ediyorum. Bir sonraki sayımızda görüşmek üzere.

Editor Prof. Dr. Y. Gürhan Topçu

Osman Bey'in Sevk ve İdare Anlayışının Stratejik Yönetim Kapsamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Osman Bey's Approach of Direction and Administration in the Scope of Strategic Management

Uğur KESKİN¹
Hakan ÇANLI²
Mustafa ERYAŞAR³
Erkam Emin AYVAZ⁴

ÖZ

Bu makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu olan Osman Bey'in idare anlayışı ve faaliyetlerinin, günümüz çağdaş stratejik yönetim anlayışı bağlamında değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bütün yönetsel uygulamaların olduğu gibi, Osman Bey'in gerçekleştirdiği faaliyetlerin de teorik düzlemde belirli karşılıkları bulunmaktadır. Makalede, Osman Bey'in yönetsel faaliyetlerinin, teorik bağlamda stratejik yönetim ile örtüşen yönlerini ortaya koyan değerlendirmelere yer verilmektedir. Nitel araştırma yöntemlerinden yorumlayıcı fenomenolojik yaklaşımın benimsendiği makalede, Osman Bey'in idari ve yönetsel anlamdaki faaliyetleri, bilimsel nitelikli açıklamalara dönüştürülmüştür. Farklı tarihsel kaynaklarda yer verilmiş bulunan ve Osman Bey'in yönetim anlayışına ilişkin belirleyici nitelik taşıyan yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Büyüme ve bütüncül yaklaşıma dönük yönetsel faaliyetlerin neler olduğu belirlenmeye gayret edilmiştir. Osman Bey'in bütün bu uğraşları, günümüz stratejik yönetim literatürü kapsamında ele alınarak çağdaş stratejik yönetim yaklaşımları ile olan ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak Osman Bey, en genel çerçevede büyümeye odaklı bir yaklaşım ortaya koymuştur. Büyüme odaklı yaklaşımını destekleyen en belirgin unsur ise bütüncül bir bakış açısıyla olayları ele almasından ileri gelmektedir. Bütün bunların günümüz stratejik yönetim literatüründe teorik ve kavramsal bir arka planı bulunmaktadır. Söz konusu arka plan da bu makalede ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osman Bey, Stratejik Yönetim, Büyüme Stratejisi, Bütüncül Yaklaşım.

ABSTRACT

In this article, it is aimed to evaluate the administrative understanding and activities of Osman Ghazi, the founder of the Ottoman Empire, in the context of today's contemporary strategic management understanding. As with all administrative practices, the activities carried out by Osman Ghazi have certain equivalents on the theoretical level. The article includes evaluations that reveal the aspects of Osman Ghazi's managerial activities overlapping with strategic management in theoretical context. The article is structured on a systematic approach that includes the description of how Osman Ghazi experienced today's strategic management approaches. In the article in which the interpretive phenomenological approach, one of the qualitative research methods, was adopted, Osman Ghazi's administrative and managerial activities were transformed into scientific explanations. It has been tried to reveal the determinative aspects of Osman Bey's management approach, which are included in different historical sources. It has been tried to determine what the managerial activities towards growth and holistic approach are. All these efforts of Osman Bey were handled within the scope of today's strategic management literature and its relationship with contemporary strategic management approaches was tried to be evaluated. As a result, Osman Bey put forward a growth-oriented approach in the most general framework. The most prominent element supporting its growth-oriented approach is that it deals with events from a holistic perspective. All of these have a theoretical and conceptual background in today's strategic management literature, and this background is discussed in this article.

Keywords: Osman Bey, Strategic Management, Growth Strategy, Holistic Approach.

¹ Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, ugurkeskin@anadolu.edu.tr. ORCID: [0000-0003-2740-4120](https://orcid.org/0000-0003-2740-4120)

² Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, hakancanli@anadolu.edu.tr. ORCID: [0000-0002-2836-7029](https://orcid.org/0000-0002-2836-7029)

³ Arş. Gör., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Yüksekokulu, meryasar@anadolu.edu.tr. ORCID: [0000-0002-2934-6860](https://orcid.org/0000-0002-2934-6860)

⁴ Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, erkameminayvaz@erciyes.edu.tr. ORCID: [0000-0001-8213-5117](https://orcid.org/0000-0001-8213-5117)

GİRİŞ

Bu makale, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'in sevk ve idare yaklaşımlarını ele almayı amaçlamaktadır. Osman Bey'in yürüttüğü yönetsel faaliyetlerin günümüz yönetim bilimi bağlamında belirli bir karşılığı bulunmaktadır. Özellikle de stratejik yönetim anlayışı ekseninde değerlendirilecek birtakım nitelikler ortaya koymaktadır. Yönetime konu olan her türlü uygulamada olduğu üzere, Osman Bey'in yürüttüğü faaliyetlerin de kuramsal bir temeli bulunmaktadır. Bu makalede, söz konusu kuramsal temel göz önünde bulundurularak Osman Bey'in yönetsel faaliyetleri, stratejik yönetim açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Tarihî bir kişiliğe dönük kaleme alınan ve stratejik yönetim literatürüne katkı sunmayı amaçlayan bu makalede, Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş dönemi, özellikle de Osman Bey'in saltanatının başladığı zaman dilimi odak noktası olarak belirlenmiştir. Tarihî fırsatları yakalayabilme; enerjik, üstün zekâlı, birleştirici-bütünleştirici olma; gaza ve cihat bilinci; gazi-dervişlik; başarılı asker ve devlet adamları yetiştirme; teşkilatçılık, adaletlilik, stratejik kuşatma-çevreleme ve eş seçim özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Osman Bey, stratejik yönetim alanı açısından araştırma ve incelemeye konu edilebilecek bir şahsiyet olarak belirginleşmektedir (Öztuna, 1994: 38; Cezar, 1962: 40).

Osman Bey'in stratejik başarılarının altında devletin konumu ve sosyal dinamiklerinin de önemli bir yeri bulunmaktadır. Bilecik, Kütahya ve Eskişehir dolaylarında kurulan beyliğin ilk yıllarında Osman Bey, yönünü Anadolu'daki Türk beyliklerinin aksine, Bizans topraklarına çevirmiş ve gaza politikası izlemiştir. Bu bağlamda elindeki fırsatları iyi bir şekilde değerlendirmiş ve ilk yıllarda bölgedeki Yenişehir ve Lefke Rum tekfurları ile iyi ilişkiler kurmuştur. Bölgedeki en güçlü Rum tekfuru olan İnegöl Tekfuru Nikolas ile ise bu iyi ilişkiler geçerli olmamıştır. Osman Bey döneminde yapılan savaşların büyük çoğunluğunu Bizans ile yapılan savaşlar oluşturmuştur (Cezar, 1962: 41-42; Öztuna, 1994: 41). Bu durum, ilerleyen süreçte diğer Türk beyliklerini de Osman Bey'in komutasında toplanmaya itici bir unsur olarak belirginlik kazanmıştır.

Bölgenin güçlü beylerinden Yavlak Arslan'ın ölümünün ardından Bizans topraklarına akınlar düzenleyen Ali Bey'in Bizans ile barış yapmasıyla birlikte akınların liderliğini Osman Bey almıştır. Bu akınlar, diğer gazileri ve beyleri de etkilemiş ve bunların kendisine katılmalarına ön ayak olmuştur. Osman Bey, kendisine katılan gazi ve beyler ile İznik'e ulaşmış ve bu beldeyi fethetmiştir. İznik'in ve yakın beldelerin fethi ile Osman Bey tüm Anadolu ve Bizans topraklarında ünlü bir bey hâline gelmiştir (Turnbull, 2012: 12).

Osman Bey, genel yönetim anlayışı olarak adaletli, bütünleştirici olmayı ve büyümeyi amaçlamıştır. Osman Bey'in bu genel yönetim anlayışı ile günümüz stratejik yönetim yaklaşımları arasında bir ilişki kurabilmek, teorik öngörü bakımından mümkün görünmektedir. Bu nedenle, önemli tarihî şahsiyetler arasında yer alan Osman Bey'in yönetsel uygulamalarının, günümüz dünyasındaki karşılığının ortaya konulma çabası, anlamlı ve değerli bir çalışma olarak görünmektedir. Dolayısıyla aşağıdaki başlıklar altında, literatür incelemesi yapılmakta, kavramsal çerçeve üzerinde durulmakta ve Osman Bey'in stratejik yönetim teorileriyle ifade edilebilecek yönleri irdelenmeye çalışılmaktadır.

1. KAYNAK İNCELEMESİ

Osman Bey'e ilişkin literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların genellikle kişilik özellikleri, isminin etimolojisi, adalet, hoşgörü, teşkilatlandırma ve fetih politikası konuları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Osman Bey, yaşam tarzı hâline getirdiği adalet ve hoşgörü anlayışını gündelik yaşamda uygulamaya dönük realist hamlelerde bulunmuş ve arkasında yüzyıllarca varlığını koruyan kalıcı bir miras bırakmıştır. Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu aşamasında yapmış olduğu birçok stratejik hamle olmasına rağmen, Osman Bey'in stratejik yönetim yaklaşımı kapsamındaki faaliyetleri literatürde incelenmemiştir.

Osman Bey'in adalet anlayışı o dönemde yönetimi altındaki insanlara etkili bir şekilde hissettirilmiştir. Âşık Paşa, Osman Bey'i "doğru adam, doğruluk eden adam ve adaletli adam" betimlemeleriyle ifade etmektedir (Aşıkpaşa, 1332: 23). Eskişehir'de kurulan pazara gelen gayrimüslim ahalinin mallarına el koyan Germiyanlıları bulup cezalandırmış ve adaletinin tüm insanlar için olduğunu göstermiştir (Cezar, 1962: 42). Bunun yanında pazarlarda etkili kurallar ile bir nizam oluşturmuştur. Bu nizam sayesinde Bilecik çevresinden Eskişehir pazarına gayrimüslim kadınlar dahi güven içerisinde gidip gelebilir olmuşlardır (Algül, 1999: 62).

İlgili literatür incelendiğinde, Osman Bey ve onun beylik yaptığı döneme ilişkin çok sayıda çalışma yürütüldüğü görülmektedir. Söz konusu çalışmaların, yukarıdaki gibi betimsel olarak buraya aktarılması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Osman Bey ile ilgili olarak yürütülen bilimsel yayınları belirli başlıklar altında gruplandırmak gerekmektedir. Osman Bey'in yukarıdaki örneklerde aktarılan adalet yönünü öne çıkaran çalışmalar Cezar (1962) ve Algül (1999) tarafından kaleme alınmıştır. Stratejik yönetim açısından özel bir anlam taşıyan ve Osman Bey'in büyütme-büyüme yönüne vurgu yapan çalışmalar Öztuna (1994), İnalçık (1990; 1999), Kurtaran (2012), Cide (2014) ve Çakıray (2017) tarafından; bütüncül yaklaşım hususuna ilişkin çalışmalar ise Cezar (1962), Danişmend (1971), İnalçık (1990), Çekiç (2018),

Uzunçarşılı (1994), Barkan (2015) ve Bağcı (2020) tarafından yapılmıştır. Bütün bu incelemede edinilen kanaat, “Osman Bey” ve “stratejik yönetim” kavramlarının birlikte ele alındığı geçmiş dönem çalışmalara rastlanmamasından dolayı bu makalenin, ilgili alan açısından anlamlı katkı sağlayabileceğidir.

2. YÖNTEM

Bu makalede, yazılı tarih kaynaklarının ve bu kaynaklara bağlı olarak kaleme alınan ikincil kaynak eserlerin, geçmiş dönem gerçekliklerini olduğu gibi ve yansız bir biçimde yansıttıkları varsayımında bulunmaktadır. Bu varsayımına dayanarak aşağıdaki önermeyi öne sürmek mümkündür.

Önerme: Geçmiş dönem yönetim uygulamalarının, günümüzün bilimsel teorileri arasında yer alan stratejik yönetim literatürü ile kurulacak olan benzerlikler aracılığıyla izah edebilmesi, ele alınan dönemin (Osmanlı'nın kuruluş döneminin) yönetsel faaliyetlerine dair işleyişin anlaşılmasını sağlayabilmektedir. Bu önerme doğrultusunda aşağıdaki araştırma sorusunun yanıtı aranmaya çalışılmaktadır.

Araştırma Sorusu: Belirli bir yönetsel yapılanmanın kurucusu konumundaki Osman Bey gibi tarihsel kişiliklerin sergiledikleri yönetsel yaklaşımlar, kendilerinden sonra gelen yöneticiler, hatta günümüz yöneticileri tarafından benimsenerek içselleştirilebilecek niteliklere sahip midir?

Geiger'e (2015: 124) göre, yorumlama ve değerlendirme eksenli olarak yürütülen fenomenolojik yöntemin gerçekten amaca götürebileceği, şu husus sayesinde anlaşılacaktır: Tarih boyunca kalıcı olabilmiş görüşler, olayların özüne inen fenomenolojik yolla bulunabilmektedir. Açıklanan nedenlerden dolayı bu makalenin araştırma deseni olarak yorumlayıcı fenomenoloji türü benimsenmiştir. Creswell'e (2016: 77) göre fenomenolojik temelli araştırma ya da inceleme, belli bir kişi ya da grubun herhangi bir fenomen ya da kavrama ilişkin deneyimleri sonucu ortaya çıkan ortak anlamı ifade etmektedir. Dolayısıyla fenomenoloji sayesinde, incelemeye konu edilen fenomene dair edinilen kişisel çıkarımların, evrensel bir açıklama hâline getirilmesi amaçlanmaktadır.

3. KURAMSAL VE KAVRAMSAL ARKA PLAN

Aşağıdaki alt başlıklarda, makalenin teori ve kavram düzeydeki arka planını oluşturan çerçeve anlatımlara yer verilmektedir.

3.1. Kuramsal Çerçeve: Stratejik Yönetim

Strateji kavramının kökeni hakkında literatürde fikir birliğine varılamamış olmasına karşın, daha çok askeri alanda kullanıldığı ve Antik Yunancada ordu için kullanılan “stratos” ve liderlik etmek, yönetmek anlamlarına gelen “agein” kelimelerinden oluşan “strategos” teriminden türediği görüşü ön plana çıkmaktadır (Evered, 1983). Stratejik yönetimin bilimsel bir disiplin olarak kabul görmesi görece yakın bir tarih olan yirminci yüzyılın ortalarına denk gelmekle birlikte, Mintzberg ve Quinn (1991), stratejinin yönetsel bir beceri olarak nitelendirilmesinin MÖ beşinci yüzyılda yaşayan Perikles dönemine dayandığını ifade etmektedir. Tarihi kaynaklarda, Perikles’in baş stratejist anlamında da kullanılan “strategos” unvanını MÖ 460 ile MÖ 429 yılları arasında kesintisiz olarak 30 yıldan fazla taşıyarak, Atina Şehir Devleti’ne stratejik anlamda liderlik ettiğine yer verilmektedir (Evered, 1983). MÖ dördüncü yüzyılda yaşayan bir başka Antik Yunan düşünürü olan Ksenofon (Xenophon) ise yapılması gereken iş hakkında yeterince bilgi sahibi olmanın iyi bir strateji geliştirilmesinin ön koşulu olduğunu ifade ederek stratejinin önemine vurgu yapmaktadır (Cummings, 1993).

Strateji ve stratejik yönetim kavramlarına ilişkin ilk fikirlerin Antik Yunan düşünürleri tarafından ortaya konulmasına karşın, stratejik yönetimin ayrı bir bilimsel disiplin olarak kabul görmesi ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan çalışmalarla mümkün olmuştur (Bracker, 1980). Harvard Üniversitesi’nde 1920’li yıllarda verilen “Yönetim Politikaları” dersinde stratejik yönetim konularının anlatıldığına vurgu yapan Barca (2005), alanın 1960’lar sonrasında çok sayıda araştırmacının ilgisini çekmesi ve yapılan çalışmaların sayısındaki artış ile birlikte ayrı bir bilimsel disiplin özelliğini kazandığını ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı yılları sonrasında yapılan çalışmalarla birlikte strateji ve stratejik yönetim kavramlarına ilişkin günümüzde kabul gören tanımların yapıldığı ve alana ilişkin literatürün şekillenmeye başladığı kabul edilmektedir (Ferreira vd., 2014). Söz konusu tanımlama girişimleri bağlamında Drucker (1954) stratejiyi, mevcut bir durumun analiz edilmesi ve gerekli hâllerde bu durumun değişmesi için karar olarak eylemlerde bulunulması şeklinde tanımlarken; Chandler (1962), bir örgütün uzun vadeli hedeflerinin belirlenmesi, örgütü bu hedeflere götürecektir olan kararların alınması ve alınan kararların uygulanması süreçlerinde etkili olan bir unsur olarak ifade etmektedir. Stratejiyi bir öğrenme süreci olarak ele alan Mintzberg (1967), stratejik kararları örgütteki yöneticinin öğrenme sürecine bağlı olarak örgüt içerisinde yapısal ya da ticarî farklı alanlarda alınan kararlar bütünü olması açısından ele almaktadır. Diğer yandan stratejiyi rekabet avantajı elde etmenin kilit unsuru olarak ele alan Porter (1985), stratejiyi, örgütlerin sektör içerisinde rekabet avantajı elde etmek için rakipleri karşısında kendilerini pazarda konumlandırmalarına

ilişkin olarak saldırı ya da savunmaya yönelik alınan kararlar olarak izah etmektedir. Yaklaşık 60 yıldır stratejik yönetim alanında çok sayıda bilimsel çalışma yapılmıştır. Yönetim bilimleri alanında oturmuş bir literatüre sahip olan stratejik yönetim düşüncesinde zaman içerisinde bir dizi değişimler olmuştur (Barca, 2009). Bu değişimlerin yeni teorik arayışlardan ziyade, çevresel koşullarda meydana gelen değişimlere bağlı bir biçimde gerçekleştiği öne sürülmektedir. Bu açıklamadan yola çıkılarak, farklı dönemlerde farklı çevresel koşullar altında şekillenen stratejik yönetim yaklaşımlarının daha objektif biçimde incelenebilmesi için ilgili dönemin koşullarının detaylı olarak araştırılması ve anlaşılmasının son derece önemli olduğu sonucuna varılmaktadır.

3.2. Kavramsal Çerçeve

Makale kapsamında yapılan analizler neticesinde elde edilen bulgulara geçmeden önce, analiz sürecinde yararlanılan stratejik kavramların açıklanması gerekmektedir. Söz konusu gereklilik doğrultusunda, aşağıda, büyüme stratejileri ve bütüncül yaklaşıma ilişkin literatürde yer alan tanım ve görüşlere yer verilmektedir.

Büyüme Stratejileri: Örgütlerin faaliyet gösterdikleri alanda mevcut pozisyonlarını korumak, kendilerini geliştirmek ve gelirlerini artırmak amacıyla mevcut kapasitelerini ve becerilerini kullanarak büyüme eğiliminde olabileceklerini ifade eden Ülgen ve Mirze (2020), temel büyüme stratejilerini, “Mevcut İşin Tanımını Değiştirerek Büyüme” ve “Faaliyetlerin Hız ve Etkililiğini Değiştirerek Büyüme” olmak üzere iki ana başlıkta toplamaktadır. Pazardaki rakipleri ile rekabet edebilmek için örgütlerin büyüme stratejisi geliştirmelerinin önemini vurgulayan Rothaermel (2016), örgütlerin maliyetleri en aza indirmek, kârlarını artırmak, pazardaki rekabet gücünü artırmak, faaliyet riskini azaltmak ve yönetsel motivasyonu artırmak için büyüme stratejilerine gereksinim duyduklarını ifade etmektedir.

Büyüme stratejilerinin geliştirilmesi kadar önemli olan bir diğer husus da büyüme stratejilerinin başarılı bir biçimde uygulanabilmesidir (Kapur vd., 2005). Büyüme stratejilerini başarılı bir biçimde oluşturmak ve uygulamaya geçirmek isteyen örgütlerin öncelikle güçlü ve zayıf yönlerini doğru bir şekilde tespit ederek iç çevre analizi yapması ve ardından pazardaki fırsat ve tehditleri belirlemek üzere dış çevre analizini gerçekleştirerek uygulanabilir ve örgütün tüm iç paydaşları tarafından benimsenecek bir büyüme stratejisi geliştirmesi gerekmektedir. Büyüme stratejilerinin başarıya ulaşması hâlinde örgütlerde, nicel büyüme (kaynak büyüklüğü, varlık büyüklüğü ve kapasite kullanımı) ve nitel büyüme (örgütsel unsurların kalitesinde artış meydana gelmesi) olmak üzere iki yönlü bir büyüme gerçekleşmesi beklenmektedir (Ülgen ve

Mirze, 2020). 1980'lerdeki şirket evlilikleri ve devralmaları, örgütlerin büyümesi gerekliliği teorisi için ampirik bir kanıt olarak görülmeye başlamıştır. Piyasa analistleri de bu tür evliliklerin ne denli arzulanır olduğu konusunu sıklıkla gündeme getirmişlerdir (Nelson, 2018: 103).

Bütüncül Yaklaşım: Rasyonel stratejik yönetim yaklaşımlarına göre örgütler, stratejik planlama süreçlerinde çevre analizi yaparken, faaliyet alanlarında yer alan diğer örgütlerin oluşturduğu çevreyi bir bütün olarak ele alan bütüncül (holistik) bakış açısına sahiptirler (Ülgen ve Mirze, 2020). Yönetim alanında daha bütüncül bir anlayışın ortaya çıkmasının 1972 yılında Bertalanffy tarafından geliştirilen sistem yaklaşımına dayandığını ifade eden Koçel (2018), bütüncül yaklaşımı olayların, durumların ve meydana gelen gelişmelerin analiz edilmesinde yararlanılan bir metot, bakış açısı ya da düşünce tarzı olarak ifade etmektedir.

Örgütlerin stratejilerinin başarıya ulaşmasında iyi bir strateji kadar, stratejinin örgütün tüm paydaşları tarafından net bir biçimde anlaşılmasının ve benimsenmesinin de son derece önemli olduğunu ifade eden Keçecioglu (2008), strateji kavramının ele alınmasında bütüncül bir yaklaşımı ön plana çıkartmaktadır. Örgütün iç paydaşlarının önemini vurgulandığı bu açıklamaya ek olarak büyüme stratejilerinde de yer verilen iç ve dış çevre analizleri yapılırken, örgüt ile aynı pazarda yer alan diğer örgütlerin oluşturduğu dış çevrenin de bütüncül yaklaşım kapsamında stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması süreçlerinde göz önünde bulundurulması gerektiği dile getirilmektedir. Aşağıdaki anlatımlarda, Osman Bey dönemindeki yönetsel uygulamalar büyüme stratejileri ve bütüncül yaklaşım bağlamında ayrıntılı olarak incelenmektedir.

4. ANALİZ: OSMAN BEY DÖNEMİ'NDEKİ YÖNETSEL UYGULAMALARIN STRATEJİK YÖNETİM KAVRAM VE TEORİLERİ İLE İZAH EDİLEBİLECEK YÖNLERİ

Osman Bey, yürüttüğü yönetsel faaliyetler sayesinde, Batı Anadolu Bölgesi'nde aynı inanış ve değerler ile müttefik olarak hareket edebilecek potansiyele sahip Türkmen beyliklerini, kendi beyliğinin uhdesine almıştır. Bu başarısındaki kilit unsur ise sahip olduğu kişisel karizma olmuştur. Kenetlenmelerini sağladığı müttefik unsurların da katkısıyla gerçekleştirdiği hızlı fetihler ve kurduğu düzen, imparatorluğun temelini atmış ve sonradan imparatorluğa adının verilerek padişah vasfı ile anılmasını sağlamıştır (Turgut, 2016: 98). Yöneticilerin öngörü (feraset) sahibi olması gerektiği vurgusu, stratejik yönetim yazınında başat bir konu olarak öne çıkmaktadır.

Aşağıdaki alt başlıklarda, Osman Bey'in yönetsel faaliyetlerinin stratejik yönetim ekseninde değerlendirildiği aktarım, anlatım ve değerlendirmelere yer verilmektedir. Fakat bu alt başlıklar, bunlara konu olan kavramlar arasında mutlak ayrımlar ortaya koyma amacıyla değil, analitik çözümleme yapabilmek için oluşturulmuştur. Örneğin Osman Bey'in büyüme anlayışı ile bütüncül yaklaşımı, birbirinden bağımsız yönler taşımamakta; aksine birbirini destekler nitelikler ortaya koymaktadır.

4.1. Osman Bey'in “Büyüme” Odaklı Yaklaşımının Stratejik Yönetim Bağlamında Değerlendirilmesi

Chandler tarafından formüle edilen ve “Yapı, stratejiyi takip eder.” şeklinde ifade edilen anlayışa göre örgütler (özellikle kâr amacı güden örgütler), öncelikle ölçek büyütme, daha sonra çeşitlendirme, üçüncü aşamada ise bölgeselleşme şeklinde gelişme kaydetmektedirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde Osman Bey'in, “büyüme” anlayışı, çağdaş literatürdeki stratejik yönetim anlayışı ile uyumlu görünmektedir. Nitekim Osman Bey, büyüme stratejisinin semeresini almış, yaklaşık 400 çadırılık yani en çok 4000 kişilik Kayı Boyu'nun Ertuğrul Gazi öldüğünde en fazla 4.800 kilometrekare olan topraklarını (Öztuna, 1994: 37), 1324 yılında öldüğünde 16.000 kilometrekareye çıkarmış (Öztuna, 1994: 45), bu sayede de çevresinde saygın bir beylik hâline getirmiştir.

İnalcık (1999: 37) da bu büyümenin ana unsurlarından birinin Oğuzların Anadolu'ya yaptıkları yoğun göç olduğunu belirtmektedir. Ayrıca yine İnalcık'ın vurguladığı Türk-İslâm gaza hareketi ile Batı ve Güney Anadolu'nun ekonomik merkez olarak dünya ticaret yolları üzerindeki önemini artırması, söz konusu büyüme sürecine katkı sağlayan bir husus olarak ön plana çıkmaktadır.

Nüfus potansiyeli ve cihat anlayışının sürüklediği göçebe grupların Bizans yaylalarına mevsimlik göçleriyle başlayan Bizans aleyhine yayılma, ganimet seferleri ile desteklenmiş, başarılı liderlerin beylikler kurmasıyla devam etmiş ve ortaya çıkan politik ve ekonomik eğilimler yeni amaçlara odaklanarak son hâlini almıştır (İnalcık, 1990: 334). Osman Bey'in “gaza” anlayışı, “stratejik niyet” ya da “vizyon” kavramlarıyla ele alındığında, aslında uzun vadeli amacı devlet yönetimi açısından, nüfus ihtiyacı ile de uyumlu bir toprak genişletmeyi öngören politika olan büyüme stratejisini ifade etmektedir.

Osman Bey, babası Ertuğrul Gazi'nin yerine geçtiğinde aşiret, Candaroğulları Beyliği'ne, Candaroğulları Beyliği Selçuklu Devleti'ne, Selçuklu Devleti ise İlhanlılara tabiydi. Bu dönemde, Moğollar en belirleyici unsur olmakla birlikte hâkimiyetleri nispeten zayıflamıştı.

Selçuklu Devleti'nin 1308 yılında ortadan kalkmasıyla, beylikler de doğrudan İlhanlı Devleti'ne bağlanmışlardır. Merkezî otoritenin zayıf olduğu bu dönemde özellikle batı uçlardaki beylikler, buldukları bölgelerde yavaş yavaş hâkimiyet kurmaya başlamıştır (Cide, 2014: 101). Bağımlılık ilişkisi bakımından piramidin en alt basamağı olan üçüncü basamakta yer alan Osman Bey, kararlı bir büyüme stratejisi sayesinde ve en uygun zamanda en uygun hamleleri planlayarak bağımsız bir beylik olmayı başarmış, zaman içinde de büyüme amacını gerçekleştirmiştir.

Osman Bey, 1284 yılında, yerel ve nispeten önemsiz olarak değerlendirilen Ermenibeli çatışmasından itibaren İnegöl Tekfuru'nun bölgedeki nüfuzunu kırma gayretinden ödün vermemiştir (Güler, 2019: 60-61). Dolayısıyla Osman Bey, İnegöl Tekfurluğu'nu fethedene kadar baskın bir strateji izlemeye gayret etmiştir. Büyüme amacı ekseninde şekillenen yönetsel anlayışının tezahürü olarak, mevzii kazanımlarıyla yetinmeyip, kazanımları sürdürülebilir kılacak girişimlerde bulunmuştur.

Osman Bey, Türk devletlerinden gelen köklü bir siyasî kültürün mirasçısı olarak diğer Türk beylerini de kendisine bağlamış ve ilerideki dönemde kurulacak imparatorluğun temellerini atmıştır. Zamanla güçlenen ve büyüyen Osmanlı Devleti, kuruluş dönemindeki sağlam teşkilât yapısı ve başarılı sistemleri sayesinde büyük bir imparatorluk hâline gelmiştir (Kurtaran, 2012: 258). Osmanlı Devleti'nin küçük bir uç beyliğinden imparatorluğa dönüşmesinin temelleri ve niteliği üzerine birçok tez ortaya konmuştur. Herbert Adams Gibbons'un dinî dönüşüm hipotezi ile bunun tam karşıtı olarak Fuat Köprülü'nün İslam ve Türk faktörlerine dayanan açıklaması ilk yaklaşımlardır. Bunun yanında Köprülü'ye katılan Paul Wittek, gaziler ve onların değerler sistemine odaklanmış, bu yaklaşım 1980'lerden itibaren diğer Osmanlı tarihçileri tarafından geliştirilmiştir (Çakıray, 2017: 7). Tarihsel gelişim sürecine ilişkin bu görüşlerden ziyade, Osman Bey'in genel yönetsel anlayışına stratejik yönetim açısından bakıldığında, Chandler'ın örgütsel büyümeyi açıklayan aşamalarından “ölçek büyütme” kavramı ile benzer bir görünüm sergilediği çıkarımı yapılabilmektedir.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluş ve yükselişi döneminde geçerli olan iki büyük değer, İslam dini ve Orta Asya Türk ananesi olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır. Bu unsurlar devletin kuruluşunun ana unsuru olan gücü ortaya çıkarmış ve bu erk, devletin kurularak gelişmesine katkı sağlamıştır (Cide, 2015: 105). Söz konusu değerlerin yanı sıra, bölgenin, giderek ekonomik bir cazibe merkezi hâline getirilmesi, ilişkili diğer unsurlara karşı mukayeseli bir üstünlüğü de beraberinde getirmiştir.

Osman Gazi, 1288’de Karacahisar’ı fethederek uçta sancakbeyliğine yükselmiş, bağımsız olmasa da daha serbest hareket edebilecek hâle gelmiştir (Güler, 2019: 61, 62). 1288-1299 döneminde Osman Bey, Selçuklu sultanına haraç ödeyen yerel tekfurları (Göynük, Gölpazarı, Bilecik, Yenişehir, İnegöl, Yarhisar tekfurları) ortadan kaldırmış; Bitinya’da Bizans topraklarına karşı gaza faaliyetine başlamıştır (Başar, 2018: 37-38). Gaza, fetih ve cihat gibi dinî güdüler, Osman Bey’in büyüme odaklı yönetim anlayışına katkı sağlamıştır. İlerleyen yıllarda, coğrafi ve lojistik açıdan kilit nitelikteki beldelerin ele geçirilmesi, büyüme idealini canlı tutan bir unsur olmuştur.

1302’de Bizans velî ve tekfurlarından oluşan birleşik bir kuvveti, Koyunhisar Savaşı’nda yenilgiye uğratan Osman Bey, Bizans’ı siyasî ve askerî anlamda tehdit edebilecek yeni bir güç olarak ortaya çıkmış ve savaş sonrasında da genişleme politikasını sürdürmüştür. Yenişehir’i ele geçirerek burayı hareket üssü yapmış ve tüm faaliyetlerini İznik ve Bursa üzerine yönlendirmiş, buraları sürekli abluka altında tutmuştur (Başar, 2018: 38-40).

Osman Bey’in genel yaklaşımı, bölgedeki Bizans savunmasının sıklet merkezlerini teşkil eden müstahkem mevkiileri doğrudan ele geçirmek yerine, lojistik olanaklarını kontrol altında bulundurmaya odaklanmıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda öncelikli olarak, kritik geçit noktaları üzerinde hâkimiyet sağlamıştır. Bu anlayış sayesinde, Bizans yerleşim bölgeleri ile askerî yönden değer taşıyan kaleler arasındaki ulaşımı sınırlandırmıştır. Kritik faktör analizine benzer bir anlayışla, avantajlı konuma sahip bulunan karşıt unsurları etkisiz kılarak tecrit edilmiş bir hâle getirdiği yerleşim birimleri ve kritik coğrafyaları sistematik bir biçimde topraklarına katmıştır.

Aslında Osman Gazi hem Marmara hem de Karadeniz’e ulaşarak Bizans’ı sıkıştırmak istemiştir. Nitekim onun bu stratejisi sürdürülerek Rumeli’ye geçişle birlikte İstanbul’un çok yönlü sıkıştırılmasının adımları hızlanmaya devam etmiştir. Bu bağlamda Fatih Sultan Mehmet’in sonuçlandırdığı İstanbul fethi, Osman Gazi’nin stratejisi ile temellendirilmiştir (Algül, 1999: 64). Osman Bey döneminin önemli kişilerinden biri Umur Bey’dir. Osman Bey, Sakarya-Bolu hattındaki fetihlerini Umur Bey’in oğlu Ali Bey ile beraber yapmış, Umuroğullarıyla birleşmeleri Üsküdar’a kadar olan yerlerin hızla fethedilmesini sağlamıştır (Turgut, 2016: 95).

Osman Bey’in uzun vadeli hedefi Bizans’a, özellikle de İstanbul’a doğru yönelmek olmuştur. Taktik düzeyde gerçekleştirdiği, “kama” şeklindeki Bizans topraklarını ve unsurlarını elde etme çabası, stratejik bakımdan anlamlı bir rekabet üstünlüğü elde etmesini sağlamıştır. Bu husus, salt askerî taktik/teknik uygulama gibi gözükmemektedir. Fakat bu uygulama, manevî

açıdan insanlar için derin anlamlar ifade eden fetih, şehitlik, gazilik gibi kavramlar ile desteklenmiştir. Stratejik yönetim anlayışında “vizyon, misyon, değerler” şeklinde sıralanan üçleme, genelden özele doğru birbirini desteklemektedir. Osman Bey’in uygulamaları açısından büyüme vizyonu, üstlendiği batıya yönelme misyonu ile desteklenmiş, nihayetinde değerler bütünü oluşturulan manevî unsurlar ile de uzun erimli amaçlara ulaşmayı kolaylaştırmıştır.

4.2. Osman Bey’in Faaliyetlerinin “Bütüncül Yaklaşım” ile Değerlendirilmesi

Osmanlı İmparatorluğu’nun klasik dönem yönetim anlayışı döneminde yaşayan ve bu dönemi çok iyi yansıtan Kınalızade Ali Efendi (2010), *Devlet ve Aile Ahlakı* adlı eserinde bütüncül yaklaşımı ile ön plana çıkmaktadır. Osmanlı’nın cihan imparatorluğu hâline geldiği bir dönemde böylesi bir görüşe sahip olmak belki de aksi düşünülemez bir durum iken, Osman Bey gibi kuruluş döneminde hüküm süren bir hanedan üyesi için oldukça vizyon sahibi olmayı gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, Osman Bey’in İslam dininin birleştiriciliğinden de yola çıkarak Müslümanlar ile gayrimüslimlere karşı adalet anlayışıyla yaklaşımı, onun kavrayıcı ve kuşatıcı yönetim tarzı ile ilintili bir biçimde izah edilebilecek bir durum olarak görünmektedir.

Fuat Köprülü’ye göre, Gibbons’un iddia ettiği gibi Ertuğrul Bey’in aşiretleri, dört yüz çadırdan oluşan devlet yönetimi ve siyaset kültüründen yoksun bir topluluk değildir. Osmanlı idare teşkilâtı Selçuklu ve İlhanlılar’ın devlet idare geleneklerine göre düzenlenmiştir. Devlet işlerinde Türk aristokrasisi ve memurları kullanılmıştır (Barkan, 2015: 9). Köklü bir geçmişe dayanan yönetim anlayışını mevcut duruma, hatta geleceğe taşıma çabasının, çağdaş stratejik yönetim düşüncesi göz önünde bulundurulduğunda bütüncül bir bakış açısına sahip olmakla izah edilmesi mümkündür.

Cihat ve akınların başarıları ile liderlerin etrafında toplanılmış ve birbirine bağlı bir sosyal bütünleşme oluşmuştur. Selçuklu’nun içinde bulunduğu karışıklık da yiğit savaşçıların ve Moğol hâkimiyetine girmek istemeyen Türkmen aşiretlerin Osman Bey’e katılmasını sağlamıştır (Cezar, 1962: 46). Türkmen birlikleri ünlü Türk ok ve yaylarının üstünlüğü yanında idare yapıları ve bir arada uzun zamandan beri savaşmalarından kaynaklanan profesyonellikleri nedeniyle çok daha başarılıydı (İnalçık, 1990: 335-337). Cihat, gaza ve fetih gibi dinî temelli unsurlar, birçok yönetsel konuda olduğu gibi bütüncül yaklaşımın kayda değer bir yönünü teşkil etmektedir. Ayrıca, yukarıda vurgulanan ve devlet yönetimi geleneği açısından ifade edilen bütüncül anlayış, muharebe etkinliği açısından ok ve yayların kullanımı ile bu alanlardaki profesyonellik unsurlarının her birini kapsamaktadır.

Osman Bey döneminde sağlanan adalet ve hoşgörünün, ilerleyen yıllarda şehirlerin fethinde de önemli bir etkisi olmuştur. Adalet ve güven kavramlarına sığınarak birçok Türk obası bölgeye göç etmiş ve Osman Bey'in yanında fetihlere katılmışlardır. Bunun yanında Orhan Gazi döneminde İznik'in fethinde şehre gelen gayrimüslimler Osman Bey'in adalet ve hoşgörü anlayışını İznik'te duyurarak fethin kolaylaşmasına ön ayak olmuşlardır ve ilerleyen fetihlere yardımcı olmuşlardır (Danişmend, 1971: 18). Müslüman-gayrimüslim gibi toplumsal kesimler arasında ayırım gözetmeyen uygulamalar, beyliğin evrensel, kuşatıcı ve bütüncül yönelimine katkı sağlayan hususlar olarak dikkat çekmektedir.

Osmanlı'nın kuruluş döneminde Anadolu, değişik inanç, kültür ve geleneklerin kesiştiği bir bölgeydi. Bu bakımdan dinî, fikrî ve kültürel açıdan eklektik bir yapıya sahipti. Türklerin Anadolu'ya göçüyle gelen derviş, fakih ve mutasavvıflar, Anadolu'da Bektaşîlik, Mevlevîlik, Rûfâîlik, Kâzerûnîlik, Kadirîlik, Halvetîlik, Haydarîlik ve Kalenderîlik gibi tarikatlar ortaya çıkarmıştır. Bu tasavvufî zümreler hem Anadolu'nun İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde büyük katkı sağlamış hem de teşkilatları ile fetihde önemli roller üstlenmişlerdir (Bağcı, 2020: 241).

Tarikatlar, Osman ve Orhan Gazi'ye destek vererek tekkeleriyle Osmanlı Devleti'nin oluşumunda bazen bir asker ocağı, bazen bir karakol, bazen bir keşif kolu, bazen de ilim yuvası olarak hizmet vermişlerdir (Algül, 1999: 63). Osmanlı Devleti de kuruluş sürecinde maddî ve manevî olarak bu gruplardan faydalanmış, bölgede siyasî ve iktisadî birliği bu suretle sağlamıştır (Bağcı, 2020: 248). Osman Bey'in, dönemin nüfuzlu isimlerinden Vefaî şeyhi Edebalı'nın kızı ile evliliği her iki tarafa da katkı sağlamıştır. Bu birliktelikten Vefaîler Osmanlı nezdinde kabul görerek, Osman Bey ise geniş bir etki ağına sahip Şeyh Edebalı'nın nüfuzundan destek alarak fayda görmüştür (Çekiç, 2018: 258; Uzunçarşılı, 1994: 105).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde, gaza anlayışına sahip beyliklerin, Selçuklu Devleti'nin zayıflama ve yıkılması sonrasında gaza misyonunu üstlenmek için birbirleriyle rekabete girdikleri öne sürülebilir. Bizans'a karşı zafer kazanmanın bu rekabette belirgin bir fark yaratabileceği düşünüldüğünde Osmanlı Beyliği'nin Bizans'a yakınlığı, bu bakımdan coğrafi avantaj sağlamıştır (Cide, 2015: 108). Bu bağlamda, gaza anlayışı Osmanlı Beyliği'nin kuruluş ve yükselişinde önemli bir rol oynamıştır. İnanç sisteminin yapısı itibarıyla gaza, gayrimüslimlere karşı uygulanmakta, gayrimüslim bölgelere İslamiyet'in ulaştırılmasını hedeflemektedir. Gaza anlayışı Anadolu'nun dağınık olarak ifade edilebilecek siyasî ve sosyal yapısı içerisinde beyliklerin kurulması, güçlenmesi ve kontrol alanlarını genişletmelerinde birleştirici ve sürükleyici bir rol oynamıştır. Batı Anadolu'daki Türkmen beyliklerinin, aynı

inaniş ve değerler sisteminin hâkim olduğu bir dünyayı oluşturmaları, ittifak içinde hareket etmelerine belirgin katkılar sağlamıştır (Turgut, 2016: 96). İyi savaşçılar, doğal olarak gazada başarı gösteren beylerin etrafında toplanma eğiliminde oldukları için gaza anlayışı, Anadolu beylikleri arasındaki liderliğin dolayısıyla da bütünleştiriciliğin ana unsuru hâline gelmiştir (Cide, 2014: 101). Ayrıca gaza ruhu Anadolu Türkmenlerini ayakta tutan bir güç olmuştur. Gazadan elde edilen ganimet bir gazi için helal kazanç, hatta kazançların en meşrusu olarak değerlendirilmiştir (İnci, 2014: 2).

Belirli bir unsurun, güç merkezi hâline gelmesi, diğer unsurları olumsuz yönde etkilemektedir. Güce katkı sağlayan unsurların Osmanlı Beyliği'nde temerküz etmesine bağlı olarak, Osmanlı'nın hâkimiyeti de meşru görülmeye başlanmıştır. Bu ise coğrafi yakınlığa bağlı olarak Anadolu beyliklerinin kuruluş döneminden başlayarak Osmanlı'ya katılmalarını sağlamıştır. Yukarıdaki anlatımlardan da açık bir biçimde anlaşılabilceği üzere, Anadolu beyliklerinin, Osmanlı Beyliği'ne tabi olmalarında inanca dayalı faktörler, belirleyici bir rol üstlenmiştir.

Ertuğrul Gazi, Moğol hâkimiyetinden sonra çevredeki tekfurlarla iyi ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu politika, Osman Gazi tarafından da sürdürülmüştür. Bu olumlu ilişki her iki taraf için de avantajlar sağlıyordu. Ayrıca Karacahisar ile Bilecik tekfurlarının Selçuklu Devleti'ne tabi olmaları da Osman Gazi'nin Selçuklu Devleti'ne bağlı kaldığı döneme kadar olumlu ilişkileri destekleyen bir unsur olmuştur. Dolayısıyla dostane ilişkiler, çıkar ilişkilerine de katkı sağlamıştır (Güler, 2019: 60). Osmanlıların kuruluş ve yükseliş devirlerindeki ilerlemelerinde, elde edilen topraklardaki gayrimüslim halkın, Osmanlı idaresini benimsemeleri belirgin bir etmen olarak öne çıkmaktadır. Bu ise çokça bilinen iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi Osmanlıların, fethedilen bölgelerde, hiçbir ayırım gözetmeksizin tüm insanlara karşı hoşgörülü ve adaletli bir yaklaşım sergilemelerine dayanmaktadır. İkinci neden ise yüzyıllardır sürmekte olan Bizans hâkimiyetinin; yönetsel, hukukî ve ekonomik açıdan sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmasıdır.

Osman Bey'in, beyliğin ilk yıllarında Bizans tekfurları ile iyi geçindiği anlaşılmaktadır. Osman Bey, siyasî ve askerî amaçlar taşısa da zaman zaman gayrimüslim komşularının düğününe giderek onlara hediyeler de götürmüştür. Ayrıca Osman Gazi'nin çevredeki gayrimüslimler ile iyi komşuluk ilişkileri kurduğu da bilinmektedir (Başar, 2018: 42-43). Osman Bey, kendisine bağlılık ve vefa gösteren gayrimüslimlere adaletle hükmetmiş, fethettiği bölgelerin halkının can ya da mal güvenliğini ihlal etmemiştir (Öztuna, 1994: 17). Bu tutumu sayesinde yeni fethedilen yerlerde fazla tepki ile karşılanmamış; hatta topluluklar,

kendiliğinden Osmanlı egemenliği altına girmiştir. Harmankaya Tekfuru Köse Mihal Bey'in 1313'te Müslüman olarak Osman Bey'e katılması (Uzunçarşılı, 1994: 110) ve bazı gayrimüslimlerin, kuşatmanın sürmekte olduğu süreçte, şehre gelerek İznik'teki soydaşlarına teslim olmalarını öğütlemeleri (Algül, 1999: 62) bunun en anlamlı örneklerini teşkil etmektedir.

Osman Bey'in yönetsel yaklaşımı, Orhan Bey'e vasiyet ve nasihatlerinden yola çıkıldığında büyük ölçüde anlaşılabilir. Çeşitli kaynaklara göre, oğlu Orhan Bey'e İslam'a hizmet etmesini, Allah'ın emrettiği şekilde davranmasını, bilmediği hususları ulemadan sormasını (istişare), gaza ve cihat sünnetini devam ettirmesini, daima adaletle davranmasını, düşkünlere ve esirlere iyi muamele etmesini, cömertlik kapısını daima açık tutmasını, reayayı hoş tutmasını, gençlere karşı lütufkâr, yaşlılara karşı hürmetkâr olmasını, hizmetliler ve devlet erkânı üzerinde ihsanını devamlı kılmasını, emaneti ehil olana vermesini, askerlerine daima ihsanda bulunmasını, düşmanlara karşı ferasetli olmasını öğütlemiştir (Kaytaç, 2016: 151-155). Osman Bey'in yönetim yaklaşımının önemli bir kısmını adalet ve halka hizmet anlayışı şekillendirmektedir. Bu yaklaşımın en belirgin göstergesi, hayata geçirdiği vakıflar olmuştur. Osman Bey zamanında yapıldığı kesin olarak tespit edilen 13 vakıf bulunmaktadır (Turgut, 2016: 89). Bu uygulamalar ve oğluna verdiği öğütlerin tamamına yakını, dışlayıcı olmayan bütüncül bir yaklaşımı ifade etmektedir.

5. SONUÇ

Anlatı unsurlarını anlaşılır kılma sürecinde, yorumcunun ufku ile ele alınan metinlerin ufku karşılaşmaktadır ve bu karşılaşmadan ne tamamen metinlerin kendisine ne de tamamen yorumcuya ait olan anlamlar ortaya çıkmaktadır (Özlem, 2019: 30). Söz konusu anlaşılır kılma çabası kapsamında bu makalenin önerme ve araştırma sorusu oluşturulmuştur. Fenomenolojik araştırma deseni kullanılmak suretiyle çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır. Kaynak tarama ve bulguları değerlendirme sürecinde ise Osman Bey dönemini ele alan çalışmalar incelenerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Osman Bey'in, Porter'ın "Jenerik Strateji" sınıflandırması açısından odaklanma ve farklılaştırma stratejilerini yakınsayan faaliyetler yürüttüğünü öne sürmek mümkündür. Zira Osman Bey, "Batı'ya yönelme" anlayışını sürdürülebilir kılmak için yoğun bir çaba sergilemiştir. Bir başka deyişle Osman Bey bilinçli bir stratejik tercihle Batı seferlerine "odaklanma" gerçekleştirmiş ve yürüttüğü muharebelerinden başarıyla çıkmıştır. Ayrıca, spesifik olarak Batı'ya yönelmesi, diğer Anadolu beylikleri ile onun yaklaşımını belirgin ölçülerde ayırt edici kılmakta ve onun "farklılaştırma" stratejisini yakınsadığı kanaatini

güçlendirmektedir. Her ne kadar Porter, “maliyet liderliği, odaklanma ve farklılaştırma” şeklinde üçlü bir ayrıma gitmiş olsa ve örgütlerin bu üç stratejiden yalnızca birine odaklanmasının bir zorunluluk olduğunu öne sürse de Osman Bey’in iki farklı stratejiyi de aynı anda gerçekleştirebildiği yürüttüğü başarılı faaliyetlerden anlaşılabilir. Bu kısa anlatımdan da anlaşılacağı üzere, bu makalenin analize dönük ana başlığının altındaki “büyüme” ve “bütüncül yaklaşım” alt başlıklarının haricinde, stratejik yönetim kavram ve teorileri bakımından ilave pek çok analiz başlığı ortaya koymak olası görünmektedir.

Osman Bey’in yönetsel faaliyetlerinin klasik ve neoklasik gibi modern öncesi, durumsallık ve sistem yaklaşımları gibi modern ve nihayetinde örgüt kuramları gibi modern sonrası birçok çalışma alanı ekseninde ele alınabileceği yargısına ulaşılabilmektedir. Ayrıca bu makale, büyüme stratejisini, kazançlı çıkan taraf açısından ele almaktadır. Konunun, tümüyle karşıt pencereden ele alındığı çalışmaların yürütülmesi de mümkün görünmektedir. Örneğin 19. yüzyıl yazarlarından Daudet (1998a: 13; 52; 143; 1998b: 111-114; 119), kaleme aldığı kısa hikâyelerin büyük bir çoğunluğunda, Prusya’nın Fransa aleyhinde sürekli bir biçimde büyüme stratejisi gütmesi temasını işlemektedir. Dolayısıyla, söz konusu büyüme stratejisinden olumsuz yönde etkilenen Fransız birey ve toplulukları açısından konuya yaklaşılması da farklı bir bakış açısı sunabilme potansiyeline sahiptir.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşu, kaynak yetersizliği nedeniyle tartışmalı bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bunun bir nedeni, tarihçilerin beylik aşamasındaki döneme önem vermemiş olması, diğer bir nedeni ise 1402’ye kadar toplanan Osmanlı arşivinin Bursa yağması sırasında Timur tarafından yakılmış olmasıdır (Öztuna, 1994: 17). Bu makale açısından bir diğer sınırlılık ise mevcut kaynaklar kapsamında Osman Bey’in faaliyetlerinin, stratejik yönetim alanındaki belirli kavramlar ile çerçevelenmiş olmasıdır. Mikroanalitik bir çalışma olması ve yazım hacmi sınırlaması nedeniyle bu makalenin analize dönük içeriği, “büyüme” ve “bütüncül yaklaşım” gibi ana eksen anlatımlarıyla sınırlandırılmıştır. Bu eksen ya da boyutların yanı sıra, stratejik ittifaklar (evlilik ve müttefiklik ilişkileri sayesinde edinilen kazanımlar) veya zamanlama tercihlerinin, Miles ve Snow gibi teorisyenlerin tipolojileri kapsamında ele alınabilmesi olası görünmektedir. Dolayısıyla, bu makaledeki odaklanmış (niş) çalışma konularının yanı sıra başka türden odaklanılmış çalışma alanlarının fazla oluşu, gelecek çalışmalar için açık bir davet gibi görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Algül, H. (1999). Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin şahsiyeti. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(8), 59-73.
- Aşıkpaşazade. (1332). *Tevarih-i Al-i Osman*. İstanbul.
- Bağcı, B. (2020). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde kalenderî gruplar. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 240-252.
- Barca, M. (2005). Stratejik yönetim düşüncesinin evrimi: bilimsel bir disiplinin oluşum hikâyesi. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 7-38.
- Barca, M. (2009). Stratejik yönetim düşüncesinin gelişimi. *Ankara Sanayi Odası Dergisi*, 34-52.
- Barkan, Ö. L. (2015). İstila devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri ve zaviyeler. *İnsan ve İnsan Dergisi*, 5, 5-37.
- Başar, T. (2018). Osmanlı kuruluş dönemi'nde hayri-müslimler ile ilişkiler. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 2(4), 35-46.
- Bracker, J. (1980). The historical development of the strategic management concept. *Academy of management review*, 5(2), 219-224.
- Cezar, M. (1962). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. İstanbul: İskit Yayınevi.
- Chandler, A.D. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the American Industrial Enterprise*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Cide, Ö. (2014). Osmanlı Kuruluş Döneminde Beylikler ile Olan İlişkilerde Din Faktörü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 99-117.
- Cide, Ö. (2015). Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde meşruiyet sorunu ve ilk kaynaklara yansımaları. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2), 105-126.
- Clausewitz, C. von. (1999). *Savaş Üzerine* (Çev. H. F. Çeliker). İstanbul: Özne Yayınları.
- Creswell, J.W. (2018). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Çev. Ed. M. Bütün ve S.B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Cummings, S. (1993). Brief case: the first strategists. *Long range planning*, 26(3), 133-135.
- Çakıray, A. (2017). Arguments towards the rising of ottoman empire. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, 1(1), 6-25.
- Çekiç, A. (2018). Kuruluş devri Osmanlı diplomasisi ve nitelikleri. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), 243-267.
- Danişmend, İ. H. (1971). *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul.
- Daudet, A. (1998a). *Pazartesi Öyküleri I* (Çev. S.E. Siyavuşgil). Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
- Daudet, A. (1998b). *Pazartesi Öyküleri II* (Çev. S.E. Siyavuşgil). Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
- Drucker, P. F. (1954). *The Practice of Management*. Haper e Row.
- Evered, R. (1983). So what is strategy? *Long range planning*, 16(3), 57-72.

- Ferreira, J. J., Raposo, M. L., & Mainardes, E. W. (2014). Strategy and strategic management concepts: are they recognised by management students? *Economics and Management*.
- Geiger, M. (2015). *Estetik Anlayış* (Çev. T. Mengüşoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Güler, C. (2019). Osman Gazi ile İnegöl tekfurunun mücadelesi ve İnegöl'ün fethi. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 55-68.
- İnalçık, H. (1990). Osmanlı devleti'nin kuruluş sorunu (Çev. Tahir Sünbül). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 329-339.
- İnalçık, H. (1999). Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış. G. Eren (Editör), *Osmanlı I* içinde (s. 37-118), Yeni Türkiye Yayınları.
- Kapur, V., Ferris, J., Juliano, J., & Berman, S. J. (2005). How successful companies challenge conventional wisdom about the limits to growth. *Strategy & Leadership*.
- Kaytaç, F. (2016). Erken dönem Osmanlı tarih metinlerine göre Osman Gazi'nin Orhan Gazi'ye nasihatleri. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 7, 147-163.
- Keçecioglu, T. (2008). Stratejik düşünmedeki keskin viraj ya da soyut varlıkların zaferi: strateji haritaları. *Ege Academic Review*, 8(2), 469-485.
- Kınalızade Ali Efendi, (2010). *Devlet ve Aile Ahlakı*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği* (17. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Kurtaran, U. (2012). Bir imparatorluğun doğuşu Osmanlı kuruluş dönemi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 5, 244-265.
- Mintzberg, H. (1967). The science of strategy making. *Industrial Management Review*, 8(2), 71-81.
- Mintzberg, H., & Quinn, J. B. (1991). *The strategy process: concepts, contexts, and cases* (2nd Edition): Prentice Hall.
- Musashi, M. (2015). *Beş Çember Kitabı* (Çev. S. Özbudun). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Nelson, J. A. (2018). *Hayatımızdaki Ekonomi* (Çev. Didem Kizen). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Özlem, D. (2019). *Hermeneutik ve Şiir*. İstanbul: Notus Kitap Yayıncılık.
- Öztuna, Y. (1994). *Büyük Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Competitive Performance*. Free Press.
- Rothaermel, F. T. (2016). *Strategic Management: Concepts* (3rd Edition). New York: McGraw-Hill Education.
- Sun Tzu, (1996). *Savaş Sanatı* (Çev. S. Özbudun ve Z. Ataman). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Turgut, V. (2016). Osman Gazi'nin kimliği meselesi ve cihanşümül bir devlete isminin verilmesinin sebepleri üzerine. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(1), 83-120.
- Turnbull, S. (2012). *The Ottoman Empire 1326-1699*. Oxford: Osprey Publishing.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1994). *Osmanlı Tarihi Birinci Cilt* (6.Baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2020). *İşletmelerde Stratejik Yönetim* (10. Baskı). İstanbul: Beta Yayınları.

Canım Sıkılıyor! Can sıkıntısı, Sosyotelizm ve Gelişmeleri Kaçırma Korkusu*

I'm bored! Boredom, Phubbing and Fear of Missing Out

Pınar SEPETÇİ¹
Seyhan ÖZDEMİR²
Melih SEVER³

ÖZ

Araştırmalar, özellikle Covid-19 pandemisi ile teknoloji bağımlılığının artışta olduğunu ve can sıkıntısı gibi etmenlerin bağımlılık riskini artırdığını göstermektedir. Bu çalışmada da üniversite öğrencilerinin yaşadığı can sıkıntısı, gelişmeleri kaçırma korkusu (GKK) ve sosyotelizm (yüz yüze görüşme yaparken telefonla ilgilenmek) arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın verileri 309 üniversite öğrencisinden elde edilmiştir. Araştırmada çevrimiçi anket tekniği kullanılmış, hazırlanan anket formu kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak uygulanmıştır. Verilerin analizinde Jamovi programı kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda, can sıkıntısı, GKK ve sosyotelizm değişkenleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. GKK'nin, can sıkıntısı eğilimi ile sosyotelizm arasında aracılık rolü oynadığı bulunmuştur. Teknolojik ilerlemenin getirdiği yan etkilerin daha farklı gruplar üzerindeki etkisinin de değerlendirilmesi önerilmektedir.

Anahtar kelimeler: *Can sıkıntısı eğilimi, Gelişmeleri kaçırma korkusu, Sosyotelizm, Üniversite öğrencileri*

ABSTRACT

Research shows that technology addiction is on the rise, especially with the Covid epidemic, and factors such as boredom increase the risk of addiction. In this study, we examined the relationship between university students' boredom, fear of missing out (FoMO) and phubbing (engaging with smartphones while having talk with other people face to face). The data were obtained from 309 university students. The online questionnaire technique was used the prepared questionnaire was administered employing the convenience sampling method. The Jamovi program was used in the analysis of the data. As a result of the analysis, there are positive and significant relationships between the boredom tendency, FoMO and phubbing variables. FoMO played a mediating role between boredom tendency and phubbing. We recommend conducting further phubbing research on different population such as working young adults with different trait variables.

Keywords: *Boredom tendency, FoMO, Phubbing, University students.*

*Bu çalışma, 27-30 Mayıs 2021 tarihinde 7. Öğrenci Kongresinde özet metin olarak sunulmuştur.

¹Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, ÇEKO, psepetc924@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7537-9455

²Arş. Gör. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, seyhanozdemir@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3530-6689

³Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, melihsever@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5818-5114

Giriş

İçinde bulunduğumuz yüzyıl, teknolojik gelişmelerle beraber insanların hem özel hayatlarını hem de iş hayatlarını etkilemiştir. Mobil cihazların hayatımıza girmesiyle birlikte, daha önce birçok cihazla yaptığımız işlemleri artık tek bir cihaz üzerinden yapmak mümkün hâle gelmiştir. Akıllı telefonlar vasıtasıyla kolaylıkla internete bağlanabilen bireyler, çeşitli uygulamaları kullanıp müzik dinleme, çalışma, sosyalleşme, iletişim kurma ihtiyaçlarını tek bir cihaz üzerinden gidermektedir.

Yeni teknolojiler, yeni hastalıklar/sorunlar/takıntılar da ortaya çıkmıştır. Bu sorunların oluşmasında etkili olan en önemli unsurlardan biri ise can sıkıntısıdır (Akalin, Özgüner ve Şakiroğlu, 2020). Bireyler sıkıldıklarında akıllı telefona yönelmekte, sosyal medyada daha fazla zaman harcamakta ve bunun sonucu olarak başkalarının ne yaptıkları ile de ilgilenmektedir (Yam ve Kumcağız, 2020). Bireylerin başkalarının ne yaptıkları ile sürekli ilgilenmesi, anbean olayları takip etmesi de teknolojik bir sorun olan gelişmeleri kaçırma korkusunu (GKK) doğurmuştur. Daha çok akıllı telefonlar ve dijital bağımlılıkla ortaya çıkan davranışsal sorunlardan bir diğeri ise sosyotelizmdir (phubbing). Bu çalışmanın amacı, bireylerdeki “can sıkıntısı” sorununun, sosyotelizm ve GKK davranışı ile ilişkisini ortaya koymaktır.

Kavramsal Çerçeve

Can Sıkıntısı ve Sosyotelizm İlişkisi

Can sıkıntısı, günlük hayatta sık kullanılan kavramlardan biridir. Can sıkıntısı, “Yapılacak bir iş olmaması ve hiçbir şeyle oyalanma imkânı bulunmaması sebebiyle duyulan tedirginlik, bunalım” şeklinde tanımlanmaktadır (TDK, 2017). Başka bir ifade ile can sıkıntısı, rahatsızlık verici bir duygu durumudur ve bir etkinliğe ilişkin uyarıcının ya da o etkinliğe yüklenen anlamın eksikliği ile ortaya çıkmaktadır (Soylu ve Siyez, 2014). Sosyotelizm (phubbing), bireylerin diğerleriyle aynı ortamda iletişim hâlindeyken dikkatlerini bireye değil de akıllı telefona vermesi, karşısındakini dinlemek yerine akıllı telefonla ilgilenmesi ve algılarını kişilerarası iletişimden kaçırmaması olarak tanımlanmaktadır (Roberts ve David, 2016). Akıllı telefonların bilgisayar özelliği gösteriyor olmaları ve internete erişim imkânının varlığı sosyotelizmin çok boyutlu bir yapısının olduğunu düşündürmektedir. Bu boyutlar, akıllı telefon ve internet bağımlılığının yanı sıra sosyal medya, oyun ve uygulama bağımlılıklarıdır. Dikkatli şekilde irdelendiğinde tüm bu bağımlılıkların iç içe geçmiş karmaşık bir yapısı olduğu görülmektedir. Sosyotelizmin yaygın olduğuna ve etkilerinin düşünülenden yıkıcı olabileceğine dikkat çekilmektedir (Karadağ vd., 2016). Can sıkıntısı ve sosyotelizm arasındaki ilişkiyi

belirleyebilmek için akıllı telefon kullanıcılarıyla yapılan bir araştırmada, can sıkıntısı ile sosyotelizm arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu saptanmıştır (Al-Saggaf vd., 2018).

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu

GKK bireyin, başkalarının kendisinden daha tatmin edici deneyimler yaşadığı düşüncesine sahip olması nedeniyle sürekli bağlantıda (çevrimiçi) kalarak sanal çevresinin ne yaptığını takip etmek konusunda güçlü bir istek duyması (Alt, 2017) olarak da ifade edilmektedir. GKK, telefon ile geçirilen zamanı, sorunlu ve bağımlı telefon kullanım riskini artıran bir davranıştır (Traş ve Öztemel, 2019). Can sıkıntısı da GKK riskini artıran ve GKK ile ilişkili bulunan bir etmendir (Holte ve Ferraro, 2020). GKK ile sosyotelizm arasında da pozitif bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir (Özdemir, 2020). Sosyotelizm, problemlili akıllı telefon kullanımı olduğundan, can sıkıntısının ve GKK'nın bireyin sosyotelizm davranışı üzerinde bir etkisi olması beklenmektedir (Franchina vd., 2018). Can sıkıntısının GKK'yi öngördüğü (Wolniewicz, Rozgonjuk ve Elhai, 2019) ve GKK ile can sıkıntısının her ikisinin de sosyotelizmi öngördüğü bulunmuştur (Franchina vd., 2018; Al-Saggaf vd., 2019). Can sıkıntısı ve GKK'nin sorunlu akıllı telefon kullanımıyla ilişkili olduğu bulunmuştur (Wolniewicz, Rozgonjuk ve Elhai, 2020). Ayrıca can sıkıntısının sosyotelizm ve GKK davranışı ile ilişkili olduğu farklı çalışmalarda gösterilmiştir (Al-Saggaf vd., 2019). Bu çalışmada Yam ve Kumcağız'ın (2020) çalışmasında olduğu gibi can sıkıntısı, GKK ve sosyotelizm ilişkisi incelenirken bu ilişkide gelişmeleri kaçırma korkusunun aracılık rolü oynayabileceği varsayılmıştır. GKK'nın can sıkıntısı ile sosyotelizm ilişkisinde bu ilişkiyi güçlendirebileceği ve sosyotelizm davranışını pozitif yönde yordayabileceği sınıanmamıştır. Bu çalışmada da bu aracılık etkisinin sınıanması amaçlanmıştır.

Hipotez: Can sıkıntısı eğilimi, gelişmeleri kaçırma korkusu vasıtasıyla sosyotelizm ile dolaylı bir ilişkiye sahiptir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmanın evrenini üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemini ise Süleyman Demirel Üniversitesi'nden 342 öğrenci oluşturmaktadır. Anket soruları aşağıda açıklanan ölçekler ve farklı demografik bilgileri elde etmeyi amaçlayan sorular kullanılarak

oluşturulmuştur. “Google forms” üzerinden tanımlanan çevrimiçi anket, lisans düzeyindeki öğrenci ders gruplarına çevrimiçi araçlarla iletilmiş ve ankete gönüllü olarak katılan öğrencilerin anketi iki aylık bir süreç içinde doldurması beklenmiştir. Yeterli veriye ulaşıldığı düşünüldüğü için (soru sayısının 11 katı) veri toplama süreci sonlandırılmıştır (Gürbüz ve Şahin, 2014). Kolayda örneklem yöntemi ile anketi tamamlayan 342 akıllı telefon kullanıcılarından nihaî veriler toplanmıştır. Kontrol sorusuna doğru cevap vermeyen veriler ve uç değerler incelendiğinde güvenilir olmadığı saptanan cevaplardan dolayı 33 anket analizden çıkarılmıştır. Toplamda 309 anket çalışmaya dâhil edilmiştir.

Veri Analizi ve İşlem

Araştırmaya katılanların %22.7’si erkek ve %77.3’ü kadındır. Katılımcıların yaş ortalaması ise 21.3 ± 2.98 olarak bulunmuştur. Katılımcıların %28.8’i birinci sınıf, %33’ü ikinci sınıf, %16.5’i üçüncü sınıf ve %21.7’si dördüncü sınıf öğrencisidir. Bu çalışmada veri toplama amacıyla üç farklı ölçekten faydalanılmıştır.

Gelişmeleri Kaçırma Korkusu Ölçeği: Przybylski ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilen 10 maddelik Likert tipi bir ölçektir. Ölçek maddeleri, ödüllendirici etkinliklere katılmama veya deneyimleyememe endişesini yansıtmaktadır. Söz konusu ölçeğin Türkçe versiyonu Gökler vd. (2016) tarafından uyarlanmıştır. Her madde 5 puanlık bir ölçekte (1= “Benim için hiç doğru değil.” ila 5 = “Benim için son derece doğru.”) puanlanmaktadır. Bu çalışmada, GKK için güvenilirlik McDonalds (ω) katsayısı 0.74 olarak bulunmuştur. Hayes ve Coutts (2020) çalışmasında güvenilirlik analizi yaparken Alpha katsayısı yerine McDonalds Omega (ω) katsayısının kullanılması gerektiğini tartışmıştır. Lance vd. (2006) güvenilirlik değerlerinin .80 alt değer olarak kabul edilmesini önerse de .70 değerinin kabulü hala tartışmalıdır. Daha yüksek bir ortalama puan, katılımcılar arasında daha yüksek GKK anlamına gelmektedir. Örnek soru olarak “Arkadaşlarımdan benimkinden daha doyurucu deneyimler yaşadığından korkarım.” sorusu verilebilir. Uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd= 3.06$; $p < .00$; GFI= .94; CFI= .93; RMSEA= .07) olarak bulunmuştur.

Kısa Can Sıkıntısı Eğilimi Ölçeği: Ölçek Struk vd. (2017) tarafından geliştirilmiş 8 maddelik 7’li likert tipi (1 = “Kesinlikle katılıyorum.” ila 7 = “Kesinlikle katılmıyorum.”) bir ölçektir. Ölçeğin Türkçe uyarlamasını Koç vd. (2018) gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada ölçeğin McDonalds (ω) katsayısı 0.81 bulunmuştur. Ölçekten alınan yüksek puanlar can sıkıntısı eğiliminin arttığını göstermektedir. Ölçek sorularından biri “Bir işe başlamam için çoğu

insandan daha fazla motivasyona ihtiyaç duyuyorum.” olarak verilebilir. Uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd= 2.40$; $p <.00$; GFI= .96; CFI= .96; RMSEA= .06) olarak bulunmuştur.

Sosyotelizm Ölçeği: Bu çalışmada bireylerin başka kişilerle konuşurken telefonla oynama eğilimini ölçmek üzere 5’li Likert, (i) İletişim Bozukluğu (5 madde; $\alpha= .87$) ve (ii) Telefon Tutkusu (5 madde; $\alpha= .85$) olmak üzere 10 maddeden oluşan Karadağ vd. (2016) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin bu çalışmada McDonalds (ω) değeri 0.77 çıkmıştır. Ölçekten alınan yüksek puanlar katılımcıların sosyotelizm eğiliminin arttığını ifade etmektedir. Örnek ölçek sorusu olarak *“Arkadaşlarımla bir ortamda bulunduğumda cep telefonumla ilgilenirim.”* verilebilir. Uyum indeks değerleri ($\chi^2/sd= 3.82$; $p <.00$; GFI= .91; CFI= .90; RMSEA= .07) olarak bulunmuştur.

Araştırma Bulguları

Araştırmada verilerin analizi için Jamovi⁴ programından faydalanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda soru bazında ortalamalara bakıldığında en yüksek ortalamalar can sıkıntısı sorularından *“Yapmak zorunda olduğum çoğu şey tekrardan ibaret ve monotondur.”* (ort. =4.82), GKK sorularından *“Planlanmış bir toplantıyı kaçırmak canımı sıkar.”* (ort. =4.37) ve sosyotelizm sorularından *“Sabah uyandığımda ilk önce telefonumdaki mesajlarımı kontrol ederim.”* (ort. =3.86) olarak bulunmuştur.

Fark analizlerine bakıldığında cinsiyet ve sınıf değişkenleri ile boyutlar arasında istatistiksel olarak bir fark bulunamamıştır. Ankette kullanılan diğer sorulara ilişkin analizler ise şunlardır. *“Günde ortalama kaç kez akıllı telefonunuzu kontrol edersiniz?”* sorusunun cevabında katılımcıların %30.7’si 10 ile 20 kez kontrol ettiklerini bildirmişlerdir. *“Günde akıllı telefonla kaç saat ilgileniyorsunuz?”* sorusuna verilen cevaplarda ise öğrencilerin %46.5’inin 3 ile 4 saat arasında telefonla ilgilendikleri saptanmıştır. *“Kendinizi akıllı telefon bağımlısı olarak değerlendiriyor musunuz?”* sorusuna katılımcıların %36.5’i belki bağımlı, %15.2’si bağımlı, %34.5’i ise bağımlı değil olarak yanıt vermişlerdir. Bu sonuçlar ise Karadağ ve diğerlerinin (2016) yaptığı çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Kullanılan değişkenlerin ortalama değerleri, standart sapmaları ve Pearson korelasyon değerlerine yönelik bulgular Tablo 1’de verilmiştir. Verilerin çarpıklık basıklık değerleri -1 ile +1 arasında değişmektedir ve veriler normal dağılım göstermektedir (Morgan vd., 2004).

⁴ <https://www.jamovi.org/>

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	\bar{x}	SS	Çarp.	Basıklık
1. Can Sıkıntısı	3.65	1.36	.33	-.51
2. GKK	2.78	.77	-.008	-.37
3. Sosyotelizm	2.69	.74	.29	-.02

Tablo 1’de değişkenlere ait aritmetik ortalama değerlerine de yer verilmiştir. Tabloya göre öğrencilerin can sıkıntısı 7’li Likert (3.65), GKK 5’li Likert (2.78) ile sosyotelizm 5’li Likert (2.69) ortalamaya sahiptir. Genel olarak bakıldığı zaman değişkenlerin ortalamasının ortalama değer üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Değişkenler Arası İlişkiler ve Güven Aralıkları

		1	2	3
Can Sıkıntısı	r	—	.373 ***	.318 ***
	p değeri	—	<.001	<.001
	99% GA Üst Sınır	—	.493	.443
	99% GA Alt Sınır	—	.240	.180
Gelişmeleri Kaçırma Korkusu	r	—	—	.382 ***
	p değeri	—	—	<.001
	99% GA Üst Sınır	—	—	.500
	99% GA Alt Sınır	—	—	.250
Sosyotelizm	r	—	—	—
	p değeri	—	—	—
	99% GA Üst Sınır	—	—	—
	99% GA Alt Sınır	—	—	—

*Not: *** p <.001, GA: Güven Aralığı*

Değişkenler (can sıkıntısı, gelişimleri kaçırma korkusu ve sosyotelizm) arasında pozitif yönlü ve orta kuvvet seviyesinde, $p < .001$ anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yine değişkenler arasındaki güven aralığı [.240 ile .500] arasında değişmektedir.

Tablo 3. Yol Analizi Tahmin Değerleri ve Güven Aralıkları

			99% Güven Aralığı					
		β	SH	Alt Sınır	Üst Sınır	T	p	
CS	→	GKK	.202	.028	.145	.257	7.07	<.001
GKK	→	S	.293	.053	.188	.397	5.51	<.001
CS	→	S	.105	.028	.049	.162	3.67	<.001

Not: GKK: Gelişmeleri Kaçırma Korkusu, CS: Can Sıkıntısı, S: Sosyotelizm

Yapılan analizin sonuçlarına göre, can sıkıntısının sosyotelizm değişkenini yordadığı bulunmuştur: $F(1, 307) = 34.5, p < .001, R^2 = .10$. Yapılan çoklu regresyon analizine göre GKK ve can sıkıntısı değişkenleri sosyotelizmin %18'ini açıklamaktadır: $F(1, 306) = 33.9, p < .001, R^2 = .18$. Can sıkıntısının gelişmeleri kaçırma korkusunu ve sosyotelizmi yordadığı bulunmuştur. Aracılık değişkeni olan gelişmeleri kaçırma korkusu modele dâhil edildiğinde can sıkıntısı için doğrudan etki katsayısı azalmaktadır. Can sıkıntısı değişkeni, GKK değişkenini $F(1, 307) = 49.7, p < .001, R^2 = .13$ anlamlı ölçüde öngörmektedir. Ayrıca tüm ilişkilerde güven aralıkları aynı yönde ve anlamlı bulunmuştur.

Tablo 3. Aracılık Tahmin Değerleri

Etki	β	SH	99% Güven Aralığı		t	p	Aracılık %
			Alt Sınır	Üst Sınır			
Dolaylı Etki	.059	.013	.032	.085	4.35	<.001	35.9
Doğrudan Etki	.105	.028	.049	.161	3.67	<.001	64.1
Toplam	.164	.027	.109	.219	5.89	<.001	100.0

Analiz sonucunda elde edilen %99 güven aralığındaki (GA) değerlerin sıfır (0) değerini kapsamaması gerekmektedir. Modern yaklaşımda, modeldeki can sıkıntısının gelişmeleri kaçırma korkusu aracılığıyla sosyotelizm üzerindeki dolaylı etkisinin olup olmadığı Bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıklarına göre tespit edilmiştir (Gürbüz, 2019). Yapılan analiz sonuçlarına göre can sıkıntısının, gelişmeleri kaçırma korkusu yoluyla sosyotelizm üzerindeki dolaylı etkisi (ab yolu) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta = .059, t = 4.35, p < .001, \%99$ GA [.032, .085]). Can sıkıntısının dolaylı olarak GKK değişkeni aracılığıyla sosyotelizm değişkenini yordadığı hipotezi doğrulanmaktadır. Aracı değişken modele dâhil edildikten sonra can sıkıntısının, sosyotelizmi yordadığı tespit edilmiştir. Araştırmanın doğrudan etki değerleri ($\beta = .105, p < .001, t = 3.67, \%99$ GA [.049, .162]) olarak bulunmuştur. Ayrıca GKK, toplam etkinin %35.9'una karşılık gelmektedir.

Tartışma

Bu çalışmada, can sıkıntısı, GKK ve sosyotelizm değişkenleri arasındaki ilişki araştırılmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre değişkenler arasında pozitif ve orta yönde ilişki bulunmuştur. Çalışma, can sıkıntısı ve GKK arttıkça sosyotelizmin de arttığını, böylece can sıkıntısı duygularının ve GKK'nin sosyotelizmi tetiklediğini ortaya koymuştur. Özellikle pandemi döneminde öğrencilerin uzaktan eğitime başlaması ve eve kapanması can sıkıntısını da beraberinde getirmektedir (Özdoğru vd., 2020). Canı sıkılan bireyler sosyal medyada daha

fazla zaman geçirmek istemekte, günlerinin yarısını akıllı telefonlarında harcamaktadır (Veysel ve Aydın, 2014). Anket sonuçlarına bakıldığında da bu açıkça görülmektedir. Öğrenciler (katılımcılar) sabah ilk uyandıklarında öncelikli olarak akıllı telefonlarına yönelmekte ve telefonlarını kontrol etmektedirler. Özellikle telefonların bilgisayar gibi işlev görmesi, sosyal medya uygulamalarının daha dikkat çekici olması ve bireylerin sosyal medyada yer edinme çabası içinde olup, daha tanınır kişi olmak istemesi bireyleri akıllı telefon kullanımına daha da itmektedir. Sosyal medya uygulamalarından özellikle Instagram, Facebook, WhatsApp, Twitter, TikTok gibi uygulamalar genç kuşak tarafından daha çok tercih edilmekte ve kullanılmaktadır (Çerçi, Canöz ve Canöz, 2020).

Benzer şekilde Al-Saggaf (2020) çevrimiçi bir anketi tamamlayan 325 akıllı telefon kullanıcısıyla yapmış olduğu çalışmada can sıkıntısı, sosyotelizm ve GKK arasında ilişki bulmuştur. Yine aynı şekilde Balta vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada, nevroitiklik, sürekli kaygı ve gelişmeleri kaçırma korkusunun ve sorunlu Instagram kullanımının sosyotelizm ile doğrudan ve dolaylı ilişkisini araştırmıştır. Çalışmaya yaşları 14 ile 21 arasında değişen toplam 423 kişi katılmıştır. Bulgular, kadınların sosyotelizm, kaçırma korkusu, sorunlu Instagram kullanımı, sürekli kaygı ve nevroitiklik puanlarının anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermiştir.

Katılımcılar akıllı telefon kullanmadıkları durumlarda kendilerini yalnız, eksik ve oldukça mutsuz hissetmektedirler (Gezgin, 2019). Bunun yanı sıra ders esnasında öğrencilerin sürekli telefonlarını kontrol ettiği, akıllarının bazen telefonda olduğu da gözlemlenmiştir (Gezgin, Arslantaş ve Şumuer, 2018). Bu gibi sorunlar sosyotelizm, GKK gibi rahatsızlıkların bireylerde var olduğunu göstermektedir. Bireylerin bu sorunların olumsuz sonuçlarını bilmelerine rağmen hala bu davranışı gösterdikleri anket sonuçlarında net bir şekilde görülmüştür. Yapılan anket çalışması ile bireyler kendilerinin sosyotelizm ve GKK davranışı gösterip göstermediklerini sorgulamışlardır. Pandemi devam ettiği sürece bu davranışların daha da artacağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonuçlarına göre can sıkıntısı, GKK ve sosyotelizm ile ilişkilidir. Can sıkıntısı, sosyotelizm riski ile doğrudan ilişkili iken GKK bu ilişkinin aracı rolünü üstlenmektedir ve öğrencilerin sosyotelizm riskini yani akıllı telefonlar ile meşgul olma davranışını artırmaktadır. Pandemi döneminde uzaktan eğitime tabi tutulan öğrencilerde

sosyotelizm riskinin arttığı ve gelişmeleri kaçırma korkusunun bu süreçte önemli rol oynadığı görülmektedir.

Akıllı telefon kullanıcılarının yüz yüze konuşmalar sırasında karşısındaki kişiler ile ilgilenmemelerini neyin tetiklediğinin farkında olmaları önemlidir. Bu nedenle, akıllı telefon kullanıcılarının bu sorunu çözmek için bildirimleri kapatmak veya akıllı telefonlarını uzaklaştırmak gibi etkili stratejiler konusunda eğitilmesi gerekebilir. Bu çalışmanın Türkçe literatürde can sıkıntısı, GKK ve sosyotelizm ilişkisini inceleyen öncül araştırmalardan olması önemlidir. Üniversite öğrencilerinin farklı ruh sağlığı sorunları, GKK ve sosyotelizm ilişkisinin incelenmesi önerilmektedir.

Çalışmanın pandemi sürecinde çevrimiçi anket ile yapılmasının, verilerin güvenilirliği ve genelleştirilmesinin önünde bir engel olduğu söylenebilir. Kesitsel olarak kolayda örneklem tekniği ile toplanan veriler, genelde çalışmanın tekrarlanmasını ve farklı çalışmalarla sınanmasını gerektirebilmektedir. Bu çalışmada verilerin %99 güven aralığı ile analiz edilmesi çalışmanın tekrarlanabilirliği açısından değerlidir. Ulusal literatürde bu üç değişkeni ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden çalışmanın ulusal alan yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Gelecek araştırmalarda farklı değişkenler (yalnızlık, depresyon, kaygı, stres vb.) eklenerek çalışmalar yürütülebilir. Ayrıca benzer çalışmaların lise öğrencileri ile çalışanlar üzerinde de yapılması karşılaştırma için değerli görülmektedir. Akıllı telefon bağımlılığı riskinin uzaktan eğitim sürecinde artıp artmadığı, hangi farklı yapıların ve kavramların uzaktan eğitim sürecinde rol oynadıkları farklı çalışmalarda test edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, S., Özgüner, İ., & Şakiroğlu, M. (2020). Covid-19 salgınının ve karantinanın psikolojik etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 15(4), 885-903.
- Al-Saggaf, Y. (2020). Phubbing, fear of missing out and boredom. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 1-6.
- Al-Saggaf, Y., & O'Donnell, S. B. (2019). Phubbing: Perceptions, reasons behind, predictors, and impacts. *Human Behavior And Emerging Technologies*, 1(2), 132-140.
- Al-Saggaf, Y., MacCulloch, R., & Wiener, K. (2019). Trait boredom is a predictor of phubbing frequency. *Journal of Technology in Behavioral Science*, 4(3), 245-252.
- Alt, D. (2017). Students' social media engagement and fear of missing out (FoMO) in a diverse classroom. *Journal of Computing in Higher Education*, 29(2), 388-410.
- Balta, S., Emirtekin, E., Kircaburun, K., & Griffiths, M. D. (2020). Neuroticism, trait fear of missing out, and phubbing: The mediating role of state fear of missing out and problematic Instagram use. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 18(3), 628-639.
- Çerçi, Ü. Ö., Canöz, N., & Canöz, K. (2020). Covid-19 krizi döneminde bilgilendirme aracı olarak sosyal medya kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (44), 184-198.
- Franchina, V., Vanden Abeele, M., Van Rooij, A. J., Lo Coco, G., & De Marez, L. (2018). Fear of missing out as a predictor of problematic social media use and phubbing behavior among Flemish adolescents. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 15(10), 2319.
- Gezgin, D. M. (2019). Gelişen teknolojinin Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerindeki sosyopsikolojik etkileri. *Cataloging-In-Publication Data*, 238.
- Gezgin, D. M., Arslantaş, T. K., & Şumuer, E. (2018). Meslek Lisesi Öğrencilerinin Siber Aylaklık Düzeyinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 19(2), 408-424.
- Gökler, M. E., Aydın, R., Ünal, E., & Metintaş, S. (2016). Sosyal ortamlarda gelişmeleri kaçırma korkusu ölçeğinin Türkçe sürümünün geçerlilik ve güvenilirliğinin değerlendirilmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 17(1), 52-59.
- Gürbüz, S. (2019). AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi, *Ankara: Seçkin Yayıncılık*.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*, 271.
- Hayes, A. F., & Coutts, J. J. (2020). Use omega rather than Cronbach's alpha for estimating reliability. But.... *Communication Methods and Measures*, 14(1), 1-24.
- Holte, A. J., & Ferraro, F. R. (2020). Anxious, bored, and (maybe) missing out: Evaluation of anxiety attachment, boredom proneness, and fear of missing out (FoMO). *Computers in Human Behavior*, 112, 106465.
- Karadağ, E., Tosuntaş, Ş. B., Erzen, E., Duru, P., Bostan, N., Mızrak-Şahin, B., ... & Babadağ, B. (2016). Sanal dünyanın kronolojik bağımlılığı: Sosyotelizm (phubbing). *Addicta: The Turkish Journal on Addiction*, 3(2), 223-269.

- Koç, E., Ekşi, H. ve Demirci, İ. (2018). Kısa can sıkıntısı eğilimi ölçeğinin psikometrik özelliklerinin incelenmesi. 1. Uluslararası Eğitimde Yeni Arayışlar Kongresi, 11 - 12 Mayıs İstanbul.
- Lance, C. E., Butts, M. M., & Michels, L. C. (2006). The sources of four commonly reported cutoff criteria: What did they really say?. *Organizational Research Methods*, 9(2), 202-220.
- Morgan, G. A., Leech, N. L., Gloeckner, G. W., & Barrett, K. C. (2004). *SPSS for introductory statistics: Use and interpretation*. Psychology Press.
- Özdemir, S. (2021). Sosyal ilişkilerde gelişmeleri kaçırma korkusu sosyal dışlanmayı etkiler mi? Sosyotelizmin rolü. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 64-77.
- Özdoğru, A. A., Erden, H. G., Çoksan, S., Ögel-Balaban, H., Ergül-Topçu, A., Yasak, Y., Altinoğlu Dikmeer, İ., Azak, Y., Kırıl Uçar, G. ve Baytemir, G. (2020, Aralık 18-20). *COVID-19 salgınında üniversite öğrencilerinin iyilik hali: Türkiye'den dokuz üniversite örneği* [Sözlü bildiri sunumu]. 56. Ulusal Psikiyatri
- Przybylski, A. K., Murayama, K., DeHaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841-1848.
- Roberts, J. A., & David, M. E. (2016). My life has become a major distraction from my cell phone: Partner phubbing and relationship satisfaction among romantic partners. *Computers in Human Behavior*, 54, 134-141.
- Soylu, Y., & Siyez, D. (2014). Boş zaman can sıkıntısı ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Ege Eğitim Dergisi*, 15(1), 80-95.
- Struk, A. A., Carriere, J. S., Cheyne, J. A., & Danckert, J. (2017). A short Boredom Proneness Scale: development and psychometric properties. *Assessment*, 24(3), 346-359.
- Traş, Z., & Öztemel, K. (2019). Examining the relationships between Facebook intensity, fear of missing out, and smartphone addiction. *Addicta*, 6, 91-113.
- Veysel, E., & Aydın, A. (2014). Sosyal medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolü ve muhtemel riskler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 197-205.
- Wolniewicz, C. A., Rozgonjuk, D., & Elhai, J. D. (2020). Boredom proneness and fear of missing out mediate relations between depression and anxiety with problematic smartphone use. *Human Behavior and Emerging Technologies*, 2(1), 61-70.
- Yam, F. C., & Kumcağız, H. (2020). Adaptation of general phubbing scale to Turkish culture and investigation of phubbing levels of university students in terms of various variables. *Addicta*, 7(1), 48-60.
- Zinbarg, R. E., Revelle, W., Yovel, I., & Li, W. (2005). Cronbach's α , Revelle's β , and McDonald's ω H: Their relations with each other and two alternative conceptualizations of reliability. *Psychometrika*, 70(1), 123-133.

May Your Liver Come Out of Your Mouth! A Corpus Based Study: Curse Structures in Turkish Utterances

Ciğerin Ağzından Gele! Türkçe Beddua Yapıları: Derlem Tabanlı Bir Çalışma

Hülya ÜNSAL ŞAKİROĞLU*

ABSTRACT

Corpus can be described as a database for the purpose of research. Corpus studies have now been used in nearly every field of linguistics since the 1970s and gradually becoming a part of linguistic terminology. In present study cursing elements of Turkish language were searched employing Turkish National Corpus. Cursing is an interesting subject matter that attracts several areas of linguistics not only micro fields such as, semantics, and syntax but also macro divisions such as psycholinguistics, discourse and pragmatics. In this study, we attempt to investigate the unique features and the most common use of curse utterances in Turkish and variations across regions, to understand if social variables such as age, gender and education level have influence on what cursing structures are used, and to find out whether survey results and national corpus are consistent in curse utterances. Data was collected via Turkish National Corpus and survey was developed based on array of research questions and applied to 170 participants. The findings derived from corpus and survey indicate similar features as particular curse words such as *beddua* (cursing), *kahretsin* (damn) and *bela* (trouble-evil) observed more often than *kargış* (imprecation), *ilenme* (cursing), *mahvetsin* (ruin). In parallel with the survey result, the most frequently used curse utterances in the Turkish National Corpus were *Allah belanı versin*, *Allah cezası versin*, *kahretsin* (damn you, God punish you, damn it). In addition, distinctive curse structures varying from region to region were conceived.

Key words: Corpus-Based Approach, Curse Utterances, Speech Act theory, Local Cursing Terminology

ÖZ

Araştırma amaçlı bir veri tabanı olarak tanımlanabilen derlem çalışmaları 1970'lerden itibaren dilbilimin hemen her alanında kullanılmaya başlanmış ve giderek dilbilimsel terminolojinin bir parçası hâline gelmiştir. Bu çalışmada, Türk Milli Derlemi kullanılarak Türkçedeki beddua unsurları araştırılmıştır. Beddua, dilbilimin sadece anlambilim ve söz dizimi gibi mikro alanlarını değil; psikodilbilim, söylem ve pragmatik gibi makro alanlarını da çeken ilginç bir konudur. Bu çalışmanın amacı, Türkçedeki beddua sözlerinin kendine has özelliklerini ve bölgelere göre varyasyonlarını ortaya çıkarmak; yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi sosyal değişkenlerin hangi beddua yapılarının kullanıldığı üzerinde etkisi olup olmadığını göstermek; anket sonuçlarının ulusal derlemde yer alan beddua ifadeleriyle tutarlı olup olmadığını tespit etmeye çalışmaktır. Veriler, Türkiye Ulusal Derlemi aracılığı ile ve bir dizi araştırma sorusuna dayalı olarak geliştirilen anketin 170 katılımcıya uygulanmasıyla toplanmıştır. Derlem ve anketten elde edilen bulgular, *beddua*, *kahretsin* ve *bela* gibi belirli beddua sözcüklerinin *kargış*, *ilenme*, *mahvetsin* sözcüklerinden daha sık görülmesi gibi benzer özellikler göstermektedir. Anket sonucuna paralel olarak Türk Ulusal Derlemi'nde en sık kullanılan beddualar *Allah belanı versin*, *Allah cezasını versin*, *kahretsin* olarak saptanmıştır. Ayrıca bölgeden bölgeye değişen kendine özgü beddua yapılarına da rastlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Derlem Temelli Yaklaşım, Beddua Sözleri, Söz Eylem Teorisi, Yerel Beddua Terminolojisi

* Öğr. Gör., Kafkas University, School of Foreign Languages, Kars, Turkey hulyaunsal@kafkas.edu.tr Orcid: 0000-0003-0252-1275

1. Introduction

Cursing is defined as asking God for letting someone who is not loved to be in a bad state. It is the opposite of blessing. Cursing is also described as asking God or a divine force to hurt someone (Nezakat-Alhossaini & Esslami-Rasekh, 2013). When looking at curse in meaning, negative emotions are at the forefront and there is a state of trust in God or a divine power and demanding that power to bring curse, trouble, death, disease, misery, solitude to the person being cursed. The curse does not consist of very long sentences as common words are used (Atmaca, 2019).

The curse is fundamental to the theory of the act of speech of Austin. Austin (1962) categorizes curse words as actions in his classification of words based on their illocutionary meaning, and adds that behabitives are associated with attitudes and social conduct. Cursing utterances are culturally distinctive utterances that exist more or less commonly in one culture than another. The choice of the cursing words depends on the community's available socio-religious belief and is a remarkable mode of linguistic form (Nezakat-Alhossaini & Esslami-Rasekh, 2013).

The curse is a product of the false oath; it refers to the grasping power of the word the oath stands for. If the binding force of the language was referred to the language of Austin, the guidelines of the performing act towards convention were to be seen. Austin describes the conditions of the success of a performative utterance as follows:

“There must exist an accepted conventional procedure having a certain conventional effect and that procedure to include the uttering of certain words by certain persons in certain circumstances, the particular persons and circumstances in a given cause must be appropriate for the invocation of the particular procedure invoked. The procedure must be executed by all participants both correctly and completely.”

The performative's normative commitment to convention can be understood as an oath structure. The bond to the convention ensures that the act of speech is effective, as the convention itself confirms. Then the curse will find its place in a break with convention: “Now if we sin against any one of these [...] rules, our performative utterance will be (in one way or another) unhappy” (Strowick, 2016).

Just as the feeling of gratitude and in the face of goodness is expressed through prayers and wishes, when the emotions and thoughts are not wanted to be applied due to inadequacy, the response is found in the form of bad wishes and swearing to just hurt. In the event that physical power is not sufficient, the existence of a spiritual power is accepted and the person responds by requesting help from the mighty forces. "Curse" is a violent reaction of man against people who will harm him, his community, his family, and his institutions such as religion. The curse utterances were eloquently described by Beyazıt (2019) as " In most of these, the addressee of the conflict is referred to Allah (God), while in some; the interlocutor is confronted with the wrath of the *archaic god* and *magical power*" (Beyazıt, 2019).

Society's beliefs also have an impact on cursing certain ground. Another feature in the words of cursing is referring to "euphemism" in a narrative to alleviate and refine words by replacing the words that are considered as shame or sin by using conventional and meaningless bad words. Therefore, it is understood that many chaos has come out of the words of swearing. Curse utterances can be a very rich source for verbal reflection of the cultural identity of a group, because they show many facets of the language, culture and way of thinking of the people who belong to the speech group. It should also be noted that the speech acts used in cursing are not common, as the culture and belief of one group is different from others (Devi, 2019).

Corpus-based inquiry assumes the validity of the language forms and structures derived from the theory of linguistics. The main aim of research is to examine the systemic patterns of variation and use for those linguistic features that are predefined. Corpus-driven work is more inductive, such that the linguistic framework itself arises from a corpus analysis.

Corpus linguistics is a study paradigm that has emerged in recent decades to encourage empirical research into language diversity and use. Corpus studies employ two research approaches: corpus-based and corpus-driven. In corpus-based research, the validity of language forms and structures established from linguistic theory is assumed. The primary purpose of the research is to explore systemic variational patterns and employ them for identified language properties. The linguistic framework emerges from corpus analysis in corpus-oriented work, which is more inductive in character (Biber, 2012).

A number of studies across various regions targeted the curse structures in different languages. Alhossaini and Rasekh (2013) explored the role of cursing as a language act in Persian along with the social and cultural underlying principles. The data from the 90 men and women participants were obtained using an open discourse completion task (DCT) of eight circumstances and individual interviews. The study concluded that women used cursing more often than the men. Participants with relatively lower educational level applied curse utterances more frequently than those with higher education levels (Nezakat-Alhossaini & Esslami-Rasekh, 2013).

In another study, the features and functions of curse utterances in the language of Meiteis in Manipur were investigated. The common instances of Meiteilon's curse were discussed through speech act theory therefore communication ethnography and the underlying social and cultural values were revealed. The paper was built on Austin's speech act theory so that it would be possible to fully explain "the total speech condition". In comparison to other speech act, an alternative scheme was suggested to describe illocutionary acts in terms of various aspects of the speech situation. After initially addressing the situation of speech and its theoretical meaning, and subsequently using Austin's conditions of congratulations as a starting point, the author described three aspects of the state of expression, conventionality, actuality and intentionality according to which a supposed act succeeds (Devi, 2019).

Curse utterances are a striking form of language. While some languages have few curse utterances, other languages, such as Turkish, are well known for their inventive and multiple curse terms. A number of studies targeted various aspects of curse usage in Turkish (Keskin, 2019). In the research on Turkish dialects of eastern groups conducted by Ersöz (2011), the relationship between curse functions and sentence patterns was explored. The "target person" could be "you (anyone else but the speaker)", "I (the speaker himself)" or "nobody" and the "context" in which the bad wish in the curse was directed in determining on purpose of curse usage were effective. A classification has emerged as follows; the curse function (Target person is the person opposite the speaker) including full curse and curse like prayer. Secondly, oath and stiffening function (Target person is the speaker himself) oath curses and slimming curses, lastly, profanity function (Target person is no one). The correlation was found between the functions of the eastern dialects of Turkey and sentence structures of those curse functions. The results revealed that not all functions can be used in every sentence structure: It has been determined that the curse in speech language is used in full curse,

prayer, oath, defeat and profanity functions. There are some principles of transformation of functions between each other. There is a relationship between sentence structures and preferences of modal suffixes in these structures. Some functions are captured in certain sentence structures with specific modal suffixes (Ersöz, 2011).

In a study by Atmaca (2019), the prayers and curses were defined in terms of context, and subsequently analyzed in terms of form, and a general assessment of the usage of prayer and curses in Antalya's dialect were completed in the light of numerical data. The data regarding the 307 curses were categorized as curses about death, with torment and persecution, general curses, about kinfolks, regarding the bad diseases, curses wishing the addressee's disability, curses post-death and evil in the hereafter, about marriage, curses wish on the addressee's remain homeless and the destruction of the his home, curses used as profanes, curses which wish their addressee to be harmed by animals, those wished poverty to their interlocutor, the ones on eating and drinking, the addressee's harms by a weapons, curses which wish the other party to die with the tool, curses about old age, wishes that the addressee's needs, curses that wishes madness for the addressee, curses which wished to slander his addressee, curses that wishing goodbye to the addressee, curse voices for people who do immoral (Atmaca, 2019).

The features and functions of curse utterances in Turkish were also investigated by analyzing concrete examples using principles from the theory of speech actions and communication ethnography. The researchers tried to address Turkish curses using HYMES (1974) parameters. The study demonstrated that curse utterances are more than linguistic rituals, as they allow their "addressors" to enjoy a high degree of creativity and verbal versatility within very strict morphological and syntactic rules (Vanci-Osam, 1998). The research concluded that the curse statements are similar to other speech acts with some distinctions. One such distinction is, for instance, to the sender (addressor) rather than the recipient (Addressee) in cursing the perlocutionary act. The connection between a person's social context and the use of this speech act is another observation on cursing in Turkish. The use of curse utterances in speech generally does not seem appropriate and polished, and it projects in the addressee's personal characteristics such as rudeness and aggressiveness. In the spoken language of their standard nature it is still a normal occurrence, despite negative images associated with curse utterances (Vanci-Osam, 1998).

In the study conducted by Uysal (2019) a total of 109 prayers and 257 curse examples in Turkish were investigated. The examples were classified based on the semantics and the person to whom the prayers/curses were directed. The most obvious feature was that the blessing (acclamations) is entirely requested from God and curses (imprecations) on the other hand are intensely based on the collocutor. When evaluated in terms of language features, it was observed that Adıyaman prayer and curse structures included many local dialect features in their content. There are examples in both prayer and curse samples that are adopted and addressed widely in the society. The most critical characteristic of these structures is that all praise is sought by God or addressed to Him. On the other hand, the impressions are based extensively on the collocutor (Uysal, 2019).

Despite a number of aforementioned local and targeted studies, no study aimed to reveal a nationwide pattern of cursing elements scanned in real time. Several studies investigated phonological or morphological aspects of the corpora in literature. Nonetheless, there is a lack of corpus based approach as a complementary tool for analyses of cursing pattern in Turkish. Therefore, studies of cursing both supported by corpora and survey across the language hinterland are rare.

The purpose of this research was to find out more about the general features of cursing among a wide range of Turkish speakers and effects of demographic factors on cursing behavior. The study also investigated the corresponding structure of curses in the Turkish Corpus. Research Questions are;

- I. What are the most frequent curse utterances as well as the features of them in Turkish and how they differ among regions?
- II. Do social variables such as age, gender, and educational level have an impact on the cursing structures used?
- III. Are curse utterances in survey findings consistent with curse structures among written and verbal sources in the national corpus?

2. Method

The study is designed to have two different data tools as corpus based data source and survey questions.

2.1.The survey

The first tool to collect data was the survey that was developed by the researcher to elicit the answers of the research questions. The survey was designed in a way the participants to interpret several open ended questions. Data was collected via e-mail and social media networks. Respondents were volunteers across Turkey. The survey was shared with 170 participants using online tools and responses were collected in an analogous manner. Open-ended questions are preferred when participants are asked to answer freely. The open-ended questions, also known as non-structured questions with an advantage of to get answers that are not expected or planned that ultimately could contain more detailed information about the subject. The disadvantage of open-ended questions is that the time elapsed in answering the question, data handling and analyses. Open-ended questions can be grouped into interpretation, listing and filling in gaps (Mertens, 2014). In this study we chose to employ interpretation type open-ended questions.

2.2.Turkish National Corpus (TNC)

In this study, the dependent indexes of the curse words in Turkish were taken in contextual keyword view via TUDv3 (Aksan et al., 2012). The search on the review was carried out in all of the texts in the context-dependent and everyday speech fields, written between 1989 and 2013, consisting of a total of 50,400,476 words which consists of texts generated in a variety of disciplines on a variety of themes. TNC's database includes spontaneous, every-day conversations and speeches captured in specific communicative settings, and transcriptions from spoken data make up 2% of the total.

After key terms regarding to cursing are determined, both verbal and written data source were checked using Turkish National Corpus and were subsequently analyzed in the contexts of cursing discourse.

2.3.Data Analyses

The effect of binary demographic variable (gender) and categorical variable (education level) on the cursing behavior traits were assessed using Chi-square test. The effect of continuous variable (age) on the cursing behavior traits were assessed using logistic regression approach. SAS (9.4), a

statistical analysis software, was used for all of the analyses. An experiment-wise error rate of $\alpha=0.05$ (or p-value of 0.05) was considered as a cut-off value for assessment of the significance.

3. Results

3.1. Survey outcomes

We initially aimed to deduce a general pattern of cursing behavior among a broad range of Turkish speakers. A total of 170 people participated to the study however 13 were incomplete answers and were removed prior to the analyses. Thus final number of respondents included in the further analyses was 157. The respondents who attended in the study were from variety of provinces including seven geographical regions of Turkey. The number of different provinces where participants took part in survey was 40 (out of 81 provinces in Turkey) reflecting a wide coverage of the entire population. The participants were composed of 112 females and 44 males. There are 31 graduate students /degree holders and 93 college students/college graduates. While the number of high school graduates was 19, seven secondary school graduates and only 4 primary school graduates participated. Participants' ages range from 15 to 66 with a mean of 32.40 ± 9.93 .

In this research it is verified whether demographic variables affect aspects of cursing behavior. We initially tested if gender has any influence on whether the participants curse or not. Our second query was that in which situation participants use imprecations. Thirdly, we examined potential differences in the participants' perception of why people use malediction. Last question was how they mostly curse. The results revealed that gender did not have an effect in the responses to any of questions except the perception of why people use malediction and the choice of the curse (Table 1).

Table 1. Chi-Square analyses for evaluating the effects of gender on cursing habit, cursing frequency, and preference of cursing words

Question	DF	Chi-Square Value	p- value
Do you curse?	1	1.18	0.28
In which situations do you curse?	12	17.77	0.12
Why do you think people curse?	17	28.44	0.04
How do you most frequently curse?	21	35.07	0.03

We also tested whether the effects of education level on cursing habit, cursing frequency, and preference of cursing words were significant. First inquiry was if they ever curse. Another question was that on what circumstances they use imprecations. Thirdly, we have asked participants what they think how people use of malediction. The last question was that what cursing utterance they frequently use. Similar to gender effect, the education level had only one significant effect ($p=0.01$) that was on the perception of the reason for cursing (Table 2).

Table 2. Chi-Square analyses for evaluating the effects of education level on cursing habit, cursing frequency, and preference of cursing words.

Question	DF	Chi-Square Value	p- value
Do you curse?	4	0.52	0.97
In which situations do you curse?	48	50.42	0.38
Why do you think people curse?	68	95.97	0.01
How do you most frequently curse?	84	73.38	0.79

The effects of age on habit of cursing, frequency, and cursing words have also been considered. The first question was whether they ever use maledictions. Our second question was on what cases the participants use malediction. Next, we have asked participants how they think about the use of malediction. The last question was what cursing utterances they mostly use. The logistic regression results indicated that except the first query ($p=0.53$) all other quests were effected from the age ($p<0.001$) (Table 3).

Table 3. Logistic regression analyses for evaluating the effects of age on cursing habit, cursing frequency, and preference of cursing words.

Question	Chi-Square Value	DF	p- value
Do you curse?	0.39	1	0.53
In which situations do you curse?	168.82	11	<.0001
Why do you think people curse?	202.30	15	<.0001
How do you most frequently curse?	300.70	20	<.0001

We further analyzed the significant results in depth to assess the pattern that led the significance through figures.

Figure 1 provides the distribution of the responses to “why people curse” by gender variable. There were several discrepancies of reasons why the participants think people curse based on gender. Each of different answers provided by the participants was coded in numbers and numbers were demonstrated in the figures. The number 1 corresponded to response that “when they feel unwell, if they experience something bad, when their bad sides arise”, number 2 represents “when they are angry, mad, and couldn’t control their rage, to relax/ to calm the nerves”, number 3 is “in the face of injustice, when their power is not enough, when they feel helpless”, number 4 stands for “when their hearts are broken and sad and hurt”, number 5 corresponds to “being negatively affected, when they suffer of something and are disappointed”, number 6 is the response “I do not know”, number 7 represents “to be wronged”, and number 8 stands for “because of unconsciousness, escape psychology, not being patient”. The answers of why people use cursing structures appear to be largely parallel to relative distribution of the gender (numbers of male (44) and female (112) attendants) since the ratio seems to be close to 1/3. When the frequency of different curse types analyzed, a higher elevation in the frequency of some curses were evident while a wide range of rare curses were also encountered. When the analysis restricted to their relative frequency between males and females, it was found that some contrasting frequencies were present. For instance, the reason 5 (being negatively affected, when they suffer of something and are disappointed) were used by females at a higher frequency than males. The reason number 11 (because of envy, jealousy and arrogance) was detected to be higher among males than females. It is rather unexpected for males to state envy and jealousy as a reason for cursing compare to females.

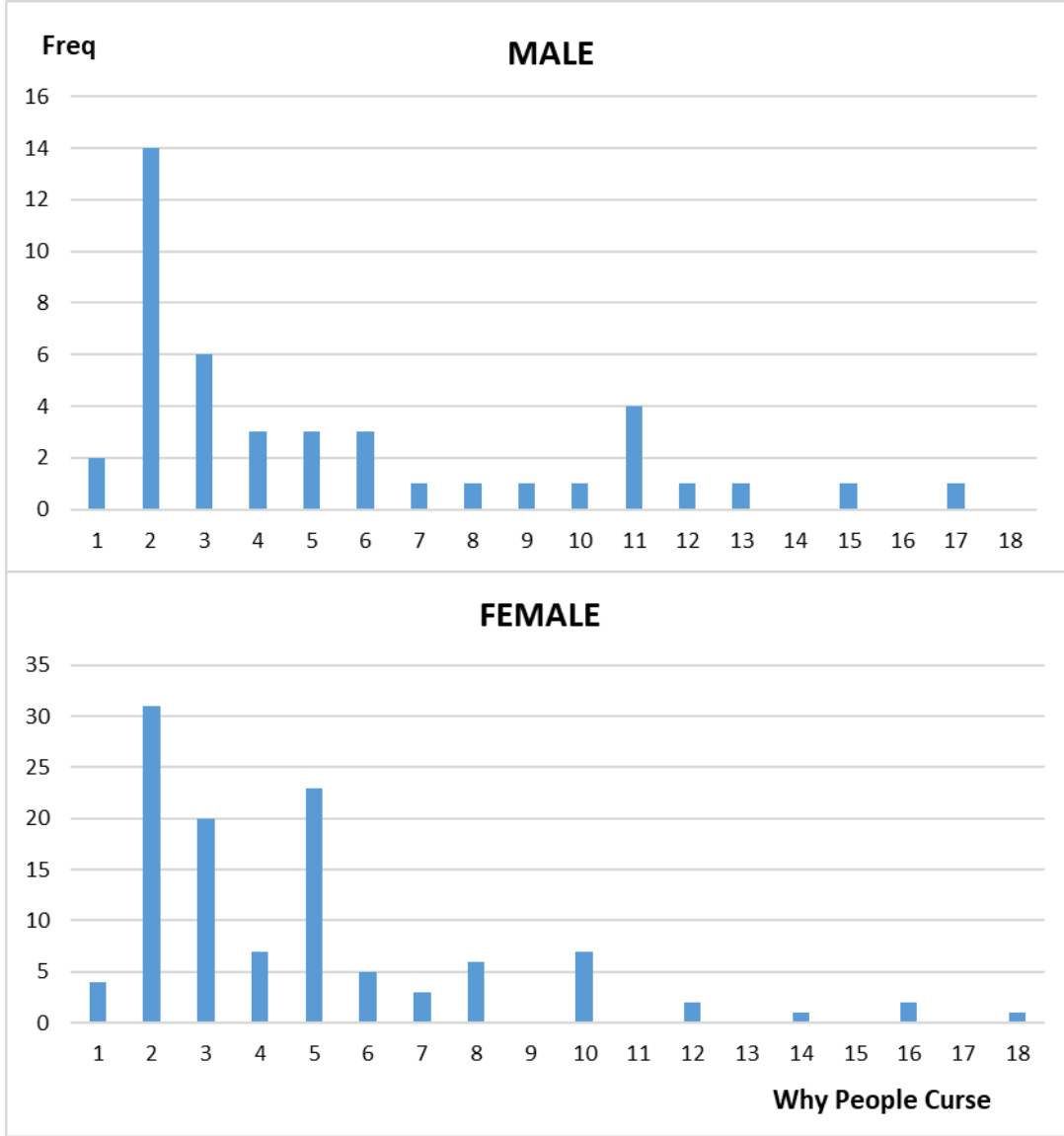

Figure 1. The relative frequency distribution of the reasons of cursing across two genders.

The distribution of most frequent curse utterances participants use by gender indicate similar results on number 1 (there is no), when people do not use cursing at all with the percentage of 6% for males and about 25% for females. The curse number 2 (Allah belanı, cezanı versin-damn you, may God punish you) was used 13% by males and 17% by females indicating a relatively higher frequency among female participants. A similar pattern was evident for statement 8 (Allahından bul, Allah seni bildiği gibi yapsın, Allah müstehakımı versin-Find it from God! May God make you as he knows, May God give you what you deserve) where 2% of males and 14% of females (relatively higher frequency) indicated using the statement. Yet another similar pattern was present

in the statement 3 (Allah sana aynısını yaşatsın, Allah sana fazlasını yaşatsın; sen de üzül; Allah sana misliyle yaşatsın -May God give you the same, May God give you more, and you will be sad and May you experience difficulty you created with an order of magnitude) where 1% and 4% indicated usage among males and females, respectively. Curse number “6” was uttered 2% by females while it was not practiced by males at all (Allah iyiliğini versin-God give you goodness). The statement number 9 (Allah’a havale ediyorum-I refer (everything or you etc.) to God) was used with 1% and 4% by males and females, respectively. The curse statement coded by number 19 (Kahrolsun, Allah Kahretsin-damn, God damn you-it, etc.), structure was written by 3% by females seems to be a completely female curse as it was not used by any male.

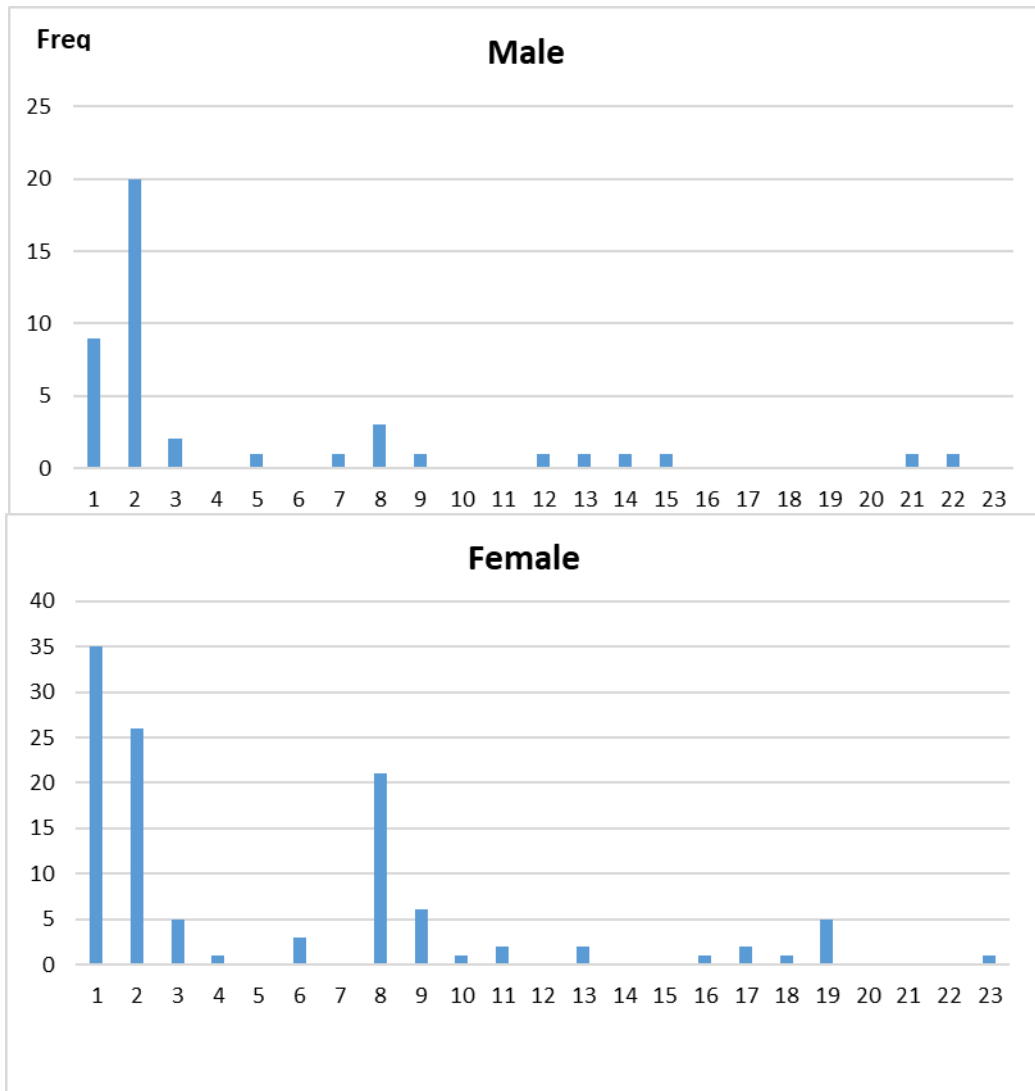
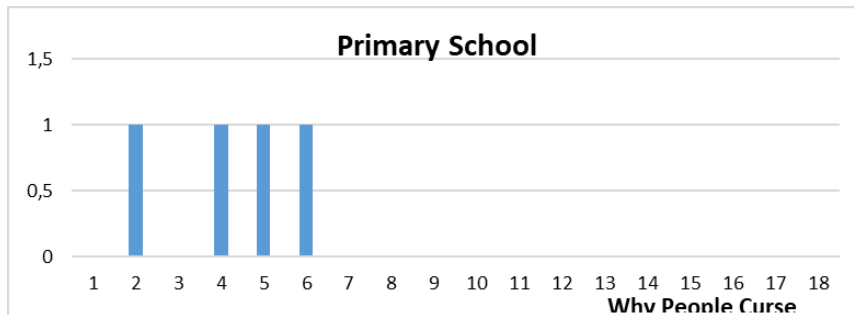
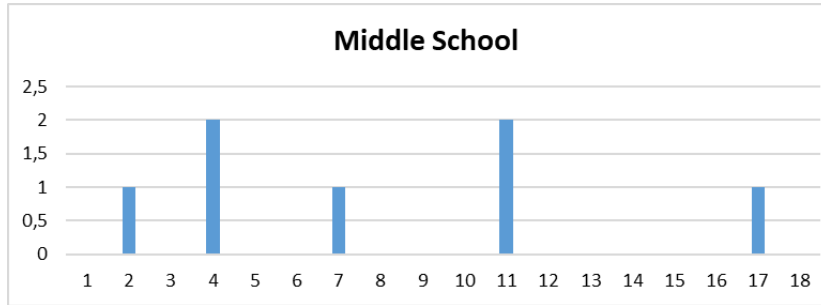
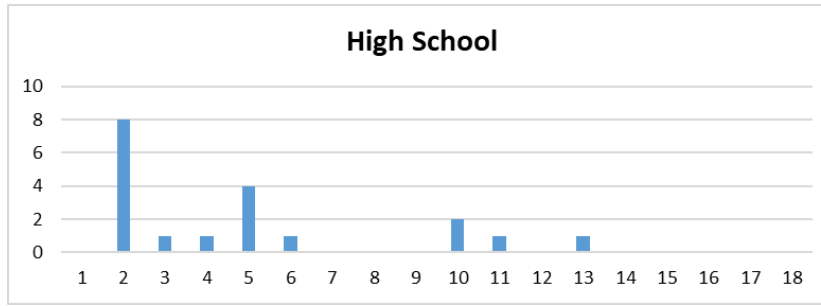
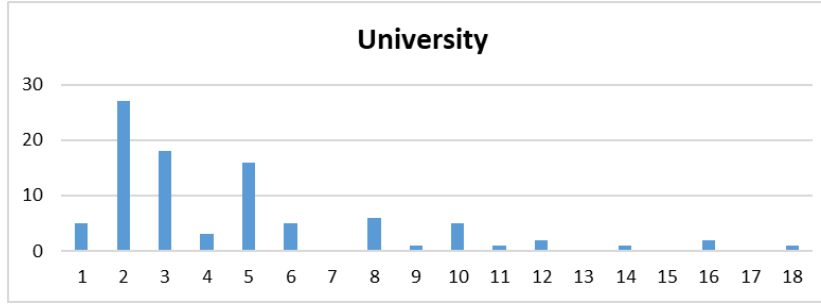
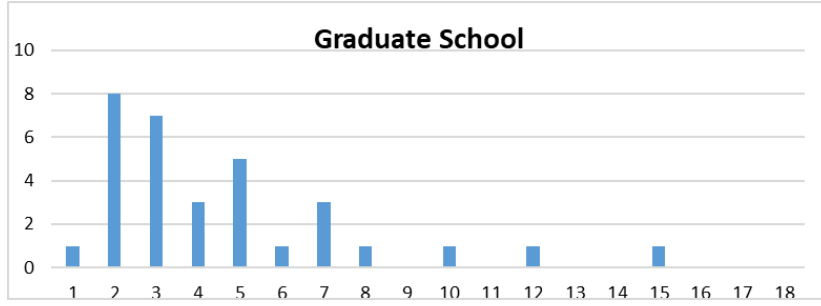

Figure 2. The relative frequency distribution of the most frequent curses across two genders.

Whv People Curse

Figure 3. The relative frequency distribution of the most frequent curses across different education level.

When the effect of the level of education on the reasons of cursing evaluated in depth, it was found that different education levels prioritize divergent reasons for cursing. For example, a relatively much higher frequency of reason 2 (when they are angry, mad, and couldn't control their rage, to relax/ to calm the nerves down) was indicated to be the motivation of cursing among high school graduates compare to other groups. Similarly, reason 11 (envy, jealousy) was cited more frequently among secondary school graduates. Furthermore, reason 5 (being negatively affected, when they suffer of something and are disappointed) was more frequent reason of cursing among college students.

3.2.Regional differences of curse structures in Turkey

The survey also provides some results about local variation and use of cursing utterances of Turkey. We encountered responses from 40 provinces in all seven geographic/cultural regions. Results indicate both similarity in practicing common curse utterances such as *God damn you* and vary in vernacular language as they are listed below. Eastern Anatolia Region borders four countries with four different alphabets and cultures. Therefore, the region has many isolated cultural and lingual groups and developed a set of very distinct curse utterances. *Davun değe* -may you be throat cancer, *Kamyon altında kalasın*- may a truck crash you, *ellerin kırıla yanına uzana*- may your hands be broken and never move, *vurucun vura*- may you hit by shooter (Erzurum), *Dalın (belin) kırılısın/ boynun şişsin, boynun altında kalsın, okulun kara gelsin, Toprak başına, Başın batsın, Zıkkımın kökü, Çor, Karnında kara haşıl kaynasın, vurgun vursun, başın batsın*-may your head get down in earth, die (Kars) *Sürüm sürüm sürünesice* (Elazığ)-may you be crippled, *Allahından bul*- find your trouble from god (Hakkari), *Yanın yere gele*- may you fall down on your side (means you die), *yetişemiyesice*-may you not reach to where you aim (Malatya), *Toprax başan*-may you die, *Allah tependen baksın* (expression to reflect anger without curse and trouble) (Muş) and *Allah hakkımı senden çıkarsın*-May God get my right from you, *tepen delinsin, boynun altında kala*, (Van) *Dört gişinin omzunda gedesin*-may you be carried over shoulders of four (means die) were the examples of authentic curses restricted to the region.

The curse “*Ander Kalsın*” (Artvin) is a local cursing utterance used in the eastern Black Sea to mean stay away, damn it. *Allah kabız etsin, teneşir paklasın/Allah seni davul etsin* (Bartın) mean

may you be constipated/may you die/may your skin used for drum and Allah ala seni-may god take your life (Gümüşhane), *Allah ovdumasın (Ordu)*, *Adun çesulsun*-may nobody remember your name, *Allah seni alsun*- may god take you, *Allah seni bildiği gibi yapsun*- May God do(work) on you how he knows (wants) it (Rize), and *Boyun devrilsin*- may you tumble down (hoping someone you don't like to fall over like a log) (Samsun) are used in western Blacksea Region.

Allah canını ala (May God take your life) (Denizli), *kaynanan başına kalsın* -may you have to look after your mother-in-law (İzmir). *Gözü çıkasica*, *Allahından bulasica*, *yerin dibine batasica*, *can'ın çiksin* used in Aegean Sea Region and mean respectively that may you lose your eyes, find your trouble from God, get into the ground, may your life come out.

Allah belanı kaldırsın-god bless you, *Allah seni bildiği gibi yapsın*- May God do on you how he wants it (Tekirdağ) and *beter ol*-be worse (Edirne) were local curse utterances of Marmara region.

Allah canını alsın-May Allah take your life, *Geberesin* (may you die like animal) *Adın batsın* (may your name forgotten). *Dember dember dönesin*. *Töremeyesin* - may you not reproduce, *Çenen çekilsin*- this word is based on the jaw of the dead; wishing addressee die and people tie his mouth so there will be silent because it usually is uttered the result of nagging, *Saçı sakalı ağırasica*- may you get aged, *Boğazına durasica*-may you choke, *Geberesice*, (may you drop dead) *boyu posu devrilesice/devrilsin* (a word of curse to mean death, May addressee and descendants of his entire family die), *Ciğeri yansın* (to suffer greatly from); to feel great compassion for), *Gulana gurşun akasica*-may lead fill in your ear (means be deaf) (Antalya) are some common curse structures in Mediterranean Region.

Karaltısı kalkasica-may you die so there will not be your shadow anymore (Kahramanmaraş), *Ömrü kesilesice (Kayseri)*, *vurgunun yiğın gelsin*-may you have stroke, *yaşı gara gelesice*- may you see bad days as you live (Konya), *Yuvanda baykuş ötsün*-Let the owl sing in your nest (may no one left in your family) *Allah gul defterinden silsin*-May God delete your name from his servant book, *Namazını kaldıracak bulunmasın*- may there be no one to perform your death prayer (Aksaray), were used only in Central Anatolia Region.

Kara yerin dibine giresice (Kilis)-may you get in the bottom of black earth, *beni gınayan benim köyneğimi giysin*-may whoever judge me be just like me, *kepeği kesilesice*- may you not find

livelihood (Gaziantep), *Allah ne bu dünyada ne de ahirette gün yüzü gösterebilir*-May god let you have a good day neither in this world nor hereafter (*Mardin*), *Lime lime olasın*- may you be tattered and torn, *Kırk çalıpta kudurasıca* (Şanlıurfa) were the unique cursing statements used in the Southeastern Anatolia Region.

3.3.National Corpus

Curse structures were also examined via Turkish National Corpus by checking 6 distinct words namely, *beddua*, *ilenme*, *kargış* (curse), *bela* (evil, trouble), *kahretsin* (damn) and *mahvetsin* (may god ruin). As a result of the search, 99 dependent indexes were obtained for the word *Beddua* (curse), 763 for *Bela* (evil, trouble), 3 for *İlenme* (malediction), 334 for *Kahretsin* (Damn) 13 for *Kargış*, and only 2 for *Mahvetsin*. Furthermore, some additional cursing structures such as *lanet olsun* and *lanet gelsin* (curse him), *evi yıkılsın* (may destroy...house), *evi yansın* (may his house burn), *parçalanasın* (go into pieces), *belanı bul* (find trouble), *Allah cezanı versin* (may god give your punishment), *cezanı bul* (find your punishment), *ah etme* (cursing) were also queried on corpus yet there were no matches. After the subordinate features shown in transcribed (eg curse), some dependent structures containing their use in index were removed, (e.g trouble maker) for evilness as they had distinct meaning than cursing in context. Table 1, Table 2, Table 3 and Table 4 show some of the dependent indexes of the words *curse*, *evilness*, *malediction* and *damn*, respectively.

Table 4. the concordance samples of the word *beddua* (curse) on corpus

üstünde görürüm seni inşallah! diye	beddua	eden babasının sesi tavana çarparak
ülke gibiyiz. Hani insan insana	beddua	eder "Allah seni bilmem ne
örnekleriyle. Bu "Tanrı", inanmayanlara, kızdıklarına	beddua	da eder. Yani ilenir. Mantıkta,
ölsün diye dua ettim görünceme	beddua	ettim rüyamda sonra duam tutmuş
çatlasın Nazar eden patlasın" diye	beddua	ederler. Bazı yerlerde de yaygın
yorumlarında belirtildiğine göre, burada kınanan,	beddua	edilen kimse, Muğire Oğlu Velid'dir.

I hope next time I see you dead! the voice of his father, who curse , slams on the ceiling
we are like a country. Behold, it makes people curse "God, I don't know what
with examples. "God" also curse s those who do not believe, who he is angry with. So he maledicts. Logically,
I prayed for my sister-in-law to die, I curse d her in my dream, and later my prayer came true
Some people curse that may those who have devil eyes blow up, it is also common in some places.
As stated in his comments, the one who is condemned and curse d here is Muğire Son Velid.

The term **Beddua** (curse) was observed on 70 texts with a frequency of 99, nevertheless the statements including curse structures were a number of (14);

1. *Bir daha sal üstünde görürüm seni inşallah* (I hope next time I will see you in a coffin)
2. *Allah seni bilmem ne yapsın* (May God make you I do not even know what)
3. *Kem göz çatlasın nazar eden patlasın* (let sinister eye envy, let one who has evil eye blow up)
4. *Bu kötülüğü yapanların elleri kırılsın* (may the hands of those who do this evil be broken)
5. *Haram olsun sana verdiğim emekler* (May you get no benefit from it)
6. *Kocan ölsün!* (may your husband die)
7. *Allah size türkiye gibi komşular nasip etsin* (God bestowed on you neighbors like Turkey)
8. *"rahmetli dayım birine beddua edeceksen kiracın olsun de derdi"* (may you have a tenant)
9. *Taşına toprağına güller dolsun* (may roses grow on your soil and stone)
10. *Canı çıksın, O ne nankördür* (damn him, what an ungrateful he is)
11. *Inşallah o şaşkırtıcı zamana rastgelesiniz* (I hope you come across that bewildering time).
12. *Kendi çocuğun da sana çeker inşallah* (I hope your own child take after you too)
13. *Kahrolsun, gebersin, başı kopsun* (damn it, peg out, let his head come off)
14. *Melun oğlu melun* (son of a cursed).

The word **Bela** was the most common word among all 6 words related to cursing structures queried with a number 493 in written or verbal texts with a total of 763 observed frequencies. Despite being very common, the word **Bela** was detected semantically unrelated meanings to cursing such as causing trouble, creating someone a big problem, scarcely and with difficulty etc. there is only 2 structures as followings;

- i. öylece çömeliorum, tutamıyorum kendimi, iğrenç, **bela**, Allahın cezası tozun üstüne gözyaşlarını- (just crouching, I can't hold myself, disgusting, **trouble**, tears on God damn dust)
- ii. Allah kaza **bela** vermesin! (May god not let any trouble or accident happens).

Table 5. The sample concordance of the word *bela* (trouble) on corpus

Charli, Charli, Charli, Çifte Çifte	Bela	Bela gibi yabancı Bela yapımların benzerleri
şüphelenir, her taşın altında bir	Bela	arar, her yerde bela düşmanlar, dertler
şöyle bir bakabilmişlerdi içeriye. Güç	Bela	dedeyi salona sokup bela bir koltuğa
şu an 288. inci yedi	bela	maddeyi eleştirmem de bela) suç kapsamına
şişman kıçını koltuklardan birine güç	bela	sığdırmış, hiç kımıldamadan, bela alık alık
şirketi olsaydı; yönetim kurulumuzda da	bela	bir amca çocuğu bela oturuyor olsaydı

Charli, Charli, Charli, Double Double trouble similar to foreign Bela productions
suspects, searches for a trouble under every stone, troubles, enemies, problems everywhere
They could look inside. With great difficulty put the grandfather in the hall and get him into a seat
It is also trouble for me to criticize the 288 th seven items of trouble currently.

He put his fat ass into one of the seats hardly , without moving, trouble stupidly if he had a company; if there was trouble cousin sitting in our board of directors
--

Table 6. The sample concordance of the word *ilenme* (cursing) on corpus

gittikleri gün bile, ağzından bir	İlenme	bir yakınma cümlesi çıkmamıştı. Yalnızca
bu delikanlılarla genç kızlar bir yandan	İlenme	çemkirme, gözdağı, nispet, hakaret, çekişme
Arapça'dır. "Kötü dua" demektir. Türkçesi	İlenme	ya da "ilenç". Kur'an'ın "Tanrı"sının

Even the day they were gone, a sentence of curse or complain did not come out of his mouth. Only these youngsters and young girls on the one hand teckling, intimidating, envying, insulting, strifing It is in Arabic. It means "bad prayer""ilenç in Turkish ". Of the "God" of the Quran

İlenme was identified merely 3 and none included any imprecation in Corpus.

Table7. The sample concordance of the word *kargış* (meladiction) on corpus both in Turkish and English

beylerin alkışı alkış, kargışı	kargış	idi. Duaları müstecap olurdu" Burada
aldatıcı görüntülere, tatlı zehirlere	kargış	ama hepsinden önde, bütün bunlara
giden benine kargış, kendine	kargış	"Aman rabbim" olur mu hiç,
giden benine kargış, kendine	kargış	"Aman Rabbim" olur mu hiç,
dolaşımdadır. Diğer bir karış,	kargış	lanet" anlamına gelir. Karış götürmek
bunlara kapılıp giden benine	kargış	kendine kargış... "Aman Rabbim" olur

The applause of the gentlemen was applause, and their meladiction was curse. His prayers would be obscene "Here maledict to deceitful images, to sweet poisons but ahead of all, to all these Meladiction to the person going, to himself "Oh my Lord" does it happen? Meladiction to the person going, to himself "Oh my Lord" does it happen? it is in circulation. Malediction means "curse." Meladict to me, who get caught up in them, maledict to yourself... Could it be "My Lord"?

Kargış was recognized with the frequency of 13, yet none of them contained imprecation.

Table 8. The sample concordance of the word *kahretsin* (damn) on corpus

şöyle biraz tırmala. O, 'Allah	Kahretsin	yine pantolonumu mahvetti bu kedi,
şu, bundan bu... Hay allah	Kahretsin	Elleri titreyerek zarfı yırttı. Çıkan
şişe bira kalmış... Tüh, Allah	Kahretsin	bunu da ne zaman içmişim?
şey oldu," diye homurdandı. "Allah	Kahretsin	"N'oldu?" "Sabah evden çıkarken, eczacı
şey arıyordu motorun içinde. "Allah	Kahretsin	diye söylendi. "Cep telefonumu şantiyede

scratch a little like this. He said, ' Damn it , this cat ruined my pants again, this, from that this ... Oh god Damn tore the envelope his hands trembling and the thing... bottle of beer left ... Oops, damn , when did I drink this? something happened, "he grunted." God damn it "What happened?" "When I was leaving home in the morning, the pharmacist looking for something inside the engine. "God damn it."he complained.. "My mobile phone is on the construction site

The term **Kahretsin** (damn) was observed 334 times with a second highest frequency among 5 other tokens but with distinction of all statements either included of cursing “*god damn* “ (you, me or him) or “*damn.*”

Table 9. The sample concordance of the word *mahvetsin* (ruin) on corpus

kendisine isyan etsin ve insanları	mahvetsin	diye onu? Bilmiyorsa İblis'in yapısını
bir sel gibi Asi İskoçları	mahvetsin	Tanrı kraliçeyi korusun! Kanada, Yeni

to revolt him and ruin people? If he doesn't know, the feature of devil
May ruin the rebel Scots like a flood, God bless the queen! Canada, New

Mahvetsin (god ruins it) is another term coined with a reduced frequency of two, merely one of which consisted of cursing structure as in “bir sel gibi asi iskoçları mahvetsin, tanrı kraliçeyi korusun” (may god ruin rebellious Scottish like a flood, god bless the queen).

4. Discussion and Conclusion

In this study, we attempted to discover what the unique features of curse utterances and the most frequent curse utterances there were in Turkish and how they differed across regions, as well as whether social variables such as age, gender, and education level influence which curse structures were used, and whether survey results were parallel with curse utterances employed in the Turkish National Corpus.

The results of the current study revealed that gender age and education level did not have any influence on whether the participants curse. While gender and education level has no effect on the situation participants use imprecations, age had a significant effect. All the three demographic variables tested in this study had significant effect on the perception of the reason for cursing and curse utterances they mostly use.

We have found that participants in the survey rarely used positive utterances such as *Allah iyiliğini versin* (God give **goodness**) and *Allah belanı kaldırsın* (may god let you get rid of trouble). Instead of negative words and sentences, they reported that they utter positive statements. *Allah kaza bela vermeyesin!* (May god **do not** let/cause any trouble) was used in corpus yet it is positive not negative

as in cursing structures. *Allah tependen baksın* is another expression used by respondents to reflect anger without curse and wishing trouble.

When the findings of survey and corpus results compared, the survey indicated more comprehensive results in terms of variety of cursing utterances used by participants some of which match to *Allah seni kahretsin*, *Kahretsin* (God damn you, damn it). While *May Allah (God) punish you* did not appear in corpus at all, only one example as in “*Allahın cezası tozun üstüne*” (on to the God punishment dust) the same structure was uttered among the highest frequencies in survey. The other term “*bela*” was coined by the participants in distinct ways such as “*Allah belanı versin*” which was the highest frequency and “*belanı bul*” (find your own trouble). Whereas “*bela*” took place 493 different written or verbal texts and observed 763 times on corpus, only 2 had cursing structures; other words used in unrelated meanings such as causing trouble, creating someone a big problem, scarcely and with difficulty.

Corpus provide the meanings of a unit and information about how people actually use it. Reviews also serve to determine the collocations of words. With these collocation patterns, repetitive elements in the language and cultural information shared by language users can also be accessed. In this context, different dependent indexes of the words curse structures presented in the Turkish National Corpus are investigated in this study and the collocation patterns were formed. Corpus shows that cursing words *beddua-ilenme-kargış* (curse, meladiction), *kahretsin* (damn), *mahvetsin* (ruin), and *bela* (trouble) are not only used for expressing negative emotions and behaviors, but also rarely, for expressing positive emotions in the context. *Beddua*, *ilenme*, *kargış* are mostly defined in contexts with the information of who curses to whom e.g., “*Ne olursa olsun analar çocuklarına beddua etmemeli*” (Regardless, mothers should not curse their children) or “*Babam kardeşime beddua etti*” (my father cursed my brother) and only 14 out of 99 observed frequencies for *beddua* (curse) actually comprise cursing utterances as explained above e.g., *Haram olsun sana verdiğim emekler* (May you get no benefit from it). In general, the word *beddua* (curse) is used as both positive and negative sentences such as, *çok beddua ettim* (I cursed a lot), *Sana hiç beddua etmedim* (I have never cursed you), *Bu sebepten kimseye beddua etme* (because of this, never curse anyone), and *Kendi şahsi için en zor durumlarda bile beddua etmemiştir* (he never cursed for himself even in the most difficult situations).

İlenme and *kargış* are also the other words to refer cursing as *beddua*. Although both words are

detected on corpus with frequencies of 3 and 13, respectively, none contained cursing. It is most likely the result of survey and corpus match on the word *mahvetsin* (May god ruin) that it is not commonly used by members of speech community. *Kahretsin* however, is used for cursing 1st person, 2nd and 3rd person (damn me, you, him) or sometimes for the unfortunate events and bad things experienced through corpus e.g., *Allah seni kahretsin sözleri döküldü* (words of “God damn you” spilled from his/her mouth), *öyle dediyse Allah onu kahretsin* (if he said so God damn him), and *Allah beni kahretsin ne alçak biriymişim ki* (God damn me what a villain I am).

One parallel finding with the study Atmaca conducted in 2019 is that there is a state of trust in Allah and referring to Him. The structures do not consist of very long sentences as common words are used to describe. Beyazıt, (2019) pointed that in the event that physical power is not sufficient, the existence of a spiritual power is accepted and the person responds by requesting help from the mighty forces. Concomitantly, our survey result shows similarity in that the preference the reason why people curse was because they feel desperate and helpless. Another similarity we observe is that curse structures mostly directed to the “target person-you” (addressee not the speaker) displaying resemblance to categorization by Ersöz (2011) as the "target person" who could be “you (anyone else but the speaker)”, “I (the speaker himself)” or “nobody” and the "context" in which the bad wish in the curse was directed and the curse functions as full curse there is only a few curses like prayer. Curses defined in terms of context in which participants use and texts took place in National Corpus are mostly about death, disease and oath as Atmaca (2019) categorized based on context.

Austin describes the curse as an articulation of emotion that falls beyond the definitions of the locutionary, the illocutionary or the perlocutionary. he ascribes "cursing" to the category of "behabitants." Behabitives are related to attitudes and social behavior."They" require the notion of reaction to the actions and of attitudes and expressions of actions towards someone else. The variations attained from the current study are unique reactions to person or situation that cause trouble to the addressor producing a speech act.

Cursing is one of the 'behabitants' meanings that it must be understood as a social act, and it must be understood in the socio-cultural sense. Curse utterances can thus help to understand a community of people's cultural identity, belief system and thought ways.

REFERENCES

- Aksan, Y., Aksan, M., Koltuksuz, A., Sezer, T., Mersinli, Ü., Demirhan, U. U., Yılmaz, H., Atasoy, G., Öz, S., & Yıldız, İ. (2012). Construction of the Turkish national corpus (TNC). *Proceedings of the Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*, 3223–3227.
- Atmaca, E. (2019). Antalya Ağzlarında Dua Ve Beddualar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(19), 42–80.
- Beyazıt, D. Y. (2019). Karacaören Köyü Halkiyat Ve Harsiyatından Bir Nebze: Kargışlar Ve Alkışlar. *Harsiyât*, 3(5).
- Biber, D. E. (2012). Corpus-based and corpus-driven analyses of language variation and use. In *The Oxford handbook of linguistic analysis*. Oxford University Press.
- Devi, C. S. (2019). *An Ethno-Linguistic Study of Curse Utterances in Meitei Society of Manipur*.
- Ersöz, S. (2011). Türkiye Türkçesinin Doğu Grubu Ağzlarında Bedduaların İşlevleri Ve Cümle Yapıları Arasındaki İlişki. *Electronic Turkish Studies*, 6(1).
- Keskin, A. (2019). *Alkışların (Dua/İyi Dilek) Ve Kargışların (Beddua/Kötü Dilek) Terim, Tanım Ve Tasnif Problemlerine Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım*.
- Mertens, D. M. (2014). *Research and evaluation in education and psychology: Integrating diversity with quantitative, qualitative, and mixed methods*. Sage publications.
- Nezakat-Alhossaini, M., & Esslami-Rasekh, A. (2013). “May Bread Run and You Run After It”: The Function of Cursing in Persian. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 70, 517–525.
- Strowick, E. (2016). Curse and Modernity: A Brief Introduction. *MLN*, 131(3), 571–578.
- Uysal, Y. (2019). Adıyaman Halk Kültüründe Dua ve Beddualar (Alkışlar-Kargışlar). *Türkiyat Mecmuası*, 29(2), 17–18.
- Vanci-Osam, Ü. (1998). May you be shot with greasy bullets: Curse utterances in Turkish. *Asian Folklore Studies*, 71–86.

Sağlık Sektöründe Duygusal Emegın Kişilik ve Psikolojik Esenlikle İlişkileri

The Relationship of Emotional Labor and Personality and Psychological Wellbeing in the Health Sector

Habibe Tuğba EROL KORKMAZ*

ÖZ

Bu çalışmada, sağlık sektörü çalışanları için duygusal emegın öncülleri ve çıktıları incelenmiştir. Duygusal emek, yüzeysel duygusal emek ve derin duygusal emek olmak üzere iki boyut temelinde ele alınmıştır. Duygusal emegi yordamak amacıyla 5-faktörlü kişilik modeli (nevrotiklik, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk, sorumluluk bilinci) kullanılmıştır. Duygusal emegın çıktısı olarak ise çalışanların psikolojik esenliğı (yaşam doyumunu, iş doyumunu, psikolojik semptomlar) değerlendirilmiştir. Likert-tipi ölçekler içeren anketler kullanılarak hastanelerde görev yapan 230 sağlık çalışanından veri toplanmıştır. Yürütölen bir dizi standart çoklu regresyon analizi sonucunda yüzeysel duygusal emegın dışadönüklük (+) ve kısmen uyumluluk (-) kişilik boyutları tarafından yordandığı; derin duygusal emegın ise dışadönüklük (+), uyumluluk (+) ve sorumluluk bilinci (+) tarafından yordandığı tespit edilmiştir. Yüzeysel duygusal emek arttıkça yaşam doyumunu azalmaktadır. Derin duygusal emegın artması ve yüzeysel duygusal emegın azalması, somatizasyon, depresyon ve hostilite semptomlarında azalma ile ilişkili bulunmuştur. Bu bulgular, derin duygusal emegın çalışan esenliğı için faydalı, yüzeysel duygusal emegın ise zararlı olduğunu göstermiştir. Çalışma bulgularının alan yazındaki yeri, örgütlerdeki pratik uygulamalar açısından yapılabilecekler ve çalışmanın sınırlılıkları tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Duygusal emek, kişilik, psikolojik esenlik, öznel iyi oluş

ABSTRACT

Aim of this study was to investigate the antecedents and consequences of emotional labor in the health sector. Emotional labor was assessed based on the two dimensions of surface acting and deep acting. The five-factor model of personality (neuroticism, extraversion, openness to experience, agreeableness, and conscientiousness) was used to predict emotional labor. Employee psychological wellbeing (life satisfaction, job satisfaction, psychological symptoms) was used as a consequence of emotional labor. Questionnaires including Likert-type scales were used to collect data from 230 health workers employed in various hospitals. Standard multiple regression analyses revealed that surface acting was predicted by the personality dimensions of extraversion (+) and agreeableness (-), while deep acting was predicted by extraversion (+), agreeableness (+), and conscientiousness (+). Increase in surface acting was associated with a decrease in life satisfaction. Increase in deep acting and decrease in surface acting was accompanied by a decrease in symptoms of somatization, depression, and hostility. These findings indicate that deep acting promotes but surface acting deteriorates employee psychological wellbeing. Theoretical and practical implications of these findings and the limitations of the study are discussed.

Keywords: Emotional labor, personality, psychological wellbeing, subjective wellbeing

* Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, tugbakorkmaz@mersin.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0696-931X

GİRİŞ

Müşterilere hizmet verilmesini içeren çeşitli işler, çalışanların duygusal emek sergileyerek olumlu duygularını ifade etmelerini ve olumsuz duygularını bastırmalarını gerektirmektedir (Hochschild, 1983). Bu konuda sağlık sektörü çalışanları diğer hizmet sektörü çalışanlarından ayırmaktadır çünkü sağlık hizmeti almak isteyen hastalar ve hasta yakınları diğer müşterilerden farklı olarak acı ve kaygı içindedirler. Sağlık çalışanlarının görevleri arasında ameliyat etme, kan alma, acı verici bir tetkik yöntemi uygulama gibi rahatsız edici veya kaygı uyandırıcı işlemler yer almaktadır (Molinsky ve Margolis, 2005). Böyle bir bağlamda sergilenen duygusal emek, bir iletişim şirketinin çağrı merkezinde çalışan ve müşteri ile yüz yüze temas kurmayan bir kişiden beklenen duygusal emekten niteliksel olarak çok farklıdır. Hastalar şifa bulmayı istedikleri için çalışanlardan beklentileri hem yüksek ve hem de farklı bir niteliktedir. Bir kafede hizmet veren bir garsonun yapacağı olası bir hatanın sonucu pek önemli değilken, bir doktorun yapacağı olası bir hatanın sonucu hayatımıza mâl olabilir. İşlerinin doğası gereği sağlık sektörü çalışanlarının hasta ve hasta yakınları ile daha insanî ve yakın bir bağ kurması kaçınılmazdır (Fouquereau ve ark., 2019). Hastalarla etkileşime girerken çalışanların duygularını düzenlemesi ve uygun duygusal tepkileri yansıtması gerekmektedir. Dolayısıyla sağlık çalışanları için duygusal emek, işlerinin çok önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. Bu nedenle sağlık sektörü özelinde duygusal emeğin incelenmesi önem taşımaktadır. Duygusal emeğin öncülleri ve sonuçları açısından sağlık sektörü ve diğer hizmet sektörü işleri arasında farklılıklar olması beklenmektedir. Bu çalışmanın odağında duygusal emek kavramı yer almaktadır. Yürütülen görgül araştırma kapsamında sağlık sektöründe görev yapan çalışanları içeren bir katılımcı grubu üzerinde duygusal emeğin öncülleri ve çıktıları incelenmiştir. Duygusal emeği yordayan öncül olarak 5-faktörlü kişilik yapısı kullanılmıştır. Duygusal emek tarafından yordanan çıktı olarak ise çalışanın psikolojik esenliği ele alınmıştır. Devam eden bölümde her bir kavrama yönelik tanımlar ve açıklamalar sunulmaktadır.

Duygusal Emek

Duygusal emek kavramı ilk olarak sosyolog Arlie Hochschild (1983) tarafından hizmet sektöründe çalışan kişilerle ilgili olarak ortaya atılmıştır. Bizler bir kafeye gittiğimizde veya bir hastanede tedavi olurken bizimle ilgilenen garsonun veya hemşirenin bizi gülümseyerek karşılamasını ve bizim her türlü itiraz ve şikâyetimiz karşısında bile bu gülümseyen, kibar ve sevecen tavrından taviz vermemesini bekleriz. Bizim bu beklentimiz

aslında söz konusu garson veya hemşire için bir çeşit iş gerekliliğidir ve performansının bir parçasıdır. Hochschild (1979) duygusal emeği, başkaları tarafından gözlemlenebilen belirli bir yüzsel veya bedensel duygu ifadesi yaratabilmek için hislerin yönetilmesi olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla duygusal emek, çalışanın hizmet verirken kendi duyguları üzerinde denetim veya kontrol uygulamasını ve bunun karşılığında da ücret almasını içermektedir (Hochschild, 1983). Duygusal emek kavramını araştıran endüstri ve örgüt psikologları, kavramı özellikle duygu düzenleme çerçevesinde ele almışlar (örn., Grandey, 2000; Gross, 1998) ve örgütsel ve bireysel sonuçları üzerine çeşitli görgül çalışmalar yürütmüşlerdir (örn., Brotheridge ve Grandey, 2002; Grandey, Chi ve Diamond, 2013).

Hochschild'e (1983) göre duygusal emeğin iki farklı türü bulunmaktadır; yüzeysel duygusal emek ve derinlemesine duygusal emek. Yüzeysel duygusal emekte çalışan duygularını bastırarak veya rol yaparak kendisinden beklenen yönde ancak gerçekte hissetmediği şekilde davranışlar sergiler. Dolayısıyla kişinin duyguları değil, sadece davranışları değişmektedir. Derinlemesine duygusal emekte ise kişi müşterinin veya işinin kendisinden beklediği yönde duygusal ifadeler sergileyebilmek için çaba göstererek içsel duygularını değiştirmektedir (Grandey, Diefendorff ve Rupp, 2013). Grandey (2003) yüzeysel duygusal emeği "kötü niyetli rol yapma" olarak tanımlarken, derinlemesine duygusal emeği ise "iyi niyetli rol yapma" olarak betimlemiştir. Altta yatan süreçler farklılaşsa bile her iki duygusal emek türünde de amaç örgütün kazanımlarını (örn., satışlar ve müşteri memnuniyeti) artırabilmek için olumlu duygular sergileyerek müşterileri olumlu yönde etkilemektir (Tsai, 2001). Müşterilerin beklentisi kendilerine karşı olumlu duyguların ifade edilmesi olduğu için çalışanların olumsuz duygularıyla yüzeysel veya derinlemesine biçimde baş etmeleri söz konusudur. Gross'a (2015) göre duygusal emek boyutları temel duygu düzenleme stratejileriyle paralellik sergilemektedir. Örneğin yüzeysel duygusal emek *davranışsal modülasyon* (örn., bastırma ve abartma) stratejisine benzerken, derinlemesine duygusal emek ise *bilişsel stratejilerle* (örn., olayları tekrar değerlendirme, dikkati başka yöne odaklama) benzerlik göstermektedir. Diğer yandan Chi ve Grandey (2019) farklı duygusal emek boyutlarını Higgins'in (1998) "Düzenleme Odağı Kuramı" kapsamında öne sürdüğü iki güdüleyici sistemle eşleştirmektedir. Baskılama-odaklı düzenleme stratejileri istenmeyen sonuçlardan ve davranışlardan kaçınmayı içermekte ve aktivasyon-odaklı düzenleme stratejileri ise arzulanan hedef davranışların peşinden koşulmasını gerektirmektedir. Yüzeysel duygusal emek sahtelik, rol yapma ve bastırmayı barındırdığı için baskılama-odaklı strateji

olarak; derin duygusal emek ise işyerindeki duygusal ifade kurallarına uyabilmek adına bilişin ve bakış açısının değiştirilmesini içerdiği için aktivasyon-odaklı strateji olarak sınıflanmaktadır.

Duygusal emeğin örgütsel ve bireysel çıktılarına yönelik birçok meta-analiz çalışması yürütülmüştür (örn., Bono ve Vey, 2005; Hülsheger ve Schewe, 2011; Kammeyer-Mueller ve ark., 2013; Wang, Seibert ve Boles, 2011). Bu çalışmalar özellikle yüzeysel duygusal emeğin stresle ilişkili olduğunu ve çalışanın öznel iyi oluşuna zarar verdiğini göstermiştir. Derin duygusal emeğin ise öznel iyi oluşa zarar vermediği ve iş doyumunu, örgütsel bağlılık, iş performansı ve müşteri memnuniyetiyle olumlu yönde ilişkileri olduğu ortaya konmuştur (Humphrey, Ashforth ve Diefendorff, 2015). Bu nedenle derin duygusal emeğin hem örgütsel hem de bireysel açıdan yüzeysel duygusal emeğe göre daha faydalı olduğu söylenebilir.

Diğer yandan duygusal emeğin öncüllerine yönelik görgül çalışmalar da bulunmaktadır. Bu araştırmaların bulguları olumsuz duygulanımın yüzeysel duygusal emek ile, olumlu duygulanımın ise derin duygusal emek ile ilişkili olduğunu göstermiştir (Brotheridge ve Grandey, 2002; Brotheridge ve Lee, 2003; Karim ve Weisz, 2011). Diefendorff, Croyle ve Gosserand'ın (2005) çalışmasında kişilik boyutları ve örgütün duygu ifade kuralları duygusal emeği yordamıştır. Yüzeysel duygusal emeğin en güçlü yordayıcıları nevroitiklik ve örgütün olumsuz duygu ifade kuralları iken derin duygusal emeğin en güçlü yordayıcıları ise uyumluluk ve müşteriyle etkileşimin süresidir.

Duygusal emek kavramını ele alan görgül çalışmalar çeşitli meslek grupları üzerinde yürütülmüştür. Bunlar arasında satış temsilcileri, çağrı merkezi çalışanları, öğretmenler, garsonlar, sosyal hizmet çalışanları, kreş öğretmenleri ve hemşireler örnek olarak sıralanabilir. Hülsheger ve Schewe (2011) duygusal emek kavramı üzerine yürüttükleri meta-analiz çalışmasında tespit ettikleri görgül çalışmaları, ele alınan meslek grubunun temsil ettiği hizmetin türüne göre iki gruba ayırmışlardır. Garsonluk, satış temsilciliği ve çağrı merkezi çalışanları gibi müşteri ile karşılaşan ancak derin ilişki kurulmasını gerektirmeyen işleri "hizmet karşılaşma" olarak etiketlemişlerdir. Hemşirelik, öğretmenlik, sosyal hizmet çalışanları gibi iş gereği etkileşime geçilen insanlarla daha derin bir ilişki kurulmasını gerektiren işleri ise "hizmet ilişkileri" olarak adlandırmışlardır. Grandey ve Diamond da (2010) işin müşteri ile ne düzeyde bir etkileşim gerektirdiğinin duygusal emek çalışmalarında göz önünde bulundurulması gerektirdiğini vurgulamışlardır. Molinsky ve Margolis (2005) öne sürdükleri "zorunlu kötülük" kavramı ile bazı işlerde çalışanların görev gereği iyicil bir nihaî

amaç uğruna kişilere duygusal veya fiziksel acı yaşattıklarına dikkat çekmişlerdir. Verdikleri örnekler arasında da sağlık hizmeti çalışanları önemli bir yer tutmaktadır. Doktorlar ve hemşireler hastanın sağlığına kavuşabilmesi için acı veren ameliyatlara ile tahlil ve tetkik işlemleri uygulayabilmektedirler. Tüm bunları yaparken özellikle sağlık sektöründe görev yapan hemşirelerin bakım verici ve besleyici bir tutumla hastalara yaklaşması ve hastanın moralini yükseltmeye yönelik diğer-odaklı duygu düzenleme davranışları da sergilemesi beklenmektedir (Erickson ve Grove, 2008). Sağlık sektöründe hizmet almayı bekleyen hastalar, diğer hizmet sektörü müşterilerinden farklı olarak acı, kaygı, panik ve korku içinde olmaları nedeniyle daha yoğun ve yakın bir ilgiye ihtiyaç duymaktadırlar (Kaya ve Yüceler, 2013; Venkatesh ve Balaji, 2013). Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda duygusal emek kavramı, sağlık sektörü çalışanları için işlerinin çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada da duygusal emeğin yoğun olarak kullanılmasını gerektiren sağlık sektörü çalışanları ele alınmıştır.

Kişilik

Endüstri ve örgüt psikolojisi alan yazınında bireyler arası farklılıkları ölçme ve değerlendirmede sıklıkla kullanılan kişilik yapısı 5-faktörlü kişilik modelidir (Hough ve Öneş, 2009). Costa ve McCrae (1992) tarafından oluşturulan 5-faktörlü kişilik modeli iş performansı (Barrick ve Mount, 1991), iş doyumunu (Judge, Heller, & Mount, 2002), liderlik (Judge, Bono, Ilies ve Gerhardt, 2002), risk alma eğilimi (Miner & Raju, 2004), girişimcilik (Zhao ve Seibert, 2006), üretim karşıtı iş davranışı (Salgado, 2002), tükenmişlik ve işe adanmışlık (Kim, Shin ve Swanger, 2009) gibi birçok örgütsel kavramın yordayıcısı olarak araştırmalarda yaygın olarak kullanılmıştır.

Beş-faktörlü kişilik modelinde yer alan boyutlar nevroitiklik, dışadönüklük, deneyime açıklık, uyumluluk ve sorumluluk bilincidir. Nevrotiklik boyutunda yüksek olan kişiler strese daha yatkındırlar; kaygı, üzüntü, kızgınlık gibi olumsuz duyguları deneyimleme eğilimleri daha fazladır ve öz bilinç ve dürtüsellik düzeyleri duygusal açıdan dengeli kişilere kıyasla daha yüksektir. Dışadönük kişiler daha aktif olan, uyarılma ihtiyacı yüksek olan, sosyal etkileşim, sıcaklık ve sokulganlık arayışında olan ve içedönük kişilere kıyasla daha sıklıkla olumlu duygular deneyimleme eğiliminde olan bireylerdir. Deneyime açıklık boyutunda yüksek olan kişiler hislere ve duygulara açıktırlar; sanata ve güzelliklere düşkündürler; hayal dünyaları zengindir; iraksak düşünebilirler; maceraperesttirler ve deneyime kapalı kişilere kıyasla daha liberal bir dünya görüşüne sahiptirler. Uyumluluk kişilik boyutunda yüksek olan

kişiler şefkatli, sade, alçakgönüllü, güvenilir, uyma eğilimi gösteren ve diğerkâm bireyler olup insan ilişkilerinde geçimli kişilerdir. Sorumluluk bilinci yüksek olan bireyler ise yetkinliğe önem veren, düzenli, başarıma güdüsü yüksek, öz disiplinli, azimli ve görevlerini zamanında yerine getiren kişilerdir (Costa ve McCrae, 1989, 1992). Watson ve Clark'ın (1992) öne sürdüğü pozitif ve negatif duygulanım boyutlarıyla kişilik boyutları arasındaki ilişkilere yönelik çalışmalar, nevrotilikğin olumsuz duygulanım ile (Miller, Vachon ve Lynam, 2009), dışadönüklüğün ise olumlu duygulanım ile (Burger ve Caldwell, 2000) güçlü ilişkilere sahip olduğunu ortaya koymuştur. Baranczuk (2019) kişilik boyutları ve duygu düzenleme stilleri arasındaki ilişkileri inceleyen görgül çalışmaların bir meta-analizini yürütmüştür. Bulgularına göre nevrotiliklik arttıkça duyguları bastırma, ruminasyon ve kaçınma gibi etkisiz duygu düzenleme eğilimleri artmaktadır. Yüksek dışadönüklük ve sorumluluk bilinci ile düşük nevrotiliklik ise tekrar değerlendirme, bilinçli farkındalık ve problem çözme gibi etkili duygu düzenleme eğilimleriyle olumlu yönde ilişki sergilemektedir.

Çalışanın Psikolojik Esenliği

Pozitif psikoloji akımının yükselişiyle beraber artık günümüzde esenliğin veya psikolojik sağlığın tanımı da değişmiştir. Eskiden esenlik, herhangi bir rahatsızlığın olmaması olarak tanımlanırken güncel yazında esenlik, kişinin hem olumlu hislere hem de olumlu bir işlevselliğe işaret eden semptomlara sahip olması olarak betimlenmektedir (Keyes, 2006). Her iki kriteri de sağlayan kişiler gelişmekteyken (*flourishing*), bu kriterleri karşılayamayan kişiler ise cansızlaşmaktadırlar (*languishing*) (Keyes, 2007). Diğer yandan esenliğin bir parçası olan öznel iyi oluş kavramı üzerine çalışan araştırmacılar yüksek olumlu duygulanım, düşük olumsuz duygulanım ve yüksek yaşam doyumunun iyi oluşu yansıttığını öne sürmektedirler (Busseri, Sadava ve Decourville, 2007; Diener, Suh, Lucas ve Smith, 1999). Çalışan öznel iyi oluşunu ele alan bazı araştırmalarda kavram işyeri bağlamına uyarlanarak işteyken hissedilen olumlu ve olumsuz duygulanım ile iş doyumunu ölçülmektedir (Page ve Vella-Brodrick, 2009). Diğer araştırmalarda ise sadece çalışanların işte yaşadığı duygulara odaklanılmakta (Warr, 2006) veya algılanan ruh sağlığı düzeyi veya psikosomatik semptomlar değerlendirilebilmektedir (Arnold, 2017). Çalışan duygularını ölçmek için kimi araştırmacılar iki boyutlu PANAS (Watson, Clark ve Tellegen, 1988) yapısını kullanırken kimileri ise daha kapsamlı yapıları tercih etmektedirler. Örneğin Daniels'ın (2000) işyerinde duygular modelinde 5 duygu eksenini yer almaktadır: kaygı-rahatlık, depresyon-memnuniyet, sıkılmış-İlgili, yorgun-coşkulu ve öfkeli-sakin.

Çalışan esenliğinin çeşitli çıktıları bulunmaktadır. Psikolojik esenliği yüksek olan kişiler fiziksel olarak daha sağlıklı olmakta (örn., Wright, Cropanzano, Bonett ve Diamond, 2009), özel yaşamlarında daha mutlu hissetmekte ve daha uzun yaşamaktadırlar (Cartwright ve Cooper, 2008). Wright ve Cropanzano (2000) yürüttükleri görgül çalışmada, çalışanın psikolojik esenliği ve iş performansı arasında olumlu bir ilişki olduğunu kanıtlamışlardır.

Diğer yandan çalışanın psikolojik esenliğinin öncülleri de çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Psikolojik esenliği yordayan değişkenler arasında dönüştürücü liderlik (Arnold, 2017), yöneticinin çalışana yönelik tutum ve davranışları (Gilbreath ve Benson, 2004), algılanan örgütsel destek (Panaccio ve Vandenberghe, 2009), işin anlamı ve perspektif alma (Arnold ve Walsh, 2015), duygusal zekâ (Carmeli, Yitzhak-Halevy ve Weisberg, 2009), yüzeysel duygusal emek (Riforgiate, Howes ve Simmons, 2021) ve örgütsel adalet (Heffernan ve Dundon, 2016) yer almaktadır. Araştırmalar ayrıca kişiliğin de bireylerin dayanıklılık ve psikolojik esenliklerini yordamada önemli olduğunu göstermektedir (DeNeve ve Cooper, 1998; Lucas ve Diener, 2015). Özellikle kişiliğin dışadönüklük boyutu iyi oluşa olumlu yönde katkıda bulunmaktadır (Athota, Budhwar ve Malik, 2020; Keyes, Shmotkin ve Ryff, 2002).

Çalışmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birinci amacı sağlık sektöründe çalışan kişilerin sergiledikleri derin duygusal emeğin ve yüzeysel duygusal emeğin hangi kişilik özellikleri tarafından yordandığını incelemektir. İkinci amaç ise sağlık sektöründe hizmet veren çalışanların derin ve yüzeysel duygusal emek düzeyleri ile psikolojik iyi oluşları arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında kişilik kavramının işevrük tanımının yapılmasında Costa ve McCrae (1992) tarafından oluşturulan 5-faktörlü kişilik modeli temel alınmıştır. Çalışanın psikolojik iyi oluşu ise yaşam doyumu, iş doyumu ve psikolojik semptomlar (somatizasyon, depresyon ve hostilite) aracılığı ile ölçümlenmiştir.

Kişilik boyutları üzerine yürütülmüş geçmiş çalışmalar, 5-faktörlü kişilik boyutlarından dışadönüklüğün olumlu duygulanım ile paralellik sergilediğini göstermektedir. Bu kişiler insan ilişkilerinde daha enerjik ve sosyal davranışlar sergilemekte, daha kolay yakınlık kurabilmekte ve olumlu duyguları daha sık hissetmektedirler (Costa ve McCrae, 1992). Bu nedenle dışadönük kişilerin duygularını düzenlemede daha başarılı olabileceği ve bu kişilik boyutunun derin duygusal emeği olumlu yönde yordayacağı öngörülmektedir. Kişiliğin nevrotiklik alt boyutu ise olumsuz duygulanım ile güçlü ilişkilere sahiptir (Magnus, Dieter, Fujita ve Pavot, 1993). Dolayısıyla bu kişilik özelliğine sahip kişilerin duygu

düzenleme becerilerinin görece zayıf olması söz konusudur. Bu nedenle nevroitiklik boyutunun yüzeysel duygusal emeğin anlamlı bir yordayıcısı olması beklenmektedir. Diğer yandan kişiliğin uyumluluk boyutu diğer insanlarla yakın ve geçimli ilişkiler kurabilmeyi yansıtmaktadır. McCrae ve Costa (1991) uyumluluk ile mutluluk ve yaşam doyumu arasında olumlu ilişkiler tespit etmişlerdir. Uyumlu kişilerin diğer insanlarla iyi ilişkileri olması onların esenliğine katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle uyumluluğun derin duygusal emeğin yordayıcısı olabileceği öngörülmektedir. Sorumluluk bilinci yüksek olan çalışanların görevlerinin gereklerini başarılı biçimde yerine getirme konusunda motivasyonlarının ve azimlerinin yüksek olması beklenmektedir (Judge, Heller ve Mount, 2002). Dolayısıyla bu kişiler duygusal emeğin daha etkili bir türü olan derin duygusal emeği etkili biçimde sergileme konusunda eğilim sergileyebilirler. Kişiliğin deneyime açıklık boyutunun ise kavramsal olarak duygusal emek ile ilişkili olmadığı ve bu nedenle ne derin duygusal emek için ne de yüzeysel duygusal emek için yordayıcı bir gücü bulunmadığı düşünülmektedir. Bu gerekçeler doğrultusunda araştırmanın kişilik boyutları ile ilişkili hipotezleri şunlardır:

H₁: Kişiliğin dışadönüklük boyutu derin duygusal emeği anlamlı düzeyde yordamaktadır.

H₂: Kişiliğin nevroitiklik boyutu yüzeysel duygusal emeği anlamlı düzeyde yordamaktadır.

H₃: Kişiliğin uyumluluk boyutu derin duygusal emeği anlamlı düzeyde yordamaktadır.

H₄: Kişiliğin sorumluluk bilinci boyutu derin duygusal emeği anlamlı düzeyde yordamaktadır.

Geçmiş çalışmalar yüzeysel ve derin duygusal emeğin çalışan iyi oluşu üzerinde asimetric etkilere sahip olduğunu göstermiştir (Humphrey, Ashforth ve Diefendorff, 2015). Çeşitli meta-analiz çalışmalarına göre yüzeysel duygusal emek, stres ve tükenmişlik ile ilişkili iken derin duygusal emek bu gibi kavramlarla ilişki sergilememekte, hatta aksine iş doyumu ve müşteri memnuniyeti gibi örgütsel çıktılarla olumlu ilişkiler kurmaktadır (Wang, Seibert ve Boles, 2011). Bu nedenle bu çalışmada da psikolojik iyi oluşun derin ve yüzeysel duygusal emek tarafından benzer doğrultuda yordanması beklenmektedir. Duygusal emek ve psikolojik iyi oluşa yönelik araştırma hipotezleri aşağıda belirtilmiştir:

H₅: Derin duygusal emek yaşam doyumunu olumlu yönde yordamaktadır.

H₆: Derin duygusal emek iş doyumunu olumlu yönde yordamaktadır.

H₇: Derin duygusal emek psikolojik semptomları olumsuz yönde yordamaktadır.

H₈: Yüzeysel duygusal emek yaşam doyumunu olumsuz yönde yordamaktadır.

H₉: Yüzeysel duygusal emek iş doyumunu olumsuz yönde yordamaktadır.

H₁₀: Yüzeysel duygusal emek psikolojik semptomları olumlu yönde yordamaktadır.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada korelasyona dayalı bir araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu kapsamda ölçülmesi hedeflenen kavramlara yönelik ölçekler bir anket kapsamında derlenerek katılımcılara uygulanmıştır. Ölçümü alınan değişkenler arasındaki ilişkiler regresyon analizi ile incelenmiştir. Araştırmanın birinci amacı doğrultusunda ele alınan bağımlı değişkenler duygusal emeğin boyutları olan derin duygusal emek ve yüzeysel duygusal emektir. Bu bağımlı değişkenleri yordamak için kullanılan bağımsız değişkenler ise kişiliğin 5 boyutudur; nevrozizm, dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk bilinci ve deneyime açıklık. Araştırmanın ikinci amacı doğrultusunda ele alınan bağımlı değişkenler ise psikolojik esenliğin göstergeleri olan yaşam doyumunu, iş doyumunu ve psikolojik semptomlardır (somatizasyon, depresyon ve hostilite). Bu bağımlı değişkenleri yordamak için kullanılan bağımsız değişkenler ise duygusal emeğin iki boyutudur: derin duygusal emek ve yüzeysel duygusal emek.

Katılımcılar

Araştırmaya Mersin ilinde hizmet veren çeşitli özel hastaneler ve devlet hastanelerinde görev yapan sağlık personeli katılmıştır. Çalışmada yer alan kişiler arasında doktor, hemşire, ebe, tıbbi sekreter ve tıbbi teknisyenler yer almaktadır. Veriler Likert-tipi ölçeklerden oluşan bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Her bir anket eşliğinde katılımcılara birer zarf teslim edilmiş ve katılımcılar doldurdukları anketleri kapalı zarfların içinde anonim olarak teslim etmişlerdir. Başlangıçta toplam 400 anket katılımcılara dağıtılmıştır ancak doldurulmayan veya fazla miktarda eksik bilgi barındıran anketler elendiğinde 264 kişilik bir veri seti elde edilmiştir. Veri seti üzerinde tek-değişkenli ve çok-değişkenli uç değer analizi yürütülerek uç değer içeren kişiler veri setinden çıkarılmıştır. Böylece çalışmada incelenen değişkenler arasındaki ilişkileri test etmede kullanılacak 230 kişilik bir veri seti oluşturulmuştur. Katılımcıların %71,4'ü kadın ve %28,6'sı erkektir. Yaş ve çalışma süresinin ortalaması sırasıyla 30,58 (SS=9.16) ve 4,96'dır (SS=5.35).

Ölçme Araçları

5-Faktörlü Kişilik Modeli. Kişilik boyutlarını ölçmek amacıyla John, Donahue ve

Kentle'in (1991) geliştirdiği Beş Büyük Kişilik Ölçeği (BFI) kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçe uyarlaması Sümer ve Sümer (2005) tarafından yapılmıştır. Ölçekte yer alan 44 madde ile nevrozizm (örn., bunalımlı, gergin olabilen, çok endişelenen), dışadönüklük (örn., konuşkan, atılgan, enerji dolu), deneyime açıklık (örn., orijinal, derin düşünen, hayal gücü yüksek), uyumluluk (örn., yardımsever, affedici, başkalarına güvenen) ve sorumluluk bilinci (örn., işini tam yapan, dağınık-ters madde, tembel-ters madde) ölçülmüştür. Katılımcılardan her bir maddeye kendilerini yansıtmaları açısından ne derece katıldıklarını 5-basamaklı (1=Hiç katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) Likert-tipi ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Kişilik boyutlarının iç-tutarlılık katsayıları sırasıyla .68, .72, .75, .67 ve .74'tür.

Duygusal Emek. Duygusal emeği ölçmek için Öz-Ünler (2007) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan 19 maddelik Duygusal Emek Davranışları Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Grandey (1999) ve Brotheridge ve Lee'nin (1998) ölçek çalışmaları temel alınarak geliştirilmiştir. Ölçekte rol yapma (örn., "Hissetmediğim duyguları hissediyormuş gibi yaparım."), bastırma (örn., "Genellikle o sırada hissettiğim gerçek duygularımı gizlemeye çalışırım.") ve derinlemesine davranma (örn., "Hastayla etkileşim sırasında, benim duygularıma ters gelse bile, o sırada işim icabı göstermem gereken duygu ne ise onu hissetmeye çalışırım.") alt boyutlarına yönelik maddeler bulunmaktadır. Katılımcılara her bir maddede sunulan davranışı hasta ve hasta yakınlarıyla etkileşirken hangi sıklıkla sergilediklerini 6-basamaklı (1=Hiçbir zaman, 6=Her zaman) Likert-tipi ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Ölçek maddeleri üzerinde yürütülen keşifsel faktör analizi sonucunda bazı maddelerin hem yüzeysel hem de derin duygusal emek faktörlerine aynı anda yüklendiği tespit edilmiştir. Bu gibi maddeler (örn., "Sinirli bir hastayla konuşurken onların aramızda geçenlere değil başka bir şeye hiddetlendiklerini düşünürüm.", "Hastayla/hasta yakınıyla etkileşim sırasında kurumumun benden göstermemi istediği duyguları yansıtabilmek için rol yaparım.") çıkarılarak her bir faktörün genel puanı ve Cronbach Alpha güvenilirlik değeri hesaplanmıştır. Bu doğrultuda yüzeysel duygusal emeğin (5 madde) güvenilirlik katsayısı .61, derin duygusal emeğinki (9 madde) ise .82'dir. Spearman Brown formülü kullanılarak yüzeysel duygusal emeğin 9 maddelik versiyonu için elde edilen düzeltilmiş güvenilirlik katsayısı ise .74'tür.

Psikolojik Esenlik. Psikolojik esenliğin değerlendirilmesi için birden fazla psikolojik kavram ölçülmüştür. Bunlar yaşam doyumu, iş doyumu ve psikolojik semptomlardır (somatizasyon, depresyon ve hostilite). Yaşam doyumunun ölçümünde Deiner, Emmons,

Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen ve Yetim (1993) tarafından Türkçe uyarlaması yapılan 5 maddelik (örn., “Yaşamım beni tatmin ediyor.”) Yaşam Doyumu Ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların iş doyumunu ölçmek için Hackman ve Oldham (1975) tarafından geliştirilmiş olan ve Bilgiç (1999) tarafından Türkçeye uyarlanan iş doyum ölçeğinin 3 maddesi kullanılmıştır (Örn., “Genel olarak konuşmak gerekirse, işim beni çok tatmin ediyor.”). Yönergede katılımcılardan sunulan her bir maddeye ne derece katıldıklarını 5-basamaklı (1=Hiç katılmıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum) Likert-tipi ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Ölçeklerin iç tutarlılık katsayıları yaşam doyum için .82 ve iş doyum için .72’dir.

Psikolojik semptomların ölçülmesi amacıyla Şahin ve Durak (1994) tarafından geliştirilen Kısa Semptom Envanteri’nin somatizasyon (örn., “Mide bozukluğu, bulantı”), depresyon (örn., “Gelecekle ilgili umutsuzluk duyguları”) ve hostilite (örn., “Çok kolayca kızıp öfkelenme”) alt ölçeklerinden maddeler kullanılmıştır. Katılımcılardan son bir hafta içinde yaşadıkları belirti ve şikâyetleri 5-basamaklı (0=Hiç yok, 5=Çok fazla var) Likert-tipi ölçek üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Ölçeklerin Cronbach Alpha değerleri sırasıyla .86, .86 ve .81’dir.

BULGULAR

Analizlerin başlangıcında SPSS programı kullanılarak araştırmada yer alan değişkenler için betimleyici istatistikler hesaplanmıştır. Tablo 1’de değişkenlere ait ortalama, standart sapma ve ölçek güvenilirlik katsayıları ile değişkenler arasındaki korelasyonlar sunulmaktadır. Bu tabloda görüleceği gibi değişkenler arasındaki korelasyonlar beklenen doğrultudadır.

Tablo 1

Betimleyici istatistiklerin ardından bir dizi standart çoklu regresyon analizi yürütülmüştür. İlk olarak 5 kişilik boyutu bağımsız değişken olarak kullanılarak duygusal emek bağımlı değişkeni yordamıştır. Duygusal emeğin her bir boyutu için analizler ayrı ayrı yürütülmüştür. Analiz sonuçlarına göre kişilik boyutları yüzeysel duygusal emeği ($F=3.79$, $p<.01$) ve derin duygusal emeği ($F=15.27$, $p<.001$) anlamlı düzeyde yordamaktadır. Kişilik boyutları tek tek incelendiğinde (bkz. Tablo 2) yüzeysel duygusal emeği dışadönüklük ve kısmen uyumluluk boyutunun yordadığı görülmektedir. Dışadönüklük arttıkça ve uyumluluk

azaldıkça yüzeysel duygusal emek artmaktadır. Araştırmanın hipotezlerinde yüzeysel duygusal emeğin nevroziklik boyutu tarafından yordanması öngörülmüştür ancak bulgulara göre H₂ desteklenmemiştir.

Analiz sonuçlarına göre derin duygusal emek ise dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk bilinci tarafından anlamlı biçimde yordanmaktadır (bkz. Tablo 2). Bu kişilik özelliklerinde yüksek olan kişiler, düşük olan kişilere kıyasla daha fazla derin duygusal emek sergilemektedirler. Böylece bulgulara göre H₁, H₃ ve H₄ desteklenmiştir.

Tablo 2

Tablo 3

Tablo 4

Regresyon analizlerinde ikinci adımda duygusal emek boyutları bağımsız değişken olarak kullanılarak çalışanların psikolojik esenliği yordamıştır. Psikolojik esenliğin göstergeleri olarak yaşam doyumu, iş doyumu ve psikolojik semptomlar bağımlı değişkenler olarak ele alınmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te sunulmaktadır. Yaşam doyumu ve iş doyumu için test edilen regresyon modelleri istatistiksel açıdan manidar değildir (F=2.82, $p=.06$; F=.79, $p=.46$) ancak yaşam doyumu modeli kısmen anlamlıdır ($p<.10$). Bağımsız değişkenlerin regresyon katsayıları incelendiğinde ise yüzeysel duygusal emeğin yaşam doyumunu anlamlı düzeyde yordadığı görülmektedir (bkz. Tablo 3). Yüzeysel duygusal emek arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. Böylece yaşam doyumu ve iş doyumu ile ilişkili araştırma hipotezlerinden H₅, H₆ ve H₉ desteklenmezken, H₈ desteklenmiştir.

Psikolojik semptomların her biri için yürütülen regresyon modelleri anlamlıdır. Yüzeysel duygusal emek arttıkça ve derin duygusal emek azaldıkça somatizasyon (F=7.17, $p<.01$), depresyon (F=7.89, $p<.001$) ve hostilite (F=9.76, $p<.001$) artış eğilimi göstermektedir. Sonuç olarak araştırma hipotezlerinden H₇ ve H₁₀ desteklenmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada sağlık sektöründe hizmet veren çalışanlar için özellikle önemli bir

kavram olan duygusal emeğin öncülleri ve çıktıları incelenmiştir. Beş-faktörlü kişilik yapısı öncül olarak ele alınırken duygusal emeğin çıktısı olarak psikolojik esenlik ölçümlenmiştir. Kişiliğin dışadönüklük ve uyumluluk boyutları hem yüzeysel hem de derin duygusal emeği yordarken, sorumluluk bilinci boyutu sadece derin duygusal emeği yordamıştır. Dışadönüklük arttıkça yüzeysel ve derin duygusal emek artma eğilimindedir. Uyumluluk arttıkça derin duygusal emek artarken yüzeysel duygusal emek ise azalmaktadır. Sorumluluk bilinci yüksek olan kişiler, düşük olan kişilere kıyasla daha fazla derin duygusal emek sergilemektedirler. Ancak çalışmanın nevrotiklik boyutu ile ilişkili hipotezi desteklenmemiştir. Nevrotikliğin yüzeysel duygusal emeği yordaması beklenirken söz konusu değişkenin regresyon katsayısı istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Nevrotiklik boyutunun duygusal emek boyutları ile korelasyon katsayıları incelendiğinde yüzeysel duygusal emek ile ilişkili olmadığı ancak derin duygusal emek ile negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Nevrotiklik düzeyi arttıkça çalışanlar daha az derin duygusal emek sergileme eğilimindedirler.

Çalışma bulgularının bir kısmı geçmiş görgül çalışmalar ile paralellik gösterirken, bir kısmı farklılaşmaktadır. Bunun nedeni farklı görgül çalışmalarda ele alınan iş gruplarının içeriklerinin ve gerektirdiği duygusal emeğin niteliğinin farklılaşması olabilir. Duygusal emek kavramını ele alan çalışmaların kimileri öğretmenler üzerinde, kimileri sağlık personeli üzerinde, kimileri satış personeli üzerinde, bazıları ise karma meslek grupları üzerinde yürütülmüştür. Bu çeşitli meslek gruplarının duygusal ifade kuralları farklılık arz edebilir ve bu da araştırmalarda elde edilen verilerdeki ilişki örüntülerini etkiliyor olabilir. Diefendorff, Croyle ve Gosserand'ın (2005) yürüttükleri araştırmada çeşitli hizmet sektörü işlerinde (örn., satış personeli, çocuk bakıcılığı, sekreterlik) çalışan kişilerden karma olarak veri toplanmıştır. Çalışma bulgularına göre yüzeysel duygusal emek dışadönüklük, nevrotiklik, uyumluluk ve sorumluluk bilinci tarafından yordanırken derin duygusal emek sadece uyumluluk boyutu tarafından yordanmıştır. Kiffin-Peterson, Jordan ve Soutar (2011) tarafından yürütülen çalışmada da farklı sektörlerden karma bir katılımcı grubu kullanılmıştır ve bulgulara göre yüzeysel duygusal emek sadece nevrotiklikle ilişkiliyken derin duygusal emek ise dışadönüklük ve uyumluluk ile ilişkili bulunmuştur. Ulusal yazında Aslan ve Arı (2018) tarafından yürütülen araştırmada bankacılık sektöründe görevli kişiler çalışmaya katılmıştır ve sadece deneyime açıklık ve derin duygusal emek anlamlı ilişki göstermiştir. Beğenirbaş ve Yalçın (2012) ise eğitim, sağlık, finans ve güvenlik sektörlerinde hizmet veren kişilerden veri topladıkları araştırmalarında yüzeysel duygusal emek için nevrotikliği, derin duygusal emek

için sorumluluk bilincini anlamlı yordayıcı kişilik özellikleri olarak rapor etmişlerdir. Dolayısıyla mevcut çalışmanın bulguları da sağlık sektörü çalışanlarını yansıtan bir bulgu olarak ele alınıp değerlendirilmelidir. Farklı çalışma bulguları arasındaki tutarsızlıkları açıklayabilecek bir diğer neden ise farklı çalışmalarda kişiliği ve duygusal emeği değerlendirmek için farklı ölçme araçlarının kullanılması olabilir. Dolayısıyla gelecekte kişilik ve duygusal emek arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların bir meta-analizinin yapılması ve bu ilişkileri düzenleyen moderatörlerin de meslek türü ve ölçek türü gibi değişkenleri ele alması faydalı olacaktır.

Genel olarak hizmet sektöründe çalışan personel için hangi kişilik özelliklerinin duygusal emeği yordadığının belirlenmesi oldukça anlamlıdır. Duygusal servisin (*affective delivery*) hizmet sektörü işleri için ayrı bir önemi bulunmaktadır çünkü duygusal servis müşterilerin çalışanları ne derece sıcak, ilgili ve özenli algılayacaklarını ve müşteri memnuniyetini belirlemektedir (Tsai ve Huang, 2002). Dolayısıyla hizmet sektörü çalışanlarının performans göstergelerinden bir tanesi duygusal servis başarısıdır (Chi ve Grandey, 2019). Çeşitli görgül araştırma bulgularına göre yüzeysel duygusal emek, duygusal servis performansı ile negatif ilişkiye sahipken derin duygusal emek, duygusal servis performansı ile pozitif bir ilişkiye sahiptir (Chi ve Grandey, 2019; Gabriel ve Diefendorff, 2015). Ayrıca duygusal emek, çalışanların öznel iyi oluşunu olumsuz etkileyerek tükenmişlik düzeylerini artırabilmekte ve bu da sonuç olarak çalışanların daha fazla üretim karşıtı davranışlar sergilemesine ve müşteri memnuniyetinin düşmesine neden olabilmektedir (Chi ve Grandey, 2019; Hülsheger ve Schewe, 2011). Dolayısıyla, duygusal emeğin müşterilerin algıları üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda hizmet sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin hizmet personeli seçiminde özenli olması gerekmektedir. Daha fazla derin duygusal emek sergileyebilecek ve daha az yüzeysel emek sergileyecek kişilerin işe alınmasının tercih edilmesi örgütler açısından olumlu olacaktır. Bu araştırmanın bulguları doğrultusunda sağlık sektöründe görev alacak personelin seçiminde uygulanacak kişilik değerlendirme prosedürleri sonucunda dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk bilinci kişilik boyutlarında görece yüksek puan alan adayların işe alınmaları duygusal servis performansını artırabilir. Uyumluluk boyutunun yüzeysel emek ile negatif yönde ilişkili bulunması ve derin duygusal emek ile pozitif yönde ilişkili bulunması, bu kişilik boyutunun sağlık sektörü için özellikle önem taşıdığına işaret etmektedir. İnsan ilişkilerine önem veren, geçimli ve yakın ilişkiler kurabilen uyumlu çalışanların hastalarla ve hasta yakınlarıyla daha etkili iletişim

kurarak yüksek düzey duygusal servis performansı sergilemesi mümkün olabilir.

Çalışmanın duygusal emek ve çalışanın psikolojik esenliği arasındaki ilişkilere yönelik bulgularının bir kısmı beklenen doğrultudadır. Duygusal emek ile yaşam ve iş doyumu arasındaki ilişkilerde sadece yüzeysel duygusal emek ve yaşam doyumu arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Yüzeysel duygusal emek arttıkça yaşam doyumu azalmaktadır. İş doyumu ne yüzeysel ne de derin duygusal emek tarafından yordanamamıştır. Bu bulgu kısmen literatür ile paralellik göstermektedir. Hülshager ve Schewe'nin (2011) meta-analiz çalışmasına göre yüzeysel duygusal emek ve iş doyumu arasında -.27 düzeyinde bir ilişki varken derin duygusal emek ve iş doyumu arasındaki ilişki anlamsızdır. İş doyumunun duygusal emek tarafından yordanmamış olmasının bir nedeni çalışma verilerinin birden fazla sayıda ve farklı sağlık kuruluşundan toplanmış olması olabilir. İş doyumunu her bir kuruluşun kendi çalışma koşulları da etkilediği için ve kurumdan kuruma bu faktörler de değişiklik barındırdığı için beklenen yönde bulgulara ulaşılamamış olabilir. Ayrıca mevcut çalışmada doktorlardan, hemşirelerden ve tıbbî sekreterlerden veri toplanmıştır. Dolayısıyla her bir grubun iş doyumu için belirleyici olan özlük hakları farklılaşmaktadır ve bu da iş doyumu ile ilgili bulguları etkilemiş olabilir. Gelecek çalışmalarda tek bir sağlık kurumundan (örn. Şehir Hastanesi) ve bu kurumdaki tek bir meslek grubundan (örn. doktorlar veya hemşireler) veri toplanması daha sağlıklı bulgular elde edilmesine katkıda bulunabilir.

Diğer yandan araştırmanın duygusal emek ve psikolojik semptomlar arasındaki ilişkilere yönelik hipotezleri desteklenmiştir. Yüksek yüzeysel duygusal emek ve düşük derin duygusal emek somatizasyon, depresyon ve hostilete semptomlarındaki artışla ilişkili bulunmuştur. Alan yazında yer alan çeşitli araştırma bulguları da özellikle yüzeysel duygusal emeğin öznel iyi oluş üzerindeki olumsuz etkilerini ortaya koymuştur (Hülshager & Schewe, 2011; Humphrey, Ashforth ve Diefendorff, 2015). Xanthopoulou, Bakker, Oerlemans ve Koszucka (2018) yürüttükleri güncel günlük çalışmasında gün içinde sergilenen yüzeysel duygusal emeğin günün sonunda ölçümlenen öznel iyi oluşu olumsuz etkilediğini, günlük derin duygusal emeğin ise olumlu etkilerinin olduğunu tespit etmişlerdir. Hizmet çalışanlarının kendi duyguları üzerinde gün boyu kontrol ve denetim sağlama çabaları sınırlı miktarda bulunan düzenleyici kaynakların tükenmesine (*ego tükenmesi-ego depletion*) neden olmaktadır (Muraven ve Baumeister, 2000). Judge, Woolf ve Hurst (2009) duygusal emek ve çalışan esenliği arasındaki ilişkileri düzenleyen değişkenler olarak dışadönüklüğü ve nevrotiliği tespit etmişlerdir. Dışadönüklükte yüksek ve nevrotilikte düşük olan kişiler, gün

içinde sergilenen duygusal emek davranışlarının esenlik üzerindeki olumsuz yansımalarından daha az etkilenmektedirler. Ancak bu özellikler kişilik özellikleri oldukları için görece durağandır ve duygusal emeğin olumsuz etkileriyle baş etmek için değiştirilebilmeleri mümkün değildir. Diestel, Rivkin ve Schmidt'in (2015) günlük çalışması, uyku kalitesinin ve öz kontrol kapasitesinin duygusal emeğin olumsuz sonuçlarına karşı koruyucu unsurlar olduğunu göstermiştir. Araştırmacılar, örgütler tarafından uyku hijyenine yönelik eğitim programlarının (örn., Brown, 2004) ve öz kontrolü artırmaya yönelik müdahale programlarının (Oaten ve Cheng, 2007) uygulanmasının çalışanların öznel iyi oluşuna olumlu katkıda bulunabileceğini öne sürmektedirler. Benzer şekilde çalışanların gün içindeki enerji kaynaklarını artırmaya ve korumaya yönelik başka müdahale programları da uygulanabilir. Örneğin egzersizler, nefes teknikleri ile gevşeme ve bilişsel yeniden programlama eğitimleri (Munz, Kohler ve Greenberg, 2001) veya bilinçli farkındalık pratikleri (Hülshager, Alberts, Feinholdt ve Lang, 2013) bu amaçla başvurulabilecek müdahale programları arasında yer almaktadır. Bunlara ek olarak çalışanlara duygu düzenleme, stresle baş etme, çatışma çözme, empati ve perspektif alma gibi konularda bilgi ve farkındalık artırıcı eğitimler uygulanmasının da faydalı olacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmanın üç temel sınırlılığı bulunmaktadır. İlk olarak çalışmanın verileri öz beyana dayalıdır. Bu nedenle ortak faktör varyansı artmış (Podsakoff, MacKenzie ve Podsakoff, 2012) ve farklı kavramlara yönelik ölçümler arasındaki ilişkiler gerçekte olduğundan daha fazla çıkmış olabilir (Çizel, Selçuk ve Atabay, 2020). İkinci sınırlılık araştırma bulgularının genellenebilirliği ile ilgilidir. Bu çalışmada veriler hastanelerde görev yapan sağlık personelinde toplanmıştır. Hizmet sektöründe ancak farklı mesleklerde çalışan katılımcı grupları için araştırmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişki örüntüleri farklılık arz edebilir. Benzer çalışmaların farklı örgütlerdeki ve mesleklerdeki kişiler üzerinde tekrarlanmasında fayda bulunmaktadır. Son olarak bu araştırma kesitsel bir çalışmadır. Tek bir zaman diliminde katılımcılardan veri toplanmıştır. Bu konuda yürütülecek boylamsal çalışmalar ve özellikle günlük çalışmaları özellikle duygusal emek ve psikolojik esenlik arasındaki ilişkinin doğasının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunabilir. Bu araştırmada da olduğu gibi çoğu araştırmada esenlik, duygusal emeğin bir çıktısı olarak ele alınmaktadır. Yürütülecek günlük araştırmalarında günün sonundaki esenlik düzeyinin bir sonraki günün duygusal emek düzeyini yordayıp yordamadığı incelenebilir.

Özetlemek gerekirse bu çalışmada sağlık sektörü çalışanları için kişiliğin

dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk bilinci boyutlarının duygusal emeği yordadığı tespit edilmiştir. Yüzeysel duygusal emeğin çalışanın psikolojik esenliğini olumsuz etkilediği ancak derin duygusal emeğin olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Bu bulgular ışığında sağlık sektöründe çalışacak personelin işe alım sürecinde kişilik testlerinin uygulanması ve böylece duygusal servis performansı daha başarılı adayların seçilmesi düşünülebilir. Ayrıca, çalışanların günlük enerji düzeylerini ve duygu düzenleme kapasitelerini artırabilmek için uyku hijyeni, öz kontrol, nefes teknikleri, gevşeme, bilinçli farkındalık, empati ve perspektif alma gibi konularda müdahale programları uygulanabilir.

KAYNAKÇA

- Arnold, K. A. (2017). Transformational leadership and employee psychological well-being: A review and directions for future research. *Journal of Occupational Health Psychology, 22*(3), 381-393.
- Arnold, K. A. ve Walsh, M. M. (2015). Customer incivility and employee well-being: Testing the moderating effects of meaning, perspective taking and transformational leadership. *Work & Stress, 29*, 362-378.
- Aslan, Z., ve Arı, G. S. (2018). Kişilik ve duygusal emek arasındaki ilişkilerin belirlenmesi üzerine bir araştırma: Banka çalışanları örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30*, 157-171.
- Athota, V.S., Budhwar, P. ve Malik, A. (2020). Influence of personality traits and moral values on employee well-being, resilience and performance: A cross-national study. *Applied Psychology: An International Review, 69*(3), 653-685.
- Barańczuk, U. (2019). The five factor model of personality and emotion regulation: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences, 139*, 217-227.
- Barrick, M. R. ve Mount, M. K. (1991). The Big Five personality dimensions and job performance: A meta-analysis. *Personnel Psychology, 44*, 1-26.
- Beğenirbaş, M. ve Yalçın, R. C. (2012). Hizmetkâr liderlik algısının duygusal emek üzerine etkileri: hizmet çalışanları üzerinde bir araştırma. *Savunma Bilimleri Dergisi, 19*(37), 159-194.
- Bilgic, R. (1999). A different way of testing the interaction between core job dimensions and growth need strength (GNS). In J. Axelsson, B. Bergman, & J. Eklund (Ed.), *Proceedings of the International Conference on TQM and Human Factors* (sf. 210-215).
- Bono, J. E. ve Vey, M. A. (2005). Toward understanding emotional management at work: A quantitative review of emotional labor research. C. E. J. Hartel, W. J. Zerbe, ve N. M. Ashkanasy (Ed.), *Emotions in organizational behavior* (sf. 213-233). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Brotheridge, C. M. ve Grandey, A. A. (2002). Emotional labor and burnout: Comparing two perspectives of "people work." *Journal of Vocational Behavior, 60*, 17-39.
- Brotheridge, C. M. ve Lee, R. T. (2003). Development and validation of the emotional labour scale. *Journal of Occupational and Organizational Psychology, 76*, 365-379.
- Brown, M. (2004). Taking care of business: Self-help and sleep medicine in American corporate culture. *Journal of Medical Humanities, 25*, 173-187.
- Burger, J. M. ve Caldwell, D. F. (2000). Personality, social activities, job-search behavior and interview success: Distinguishing between PANAS trait positive affect and NEO extraversion. *Motivation and Emotion, 24*, 51- 62.
- Busseri, M. A., Sadava, S. W. ve DeCourville, N. (2007). A hybrid model for research on subjective well-being: Examining common and component-specific sources of variance in life satisfaction, positive affect, and negative affect. *Social Indicators Research, 83*, 413-445.

- Carmeli, A., Yitzhak-Halevy, M. ve Weisberg, J. (2009). The relationship between emotional intelligence and psychological wellbeing. *Journal of Managerial Psychology*, 24, 66–78.
- Cartwright, S. ve Cooper, G. (2008). *Personnel Psychology*, New York: Oxford University Press.
- Chi, N.-W. ve Grandey, A. A. (2019). Emotional labor predicts service performance depending on activation and inhibition regulatory fit. *Journal of Management*, 45(2), 673-700.
- Costa, P. T., Jr. ve McCrae, R. R. (1989). The NEO-PI/NEO-FFI manual supplement. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., Jr. ve McCrae, R. R. (1992). Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual. Odessa, FL: PAR.
- Çizel, B., Selçuk, O. ve Atabay, E. (2020). Ortak Yöntem Yanlılığı Üzerine Sistemantik Bir Yazın Taraması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(1), 7 – 18.
- Daniels, K. (2000). Measures of five aspects of affective well-being at work. *Human Relations*, 53, 275–294.
- DeNeve, K. M. ve Cooper, H. (1998). The happy personality: A meta-analysis of 137 personality traits and subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 124, 197-229.
- Diefendorff, J. M., Croyle, M. H. ve Gosserand, R. H. (2005). The dimensionality and antecedents of emotional labor strategies. *Journal of Vocational Behavior*, 66, 339–357.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71– 75.
- Diener, E., Suh, E. M., Lucas, R. E. ve Smith, H. L. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin*, 125, 276–302.
- Diestel, S., Rivkin, W. ve Schmidt, K.-H. (2015). Sleep quality and self-control capacity as protective resources in the daily emotional labor process: Results from two diary studies. *Journal of Applied Psychology*, 100, 809 – 827.
- Erickson, R. J. ve Grove, W. J. C. (2008). Emotional labor and health care. *Sociology Compass*, 2, 1–30.
- Fouquereau, E., Morin, A. J. S., Lapointe, É., Mokoukolo, R. ve Gillet, N. (2019). Emotional labour profiles: Associations with key predictors and outcomes. *Work Stress*, 33, 268–294.
- Gabriel, A. S. ve Diefendorff, J. M. (2015). Emotional labor dynamics: A momentary approach. *Academy of Management Journal*, 58, 1804–1825.
- Gilbreath, B. ve Benson, P. G. (2004). The contribution of supervisor behavior to employee psychological well-being. *Work & Stress*, 18(3), 255-266.
- Grandey, A.A. (1999). The Effects of Emotional Labor: Employee Atitudes, Stress and Performance. Yayınlanmış doktora tezi, Colorado State University, Colorado.

- Grandey, A. A. (2000). Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor. *Journal of Occupational Health Psychology, 5*, 95-110.
- Grandey, A. A. (2003). When “the show must go on”: Surface and deep acting as determinants of emotional exhaustion and peer-rated service delivery. *Academy of Management Journal, 46*, 86–96.
- Grandey, A. A. ve Diamond, J. A. (2010). Interactions with the public: Bridging job design and emotional labor perspectives. *Journal of Organizational Behavior, 31*, 338–350.
- Grandey, A. A., Chi, N. W. ve Diamond, J. A. (2013). Show me the money! Do financial rewards for performance enhance or undermine the satisfaction from emotional labor? *Personnel Psychology, 66*, 569–612.
- Grandey, A., Diefendorff, J. ve Rupp, D. E. (2013). Emotional labor in the 21st century: Diverse perspectives on emotion regulation at work. New York, NY: Routledge.
- Gross, J. J. (1998). The emerging field of emotion regulation: An integrative review. *Review of General Psychology, 2*, 271–299.
- Gross, J. J. (2015). Emotion regulation: Current status and future prospects. *Psychological Inquiry, 26*, 1–26.
- Hackman, J. R. ve Oldham, G. R. (1975). Development of Job Diagnostic Survey. *Journal of Applied Psychology, 60*, 159-170.
- Heffernan, M. ve Dundon, T. (2016). Cross-level effects of high-performance work systems (HPWS) and employee well-being: the mediating effect of organizational justice. *Human Resource Management Journal, 26*(2), 211–231.
- Higgins, E. T. (1998). Promotion and prevention: Regulatory focus as a motivational principle. *Advances in Experimental Social Psychology, 30*, 1– 45.
- Hochschild, A. (1979). Emotion work, feeling rules, and social structure. *American Journal of Sociology, 85*, 551-575.
- Hochschild, A. (1983). Comment on Kemper’s “social constructionist and positivist approaches to the sociology of emotions”. *American Journal of Sociology, 89*(2):432–34.
- Humphrey, R. H., Ashforth, B. E. ve Diefendorff, J. M. (2015). The bright side of emotional labor. *Journal of Organizational Behavior, 36*, 749–769.
- Hülshager, U. R., Alberts, H. J. E. M., Feinholdt, A. ve Langer, J. W. B. (2013). Benefits of mindfulness at work: The role of mindfulness in emotion regulation, emotional exhaustion, and job satisfaction. *Journal of Applied Psychology, 98*(2), 310-325.
- Hülshager, U. R. ve Schewe, A. F. (2011). On the costs and benefits of emotional labor: A meta-analysis of three decades of research. *Journal of Occupational Health Psychology, 16*, 361–389.
- John, O. P., Donahue, E. ve Kentle, R. L. (1992). The Big Five Inventory: Versions 4a and 54. Technical Report, Berkeley: University of California at Berkeley, Institute of Personality Assessment and Research.
- Judge, T. A., Bono, J. E., Ilies, R. ve Gerhardt, M. W. (2002). Personality and leadership: A qualitative and quantitative review. *Journal of Applied Psychology, 87*, 765–780.

- Judge, T. A., Heller, D. ve Mount, M. K. (2002). Personality and job satisfaction: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 87, 530–541.
- Judge, T. A., Woolf, E. F. ve Hurst, C. (2009). Is emotional labor more difficult for some than for others? A multi-level, experience-sampling study. *Personnel Psychology*, 62, 57–88.
- Kammeyer-Mueller, J. D., Rubenstein, A. L., Long, D. M., Odio, M. A., Buckman, B. R. (2013). A meta-analytic structural model of dispositional affectivity and emotional labor. *Personnel Psychology*, 66, 47–90.
- Karim, J. ve Weisz, R. (2011). Emotional intelligence as a moderator of affectivity/emotional labor and emotional labor/psychological distress relationships. *Psychological Studies*, 56, 348–359.
- Kaya, Ş. D. ve Yüceler, A. (2013). The concept of emotional labor in health sector, *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(9), 775-779.
- Keyes, C. L. M. (2006). Subjective well-being in mental health and human development research worldwide: An introduction. *Social Indicators Research*, 77, 1–10.
- Keyes, C. L. M. (2007). Promoting and protecting mental health as flourishing: A complementary strategy for improving national mental health. *American Psychologist*, 62, 95-108.
- Keyes, C. L. M., Shmotkin, D. ve Ryff, C. D. (2002). Optimizing well-being: The empirical encounter of two traditions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82(6), 1007–1022.
- Kiffin-Petersen, S. A., Jordan, C. L. ve Soutar, G. N. (2011). The Big Five, emotional exhaustion and citizenship behaviors in service settings: the mediating role of emotional labor. *Personality and Individual Differences*, 50, 43–48.
- Kim, H. J., Shin, K. H. ve Swanger, N. (2009). Burnout and engagement: A comparative analysis using the Big Five personality dimensions. *International Journal of Hospitality Management*, 28, 96–104.
- Lucas, R. E. ve Diener, E. (2015). Personality and subjective wellbeing: current issues and controversies. M. Mikulincer, P. R. Shaver, Cooper ve R. J. Larsen (Ed.), *APA handbook of personality and social psychology: Cilt:4. Personality processes and individual differences* (sf. 577–599). Washington, DC: American Psychological Association.
- McCrae, R. R. ve Costa, P. T., Jr. (1991). The NEO Personality Inventory: Using the five-factor model in counseling. *Journal of Counseling and Development*, 69, 367-372.
- Magnus, K., Diener, E., Fujita, F. ve Pavot, W. (1993). Extraversion and neuroticism as predictors of objective life events: A longitudinal analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1046-1053.
- Miller, D. J., Vachon, D. D. ve Lynam, D. R. (2009). Neuroticism, negative affect, and negative affect instability: Establishing convergent and discriminant validity using ecological momentary assessment. *Personality and Individual Differences*, 47, 873–877.
- Miner, J. B. ve Raju, N. S. (2004). Risk propensity differences between managers and entrepreneurs and between low and high growth entrepreneurs: A reply in a more

- conservative vein. *Journal of Applied Psychology*, 89, 3–13.
- Molinsky, A. ve Margolis, J. (2005). Necessary evils and inter personal sensitivity in organizations. *Academy of Management Review*, 30: 245-268.
- Muraven, M. ve Baumeister, R. F. (2000). Self-regulation and depletion of limited resources: Does self-control resemble a muscle? *Psychological Bulletin*, 126, 247–259.
- Munz, D., Kohler, J. ve Greenberg, C. (2001). Effectiveness of a comprehensive worksite management program: Combining organisational and individual interventions. *International Journal of Stress Management*, 8, 49-62.
- Oaten, M. ve Cheng, K. (2007). Improvements in self-control from financial monitoring. *Journal of Economic Psychology*, 28, 487–501.
- Öz-Ünler, E. (2007). Duygusal Emek Davranışlarının İş Sonuçlarına Etkisi. İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Page, K. M. ve Vella-Brodrick, D. A. (2009). The ‘What’, ‘Why’, and ‘How’ of employee well-being: A new model. *Social Indicators Research*, 90, 441–458.
- Panaccio, A. ve Vandenberghe, C. (2009). Perceived organizational support, organizational commitment and psychological wellbeing: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 75, 224–236.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B. ve Podsakoff, N. P. (2012). Sources of Method Bias in Social Science Research and Recommendations on How to Control it. *Annual Review of Psychology*, 63: 539-569.
- Riforgiate, S. E., Howes, S. S. ve Simmons, M. J. (2021). The impact of daily emotional labor on health and well-being. *Management Communication Quarterly*, 35(4).
- Salgado, J. F. (2002). The Big Five personality dimensions and counterproductive behaviors. *International Journal of Selection and Assessment*, 10, 117–125.
- Sümer, N. ve Sümer, H. C. (2005). Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği (Yayınlanmamış çalışma).
- Şahin, N. H. ve Durak, A. (1994). Kısa Semptom Envanteri: Türk gençleri için uyarlaması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 9(31), 44-56.
- Tsai, W.-C. (2001). Determinants and Consequences of Employee Displayed Positive Emotions, *Journal of Management*, 27 (4), 497-512.
- Tsai, W. ve Huang, Y. (2002). Mechanisms linking employee affective delivery and customer behavioral intentions. *Journal of Applied Psychology*, 87(5), 1001-1008.
- Venkatesh, J. ve Balaji, J. (2013). The health care initiative for emotional labors, *International Journal of Education and Research*, 1(1), 1-9.
- Wang, G., Seibert, S. E. ve Boles, T. L. (2011). Synthesizing what we know and looking ahead: A meta-analytical review of 30 years of emotional labor research. *Research on Emotion in Organizations*, 7, 15–43.
- Warr, P. (2006). Differential activation of judgments in employee well-being. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 79(2), 225–244.
- Watson, D. ve Clark, L. A. (1992). On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five factor model. *Journal of Personality*, 60, 441–476.

- Watson, D., Clark, L. A. ve Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 1063-107.
- Wright, T. A. ve Cropanzano, R. (2000). Psychological well-being and job satisfaction as predictors of job performance. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5, 84 – 94.
- Wright, T. A., Cropanzano, R., Bonett, D. G. ve Diamond, W. J. (2009). The role of employee psychological wellbeing in cardiovascular health: When the twain shall meet. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 193–208.
- Xanthopoulou, D., Bakker, A. B., Oerlemans, W. G. M. ve Koszucka, M. (2018). Need for recovery after emotional labor: Differential effects of daily deep and surface acting. *Journal of Organizational Behavior*, 39, 481–494.
- Yetim, Ü. (1993). Life satisfaction: A study based on the organization of personal projects. *Social Indicators Research*, 29, 277-289.
- Zhao, H. ve Seibert, S. E. (2006). The big five personality dimensions and entrepreneurial status: A meta-analytical review. *Journal of Applied Psychology*, 91: 259-271.

Tablo 1. Betimleyici istatistikler

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Cinsiyet	-													
2. Yaş	.20**	-												
3. Nevrotiklik	-.03	-.13	.68											
4. Dışadönüklük	-.01	-.03	-.30**	.72										
5. Deneyime Açıklık	-.06	-.03	-.26**	.58**	.75									
6. Uyumluluk	-.21**	.09	-.47**	.29**	.48**	.67								
7. Sorumluluk Bilinci	-.22**	.15*	-.47**	.36**	.47**	.64**	.74							
8. Yüzeysel Duygusal Emek	.13	-.01	.02	.18**	.03	-.14*	-.09	.82						
9. Derin Duygusal Emek	-.06	.08	-.32**	.35**	.37**	.40**	.41**	.23**	.74					
10. Yaşam Doyumu	-.02	.16*	-.08	.10	.00	.05	.15*	-.13*	.05	.82				
11. İş Doyumu	.02	.07	-.10	.17*	.02	.04	.02	.01	.08	.57**	.72			
12. Somatizasyon	-.14*	-.13*	.30**	-.08	-.11	-.29**	-.21**	.22**	-.06	-.14*	-.13*	.86		
13. Depresyon	-.10	-.11	.35**	-.19**	-.12	-.25**	-.26**	.15*	-.16*	-.25**	-.16*	.73**	.86	
14. Hostilite	-.02	-.15*	.41**	-.14*	-.09	-.41**	-.29**	.18**	-.17*	-.16*	-.15*	.69**	.72**	.81
Ortalama	-	30.58	2.65	3.66	3.78	4.00	3.97	3.04	4.01	3.82	3.74	0.91	1.04	1.10
Standart Sapma	-	9.16	0.70	0.75	0.64	0.64	0.66	0.92	0.90	1.34	1.41	0.90	0.95	0.95

* $p < .05$ ** $p < .01$. Güvenirlik katsayıları köşegende sunulmaktadır.

Tablo 2. Duygusal Emek için standart çoklu regresyon sonuçları

Bağımsız Değişken	Yüzeysel Duygusal Emek			Derin Duygusal Emek		
	β	SH	t	β	SH	t
<i>Sabit değer***</i>	3.43	.69	4.96**	1.29	.60	2.15*
Nevrotiklik	-.02	.10	-.29	-.09	.09	-1.31
Dışadönüklük	.26	.10	3.22**	.16	.09	2.17*
Deneyime Açıklık	-.00	.13	-.05	.10	.11	1.32
Uyumluluk	-.16	.13	-1.78†	.17	.11	2.06*
Sorumluluk Bilinci	-.10	.13	-1.07	.16	.11	1.97*
R²			.08			.25

† $p < .10$ * $p < .05$ ** $p < .01$ ***Sabit değer için standart olmayan regresyon katsayıları sunulmuştur.

Tablo 3. Yaşam ve İş Doyumu için standart çoklu regresyon sonuçları

Bağımsız Değişken	Yaşam Doyumu			İş Doyumu		
	β	SH	t	β	SH	t
<i>Sabit değer***</i>	3.99	.46	8.73**	3.23	.48	6.69**
Yüzeysel Duygusal Emek	-.15	.10	-2.25*	-.01	.11	-.07
Derin Duygusal Emek	.09	.10	1.26	-.08	.11	1.24
R²			.02			.01

* $p < .05$ ** $p < .001$ ***Sabit değer için standart olmayan regresyon katsayıları sunulmuştur.

Tablo 4. Psikolojik semptomlar için standart çoklu regresyon sonuçları

Bağımsız Değişken	Somatizasyon			Depresyon			Hostilite		
	β	<i>SH</i>	<i>t</i>	β	<i>SH</i>	<i>t</i>	β	<i>SH</i>	<i>t</i>
<i>Sabit değer</i> ****	.66	.30	2.23*	1.31	.32	4.16***	1.32	.31	4.26***
Yüzeysel Duygusal Emek	.24	.06	3.66***	.20	.07	3.04**	.23	.07	3.54***
Derin Duygusal Emek	-.12	.07	-1.77†	-.21	.07	-3.18**	-.22	.07	-3.39**
R^2			.06			.07			.08

† $p < .10$ * $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$ ****Sabit değer için standart olmayan regresyon katsayıları sunulmuştur.

Risks in Cold Chain Operations in Healthcare Logistics and Applicable Technological Solutions

Sağlık Lojistiğindeki Soğuk Zincir Faaliyetlerinde Yaşanan Riskler ve Kullanılabilecek Teknolojik Çözümler

Murat DUZGUN¹
Berivan KIZILIRMAK²

ABSTRACT

Millions of tons of temperature-sensitive products are handled by leveraging the cold chain logistics from the point of production to the point of consumption. Cold chain, an important sub-branch of logistics, is a field which allows for the maintenance of the right quality throughout the supply chain and entails special expertise and precision for its management. The operational process becomes increasingly important in delivering products to consumers without any break in the cold chain. The pharmaceutical industry, which places human health at the forefront, includes specific products that require the cold chain logistics process, and entails special equipment and skilled staff to maintain the quality and effectiveness of such products without any break in the logistics process. Considering from the manufacturer's perspective, a potential break in the chain means loss of revenue and reputation, in other words, customer loss. The study is intended to determine the major risks that may arise in all processes related to drugs (insulins, vaccines, etc.) from the raw material to the consumer within the cold chain management, and to suggest technological and practical solutions to mitigate any potential risks and improve the existing conditions. To provide an understanding of storage conditions, particularly of solutions both at retail and customer levels, a survey was conducted with pharmacists and solution suggestions were presented with the descriptive findings assessed.

Keywords: *Logistics Management, Cold Chain Logistics, Solution Technologies, Supply Chain Management, Pharmaceutical Industry*

ÖZ

Sıcaklığa duyarlı milyonlarca ton ürün, üretim noktasından tüketim noktasına kadar soğuk zincir lojistiği kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Soğuk zincir, lojistiğin önemli bir alt dalı olup, tedarik zinciri boyunca doğru kalitenin korunmasını sağlayan, yönetimi özel uzmanlık ve hassasiyet gerektiren bir alandır. Operasyonel süreç, soğuk zincirde kırılma meydana gelmeden tüketicilere ulaştırılması konusunda önem kazanmaktadır. İnsan sağlığının ön planda olduğu ilaç sektörü, soğuk zincir lojistik sürecini gerektiren ürünler içermekte ve kırılma olmaksızın kalitelerini ve etkinliklerini korumak için özel ekipman ve vasıflı personele ihtiyaç duyulan lojistik süreci gerektirmektedir. Zincirde yaşanacak kırılma, üretici açısından değerlendirildiğinde gelir ve itibar yani müşteri kayıpları anlamına gelmektedir. Çalışmada; soğuk zincir yönetiminde ilaçların (insülin, aşı vb.) hammaddeden tüketiciye gelene kadar olan tüm süreçlerinde ortaya çıkabilecek önemli riskleri tespit etmek, oluşabilecek riskleri azaltmaya ve iyileştirmeye yönelik, teknolojik çözümlerin kullanımını ve pratik çözümler önermeyi amaçlamaktadır. Depolama koşullarını, özellikle perakende ve müşteri düzeyinde olası çözümleri anlamak için eczacılar ile anket çalışması yapılmış ve betimsel bulgular değerlendirilerek çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Lojistik Yönetimi, Soğuk Zincir Lojistiği, Çözüm Teknolojileri, Tedarik Zinciri Yönetimi, İlaç Sektörü*

¹ Asst. Prof. Dr., Istanbul Medipol University, School of Business Administration and Management Sciences, mduzgun@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8683-8925

² Lecturer, Izmir Kavram Vocation School of Higher Education, berivan.kizilirmak@kavram.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1153-2873

1. INTRODUCTION

A new line of the logistics industry, the pharmaceutical cold chain logistics refers to a complex systematic project in which perishable drugs, as well as those drugs requiring a low temperature environment, are always collected in an environment with certain temperature ranges in each process before being consumed by consumers. Temperature management in cold chain logistics is key not only to the production of high-quality products, but also to the reduction of transportation waste and the cut down of transportation-storage-shipping and marketing costs. The emergence of pharmaceutical cold chain logistics, which is based on refrigeration technology, medicament and Pharmacology, has been driven by advancements in logistics and transportation. Nearly the entire transportation process of vaccine products, injections, tinctures, oral medications, drugs for external use, and blood products can be defined as pharmaceutical cold chain logistics.

Cold chain is also termed as the processes used to store, distribute, handle, transport, monitor, track and control heat-sensitive products. (Vesper, Kartoglu, Bishara, & Reeves, 2010). Additionally, this concept refers to a whole set of procedures that encompass production, transportation, marketing and storage of frozen foods and keep all these processes under control at a given temperature (Jie, 2010).

Cold chain logistics, on the other hand, is a systematic project that not only minimizes damages or losses in all production, transportation, consumption, storage and marketing processes but also provides continuous low temperature for frozen foods which are critical in terms of quality. It is a logistics process that requires temperature adjustment relying on refrigeration technique and freezing technology. (Ma and Guan, 2009).

There is an increasing demand in the world for cold chain logistics, and this demand mostly stems from two industries. The first one is the pharmaceutical industry, and the other is the food industry. While keeping the product, either food or medicine, in the required temperature range is not enough alone in cold chain logistics, it is crucial to prevent and minimize any temperature increase or decrease reaching the set points to avoid bacterial growth, maintain the product quality and reduce product losses. Some risks, such as product losses, quality degradation, etc., happen mostly during the transportation/distribution phase (product transfer from the cold storage to transportation vehicles and vice versa). To avoid such risks, manufacturers and transporters produced some solutions such as using reefer ships,

vehicles and containers and providing a homogeneous air flow in the vehicle during the distribution phase.

This study is intended to determine the major risks that may arise in all processes of drugs (insulins, vaccines, etc.) from the raw material to the consumer within the cold chain management, and to suggest technological and practical solutions to mitigate any potential risks and improve the existing conditions. Additionally, the literature was scanned first as part of this study in connection with the risks incurred in Health logistics and Cold Chain operations. To provide an understanding of storage conditions, particularly of solutions both at retail and customer levels, the descriptive findings of the survey with pharmacists were then assessed and the study was finalized with the conclusion and recommendations section.

2. LITERATURE REVIEW

Cold chain logistics is discussed by the literature in different aspects and has been frequently addressed regarding its application especially after the Covid-19 pandemic that broke out in 2019. One of the studies conducted in relation to the pandemic process is authored by Cevik (2021). Potential challenges in the production, allocation and distribution of Corona virus vaccines were investigated, based on the priority issues considered by the World Health Organization regarding the logistics of vaccines. The study's data source consisted of the earlier secondary data produced by primary research projects and the World Health Organization's guidelines and the industry reports. The study demonstrated that the greatest challenges faced during vaccination efforts were the lack of cold chain infrastructure in storage and distribution of vaccines from their production to their administration in patients, the restrictions in the aviation industry regarding transportation with dry ice and the opposition to vaccines.

In their assessment of insulin storage, Heinemann, Braune et al. (2021) remark that insulin is susceptible to changes in stability when exposed to environmental factors under storage. They state that while it is reasonable to assume that transportation conditions and temperature are good, little is known about insulin storage after dispensing when controlled during the supply chain and there is a gap in the current scientific literature with respect to insulin stability. They argue that precise dosing in diabetes treatment is important and further transparency is required on insulin stability considering this level of importance.

Bishara (2006) emphasizes that the growing importance of cold chain pharmaceutical products should be reviewed and the requirements for cold chain management, good storage

and distribution practices, and current regulatory trends, quality management, risk assessment factors and the roles and responsibilities undertaken by temperature monitoring organizations should be fulfilled. Additionally, he remarks that it is required to monitor processes, implementation plans, timely delivery of the right product, quality measurements, continuous improvements, and customer satisfaction. He proposed suggestions for the system (Temperature monitoring system, quality management systems, etc.) that needs to be used during these processes.

Bhatnagar et al. (2018) intended to identify the challenges faced in the last mile delivery of drugs and to propose suggestions for improvement that validate international best practices. Over 100 interviews were conducted with healthcare professionals, such as doctors, pharmacists, retail pharmacy specialists, logistics partners and distributors, to have an understanding of storage conditions and likely solutions, especially on retail and customer scales. They stress that an extensive list of cold chain drugs should be in parallel with databases of hospitals, local drug distributors and drug retailers. Considering the complexity of the cold chain system, they also highlighted that the guidelines for the maintenance and management of the cold chain should be clearly available and should be followed compulsorily to avoid detrimental effects on cold chain drugs due to the issues related to storage and transportation.

The developing economic dimension of cold chain logistics and its role in two important industries for society like health and food attract an increasing attention of researchers. Shuchang, Yufan, and Radzion (2015) studied weak aspects of cold distribution chains. The first of the weak aspects is the number of transfers, followed by temperature changes during these transfers as the second weak aspect.

Using the AHP-VIKOR integrated approach, Korucuk and Erdal (2018) studied the logistics risk criteria for companies involved in cold chain logistics and the tools used by such companies to manage these risk criteria. The AHP results demonstrated that the most important logistics risk criteria is “Packaging Risks”, while the results of IKOR method revealed that the optimal tool used in risk management is “Statistical Process Control”.

Izer (2017) points out that the risk of breaking the refrigerated transportation chain in cold chain logistics is experienced mostly during transportation-on-transportation vehicles and when switching between vehicles and warehouses or between warehouses and aircrafts or containers. It was stated that thermal blankets, specially insulated refrigerant technologies and

active and passive technologies are increasingly used against the risk of loss and degradation to mitigate this risk, and these new technologies were studied based on their benefits.

Choi, Chiu and Chan (2016) determined the critical risk factors in logistics systems to improve the risk management of logistics systems, listing these factors as product degradation risk, operational control risk, emergency management risk and logistics service risk.

As part of their study on drugs and practices that require special storage conditions or are subject to cold chain, Kucukturkmen and Bozkir (2018) investigated the effects of protein degradation pathways and the conditions resulting in the degradation of preparations, providing examples regarding cold chain practices and transportation and storage conditions of vaccines. It was evaluated that the loss of stability in biopharmaceutical products delivered from the point of production to pharmaceutical warehouses and from warehouses to pharmacies usually occurs during the transportation phase. In addition, they argued that the staff responsible for the cold logistics chain are not adequately trained and are not tracked by appropriate temperature monitoring devices.

Li and Chen (2011) studied the use and advantages of RFID technology in the pharmaceutical cold chain through the case of "SINOPHARM Logistics". In addition to the advantage of setting and monitoring the temperature on a real-time basis, they also stated that RFID is essential to provide the quality assurance of cold chain drugs.

There are drugs that are important for human life and subject to Cold Chain logistics. Since human life is the subject matter, the equipment used in cold chain logistics and the margin of error regarding the staff in charge of the delivery of drugs from manufacturers to consumers should be zero. Therefore, there is a lack of studies that address inventory management and cold chain from a holistic perspective among the studies conducted in the field of cold chain. It is seen that the risks associated with a single drug are evaluated, in general terms, in the cold chain logistics literature section that started to be discussed to a greater extent with the Covid-19 virus, which affected the whole world in 2020 with still ongoing effects in 2021. In line with the gap observed in the literature, this study aims to identify at which stages multiple cold chain drug products (insulins, vaccines, etc.) are exposed to the break and to propose solution technologies to contribute to time and cost analysis.

3. A STUDY ON PHARMACISTS AS THE STAKEHOLDERS OF PHARMACEUTICAL LOGISTICS

The process of handling, transporting and storing drugs in an effective and efficient manner within the chain from production to consumption is called pharmaceutical logistics in the industrial sector. Differently structured from all other product logistics (Sijabat and Putri, 2018), pharmaceutical logistics plays an important role in distribution operations. Distribution operations are carried out at two levels: wholesale and retail. There are pharmaceutical warehouses operating at the wholesale distribution level as well as pharmacies operating at the retail distribution level (Tasar, 2019: 25). Additionally, pharmacists operating at the retail distribution level are liable for storing drugs in accordance with post-distribution storage conditions. Most retail pharmacies store products in non-household refrigerators. If, otherwise, drugs are stored in a household refrigerator, it causes drugs to be degraded or to lose their effect. To maintain stability and quality, refrigerators should be used under the conditions recommended by the World Health Organization (Bhatnagar et al. 2018: 36). If a refrigerator is to be used as recommended by the World Health Organization, these refrigerators should be designed so that preparations are spaced (for air circulation) and vaccines and diluting agents are widely apart from each other (Kucukturkmen and Bozkir, 2018: 310-311).

This study attempted to investigate the awareness of cold chain logistics among pharmacists who are involved in the last link of the logistics process in the pharmaceutical industry.

3.1 Methodology

Based on the available records for 2020, there is a total of 24,093 pharmacies registered with the Chamber of Pharmacists in Turkey: 4,912 in 39 districts of Istanbul, 1,712 in 30 districts of Izmir and 1,992 in 25 districts of Ankara. According to these figures, 36% of pharmacies in Turkey are in 3 major metropolises: Istanbul, Izmir and Ankara. Of these 3 metropolises; Istanbul, which has the highest number of pharmacies, and Izmir, which has the ability to represent similar regions with a high number of pharmacies and a hot climate, were selected.

Since the population is spread over a very wide geography and has a very wide frame, the focus was concentrated on these two cities especially. Therefore, the sample population was developed using the purposive sampling method, which is one of the non-probabilistic

sampling methods. The sample chosen based on the information about the characteristics of the population and the objective of the research was selected as a sample from the subgroup that was thought to represent the population and to be a typical example of the universe. The main approach; voluntary (non-probabilistic) sampling methods were preferred, not probabilistic. Regarding voluntary sampling approaches, the representative method was adopted and the judgmental - purposive sampling method was specifically preferred. As samples will not be used in estimating the interval, it is not required to employ probabilistic methods.

The questionnaire includes 47 questions on the subject matter in addition to the questions on demographic information. When preparing the questionnaire, the studies by Tasar, S. I. (2019) and Kızılırmak, B. (2019) were used as references. The scale of 'Risks in Cold Chain Operations in Healthcare Logistics and Applicable Technological Solutions' comprises eight parts. The scale consists of a five-point Likert structure. The first part posed 8 questions to identify on which factors the use of cold chain logistics is effective, considering the advantages or disadvantages it offers to pharmacies. The available statements were scaled as strongly ineffective (1), ineffective (2), neither effective nor ineffective (3), effective (4) and strongly ineffective (5). The second part posed 6 questions to identify the main issues and importance levels related to the cold chain logistics infrastructure for pharmacies. The available statements were scaled as strongly unimportant (1), unimportant (2), neither important nor unimportant (3), important (4) and strongly important (5). The third part posed 10 questions to identify how often pharmacies face problems/risks when receiving cold chain logistics services. The available statements were scaled as never face (1), rarely face (2), occasionally face (3), mostly face (4) and always face (5). The fourth part posed 4 questions to identify the criteria that are important to pharmacists before using the cold chain logistics. The available statements were scaled as strongly unimportant (1), unimportant (2), neither important nor unimportant (3), important (4) and strongly important (5). The fifth part posed 8 questions to identify the performance of pharmacists after leveraging the cold chain logistics. The available statements were scaled as strongly ineffective (1), ineffective (2), neither effective nor ineffective (3), effective (4) and strongly ineffective (5). The sixth part posed 9 questions regarding the drug use and supply. The available statements were scaled in line with the responses in the form of yes- no, insulins-vaccines-certain eye drops-hormonal drugs, etc. The seventh part posed 3 questions to learn about pharmacies in general terms. The available

statements were scaled in line with the responses in the form of yes- no, supply logistics- production logistics- distribution logistics, etc.

The last part asked respondents to provide certain demographic information. Some questions were asked regarding title, educational background and current employment period.

A total of 100 Pharmacies serving in various districts of Istanbul and Izmir was identified, and an equal number of equally weighted surveys (50% Istanbul and 50% Izmir) was submitted to them via an online link (by e-mail or message).

A total of 74 of these questionnaires, which were responded to, reached us (33 from Istanbul, 41 from Izmir) and 57 of the said questionnaires (25 from Istanbul, 32 from Izmir) were used in the survey study as they were filled out completely, free of errors. These pharmacies were specifically selected since they are centrally located (especially within a 5 km radius from hospitals) and are engaged in the handling and supply of cold chain products to consumers. In addition to the results, 2 Istanbul-based and 1 Izmir-based “Pharmaceutical Warehouses” handling and supplying cold chain products were asked to present their views, and the resulting findings were used in the assessment phase.

The reliability of the study was measured with Cronbach's Alpha coefficient. For this study of 57 observations, Cronbach's Alpha coefficient was calculated as **0.874**. Cronbach's Alpha coefficient is used in reliability analyses and survey studies to see whether the questions asked to scale the same variable are consistent within themselves. The resulting value (**0.874**) from the study is “good” and has proven the reliability of responses.

The answers of 25 subjects from Istanbul and 32 subjects from Izmir which we selected by voluntary sampling, do not contain “random error”, so they are not suitable for the application (testing) of statistical principles. However, if this 57 unit subpopulation is considered (as if working with a 57 unit population), it can be evaluated with the Chi-Square Homogeneity Test whether Istanbul and İzmir answers are similar or not.

As a matter of fact, when we wanted to apply the Chi-Square Homogeneity Test to the answers and created a “2x2” or “3x2” Contencency Table by combining rows and columns for frequencies less than “5” and it was concluded that the difference between 1 or 2 degrees of freedom and Istanbul also Izmir answers was not significant. Istanbul and Izmir results were combined for analysis.

The table shows the Chi-Square values and degrees of freedom calculated for some selected questions as follows;

Item Number	Degree Of Freedom	Calculated Chi-Square
1	1	0,69
2	1	3,63
3	1	0,57
4	1	0,34
5	1	2,10
7	1	0,12
19	2	1,27
52	1	0,55

Chi-square value 3.84 at 0.05 significance level for 1 degree of freedom;
Chi-square value 5.99 at 0.05 significance level for 2 degree of freedom;
Chi-square value 2.70 at 0.10 significance level for 1 degree of freedom;
Chi-square value 4.60 at 0.10 significance level for 2 degree of freedom was accepted.

The responses to surveys were studied on a descriptive basis and expressed in frequency and percentage.

3.2 Findings

Demographic information on respondents.

Table 1. Respondents

Title	%
Pharmacist	52.6
Assistant Pharmacist	17.5
Qualified Person	10.5
Trainee	19.4
Total	100.0

Given the professional titles of respondents, 52.6% of the respondents are pharmacists, 19.3% trainees 17.5% assistant pharmacists and 10.5% qualified persons as shown in Table 1.

Table 2. Educational Background of Respondents

Educational Background	%
High School - College	10.5
School of Higher Education	8.8
University	61.4
Master - PhD	19.3
Total	100.0

As the educational background of respondents is shown in Table 2, 10.5% of respondents are high school-vocational school graduates, 8.8% college graduates, 61.4% university graduates and 19.3% graduates with master's or Doctorate degree.

Table 3. Duration of Professional Experience of Respondents

Duration of Professional Experience	%
0-1 year	22.8
1-3 years	12.3
3-5 years	5.3
5 years and above	59.6
Total	100.0

Given the duration of professional experience of respondents, 59.6% of the respondents have +5 years of experience, followed by 22.8% with experience of 0-1 year, as shown in Table 3.

Table 4. Effect of the Cold Chain Logistics on Logistics Costs, Customer Satisfaction, Response to Competitive Attacks and Level of Achievement of the Pharmacies' Goals in the Pharmaceutical Industry

Level of Impact	Logistics Costs	Customer Satisfaction	Response to Competitive Attacks	Level of Achievement of the Pharmacies' Goals
	%	%	%	%
Strongly Ineffective	3.5	1.8	3.5	0.0
Ineffective	5.3	3.5	7.0	3.5
Neither Effective Nor Ineffective	10.5	8.8	26.4	10.5
Effective	56.1	56.1	52.6	36.8
Strongly Effective	24.6	29.8	10.5	49.2
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

The value calculated according to the Chi-Square Analysis (according to 2 degrees of freedom) between the “Response to Competitive Attacks” and “Level of Achievement of the Pharmacies' Goals” profiles was found to be 16.56. Accordingly, “Level of Achievement of the Pharmacies' Goals” stands out from the others in the table 4 above.

This section of the survey attempted to reach the views of respondents on cold chain logistics. Considering their views on the “Effect of the Cold Chain Logistics on Logistics Costs and Customer Satisfaction”, 85.9% of the respondents remarked that it is effective as indicated in Table 4. Given its effect on logistics costs, the effective conditions can be listed as use of proper technological equipment, proper transportation, and qualified staff. Additionally, the occurrence of all elements acting on logistics costs has a direct impact on

customer satisfaction. Considering the respondents' views on the ‘‘Effect of the Cold Chain Logistics on Response to Competitive Attacks and Level of Achievement of the Pharmacies' Goals’’, 52.6% of the respondents selected the answer ‘effective’ regarding ‘response to competitive attacks’ and 89.5% selected the answer ‘strongly effective’ regarding ‘level of achievement of pharmacies' goals.

The proper use of equipment in the cold chain avoids the circumstances such as break in a chain or degradation of drugs. If pharmacies use cold chain storage products (vaccine, blood and IV drip storage cabinets...) properly, they respond to competitive attacks by attaining customer satisfaction and have the edge over others in achieving the pharmacy's goals.

Table 5. Effect of the Cold Chain Logistics on Employee Performance, Flexibility, Loss Rate and Labor Savings in the Pharmaceutical Industry

Level of Effect	Employee Performance	Flexibility	Loss Rate	Labor Savings
	%	%	%	%
Strongly Ineffective	3.5	3.0	1.8	2.8
Ineffective	8.8	7.0	1.8	10.5
Neither Effective Nor Ineffective	14.0	27.6	12.3	24.1
Effective	54.4	39.3	54.4	46.1
Strongly Effective	19.3	23.1	29.7	16.5
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

When the respondents were asked to present their views on the ‘‘Effect of the Cold Chain Logistics on Employee Performance and Flexibility’’, 54.4% of the respondents remarked that it is effective on ‘employee performance’, followed by 39.3% who indicate that it is effective on ‘flexibility’, as provided in Table 5. Using the proper technological equipment in cold chain logistics facilitates the job of employees. Employees who achieve the minimum error level reflect this in their performance. When the respondents' view on the ‘‘Effect of the Cold Chain Logistics on Loss Rate and Labor Savings’’ are reviewed, 'loss rate' was effective at 54.4% and 'labor saving' at 46.1% as provided in Table 5. Given the circumstances listed for logistics costs in Table 4, these will directly reduce the loss rate within the business and minimize the costs. Using technological tools that are mentioned in the study has a positive impact on labor savings.

This section of the survey attempted to reach the views of respondents on the fundamental issues and their level of importance regarding the cold chain logistics. Considering their views on “Failure to Deliver on Time and Damaged-Short Delivery in the Cold Chain Logistics”, 50.9% of the respondents regarded ‘failure to deliver on time’ very important, preceded by 64.9% who considered ‘damaged/short delivery’ to be very important, as provided in Table 6.

Table 6. Importance Level of Failure to Deliver on Time, Damaged-Short Delivery, High Transportation Costs, High Warehouse/Bonded Warehouse Costs, Lack of Knowledgeable and Experienced Staff and Transport Infrastructure for Pharmacies in the Pharmaceutical Industry

Importance Level	Failure to Deliver on Time	Damaged-Short Delivery	High Transportation Costs	High Warehouse/Bonded Warehouse Costs	Lack of Knowledgeable and Experienced Staff	Transportation Infrastructure
	%	%	%	%	%	%
Strongly Unimportant	-	-	1.5	1.8	1.8	0.0
Unimportant	1.7	3.5	7.0	3.5	5.0	1.8
Neither Important nor Unimportant	5.3	3.5	10.0	12.2	5.0	7.0
Important	42.1	28.1	31.0	50.9	47.5	50.9
Very Important	50.9	64.9	50.5	31.6	40.7	40.3
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Chi-square value calculated between columns 1 and 2 of Table 6 is 2.303 (degree of freedom = 1)
 Chi-square value calculated between columns 4, 5 and 6 of Table 6 is 3.15 (degree of freedom = 4)
 Chi-square value calculated between columns 2 and 4 of Table 6 is 12.95 (degree of freedom = 2)
 Chi-square value calculated between the 3rd and 5th columns of Table 6 is 3.88 (degree of freedom = 2)

According to these results, the 1st, 2nd and 3rd columns of the table 6 are similar. Especially the 1st and 2nd columns are separated from the others.

In addition to the failure to timely deliver cold chain products, the non-use of refrigerated vehicles, temperature-controlled containers, protective foam guards and gel packs leads to not only breaks in the cold chain, but also to damaged-short deliveries. When the respondents' view on the “High Transportation Costs and Warehouse/Bonded Warehouse Costs in the Cold Chain Logistics” are reviewed, 50.5% of the respondents replied that ‘high transportation costs’ are very important and 50.9% replied that ‘high warehouse/bonded warehouse costs’ are important, as provided in Table 6. Any vehicles used in cold chain transportation should be equipped with a technological infrastructure. High purchasing costs of these vehicles are also reflected in transportation costs.

Products are stored at special warehouses to avoid any break in the cold chain process at warehouses/bonded warehouses. As it is difficult and costly to provide certain special equipment (such as vaccine, blood and IV drip storage cabinets, transfer cabinets, vaccine vial monitors, cold water or ice batteries) used at warehouses/bonded warehouses, this has a direct effect on warehouse/bonded warehouse costs. Considering the views of respondents on ‘‘Lack of Knowledgeable and Experienced Staff and Transportation Infrastructure in the Cold Chain Logistics’’, 47.5% of the respondents replied that ‘lack of knowledgeable and experienced staff’ is important and 50.9% replied that ‘transportation infrastructure’ is important, as provided in the relevant table. Cold chain products are the products that require further attention than other products in the transportation phase. Additionally, knowledgeable, and experienced staff are required for these products.

The staff involved in all links of the cold chain from transportation to distribution should undergo special training. The limited number of such staff or their lack of knowledge prepares the ground for breaks in the cold chain and the resulting issues induced by this break.

Table 7. Frequency of Events Experienced During the Cold Chain Logistics Services in the Pharmaceutical Industry (1)

Frequency of Various Issues	Failure to Deliver Drugs on Time	Damaged Drugs	Failure to Comply with Contractual Terms	Broken Cold Chain	Purchasing Risks
	%	%	%	%	%
Never Experience	3.5	14.0	42.1	37.5	14.0
Rarely Experience	33.3	45.6	38.6	40.7	35.1
Occasionally Experience	61.4	35.1	17.5	19.0	40.4
Frequently Experience	1.8	5.3	1.8	2.8	10.5
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

This section of the survey attempted to reach the views of respondents to identify which problems/risks they faced and how often when receiving the cold chain logistics service. Considering the respondents' view on ‘‘Failure to Timely Deliver Drugs and Damaged Drugs in the Cold Chain Logistics’’, as provided in Table 7, 61.4% of the respondents replied that they occasionally face the problem of ‘failure to timely deliver drugs’ and 45.6% replied that they rarely face the problem of ‘damaged drugs’, as provided in Table 7. In addition to the failure to timely deliver cold chain products, the non-use of necessary

special equipment was reported to cause breaks in the cold chain (Table 6). The vast majority of the respondents involved in the survey remarked that they occasionally face this problem. As a general judgment, the tools given in Table 6 are utilized, and the staff act meticulously. As demonstrated by all these replies, the majority of pharmacies stated that they rarely face the problem of damaged drugs. When the views of respondents on “Failure to Comply with Contractual Terms and Broken Cold Chain in the Cold Chain Logistics” are reviewed, 42.1% of the respondents replied that they never face the problem of ‘failure to comply with contractual terms’ and 40.7% replied that they rarely face the problem of ‘broken cold chain’, as provided in Table 7. Based on the question we posed to pharmacists in Table 22, the existence of formal agreements and long-term commitments with suppliers directly affects compliance with the contractual terms. The replies indicating the existence of knowledgeable and experienced staff using the proper equipment in the process from the transportation to the distribution stage of the cold chain are seen in common. The vast majority of pharmacists rarely face the problem of broken cold chain.

Table 8. Frequency of Events Experienced During the Cold Chain Logistics Services in the Pharmaceutical Industry (2)

Frequency of Issues	Inadequate Infrastructure	Inaccurate Delivery	Transportation-Induced Risks	Risks Arising from Information Flow	Packaging Risks
	%	%	%	%	%
Never Face	24.6	15.7	15.8	15.8	21.1
Rarely Experience	47.4	57.9	45.6	42.1	50.8
Occasionally Experience	22.8	24.6	35.1	31.6	21.1
Frequently Experience	5.3	1.8	3.5	10.5	1.8
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

When the respondents' view on “Inadequate Infrastructure and Inaccurate Delivery in the Cold Chain Logistics” are reviewed, 47.4% of the respondents replied that they rarely face the problem of ‘inadequate infrastructure’ and 15.7% replied that they never face the problem of ‘inaccurate delivery’, as provided in Table 8. While the required technology and tools for infrastructure are costly, we can note from the replies provided that there are companies that follow and put into practice these developments in the industry. The majority of respondents stated that they rarely face the problem of inadequate infrastructure. Facing this issue rarely had a further positive effect on inaccurate deliveries. Again, the majority of respondents

indicated that they rarely face the problem of inaccurate delivery. Considering the views of respondents on “Transportation-Induced Risks and Risks Arising from Information Flow in the Cold Chain Logistics”, 45.6% of the respondents replied that they rarely face the problem of ‘transportation-induced risks’ and 42.1% replied that they rarely face the ‘risks arising from information flow’, as provided in Table 8. Table 6 refers to the underlying positive effects of the rare encounter with transportation-induced risks. The risks arising from information flow may be reviewed under the topic of communications and transportation infrastructure. The replies provided indicated that a robust transportation and equipment infrastructure also applies to the field of communications and transportation. Additionally, long-term contracts and mutual agreements had a positive effect on this. As provided in Table 8, 50.8% of the respondents replied that they rarely face the problem of ‘packaging risks’ and 10.5% replied that they frequently face the problem of ‘purchasing risks. The delivery and distribution of cold chain drugs in their original packaging is crucial to the shelf life of drugs. It is a key aspect that should be considered in the purchasing phase.

Table 9. Key Criteria for Pharmacists Before Using the Cold Chain Logistics in the Pharmaceutical Industry (1)

Importance Level	Material Handling Capacity	Customer Services and Reliability	Location of Head Office and Branches of the Transportation Company	Innovation and Efficiency of Cold Chain Operations
	%	%	%	%
Unimportant	3.5	2.5	10.5	1.8
Neither Important nor Unimportant	28.1	6.5	12.3	8.8
Important	54.4	35.3	54.4	52.6
Very Important	14.0	55.7	22.8	36.8
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

This section of the survey sought the views of respondents as to what criteria exist before the respondents use the cold chain logistics. When the views of respondents on “Material Handling Capacity and Customer Services and Reliability in the Cold Chain Logistics” are reviewed, 54.4% of the respondents replied that ‘material handling capacity’ is important and 55.7% replied that ‘customer services and reliability’ is very important, as provided in Table 9. Keeping up with technology and using the special equipment necessary for the cold chain

allows for the performance of the handling phase in a rapid and reliable way. Rapidity and quality will directly have a further positive effect on customer satisfaction and reliability. The respondents took advantage of this positive effect. When the respondents were asked to present their views on the “Location of Head Office and Branches of the Transportation Company and Innovation and Efficiency of Cold Chain Operations in the Cold Chain Logistics”, 54.4% of the respondents replied that the ‘location of head office and branches of the transportation company’ are important and 52.6% replied that ‘innovation and efficiency of cold chain operations’ is important, as provided in Table 9. While specific equipment is used in the cold chain, such as refrigerated vehicles and temperature-controlled containers, the proximity of the transportation company to the points of distribution is a key aspect in terms of customer satisfaction and transportation costs. This is demonstrated by the replies provided by pharmacists.

This section aims to identify the performance of pharmacists after leveraging the cold chain logistics.

Table 10. Performance Values for Pharmacists Using the Cold Chain Logistics in the Pharmaceutical Industry (1)

Level of Effect	Drug Costs	Range of Manufactured Pharmaceutical Products	Drug Substitution Time	On-Time Delivery
	%	%	%	%
Strongly Ineffective	5.3	3.5	1.8	0.0
Ineffective	8.8	8.8	3.5	0.0
Neither Effective Nor Ineffective	8.8	7.0	10.5	3.5
Effective	47.4	49.1	50.9	49.1
Strongly Effective	29.8	31.6	33.3	47.4
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

This section of the survey sought the views of respondents on their performance after using the cold chain logistics. When the respondents were asked to present their views on the “Effect of the Cold Chain Logistics on Drug Costs and Range of Manufactured Products”, the cold chain logistics was found to be 47.4% effective on ‘drug costs’ and 49.1% effective on the ‘range of manufactured pharmaceutical products’, as provided in Table 10. When transportation, storage and distribution in the cold chain is handled using the necessary

equipment and knowledgeable and experienced staff, no drugs are exposed to degradation. This is also reflected in drug costs positively. In addition, this is supported by the replies provided in the table. Specific drugs that require cold chain cannot be produced due to the lack of proper transportation conditions and necessary infrastructure. Any aspects with a positive effect on Drug Costs also affect the range of manufactured pharmaceutical drugs positively. When the respondents were asked to present their views on the “Effect of the Cold Chain Logistics on Drug Substitution Time and On-Time Delivery”, the cold chain logistics was found to be 50.9% effective on ‘drug substitution time’ and 49.1% effective on ‘on-time delivery’, as provided in Table 10. The favorable location of the head office and branches of the company engaged in cold chain transportation positively affects the drug substitution time and on-time delivery performance.

Table 11. Performance Values for Pharmacists Using the Cold Chain Logistics in the Pharmaceutical Industry (2)

Level of Effect	Customer Satisfaction	Inventory Costs	Prevention of Transportation-Induced Risks	Reduction of Breaks in the Cold Chain
	%	%	%	%
Strongly Ineffective	0.0	0.0	0.0	0.0
Ineffective	0.0	1.8	3.5	1.8
Neither Effective Nor Ineffective	1.8	7.0	3.5	8.8
Effective	38.6	52.6	59.6	55.5
Strongly Effective	59.6	38.6	33.3	33.9
Total	100.0	100.0	100.0	100.0

When the respondents were asked to present their views on the “Effect of the Cold Chain Logistics on Customer Satisfaction and Inventory Costs”, 59.6% of the respondents stated that it is strongly effective on ‘customer satisfaction’ and 52.6% remarked that it is effective on ‘inventory costs’, as provided in Table 11. When the respondents were asked to present their views on the “Effect of the Cold Chain Logistics on the Prevention of Transportation-Induced Risks and Reduction of Breaks in the Cold Chain”, 59.6% of the respondents stated that it is effective on the ‘prevention of transportation-induced risks’, followed by 55.5% who

indicated that it is effective on the ‘reduction of breaks in the cold chain’, as provided in Table 11.

The questions below are related to the drug use and supply by pharmacies.

Table 12. Use Rate for Pharmaceutical Track and Trace System in the Pharmaceutical Industry

PTTS Use	%
No	7.0
Yes	93.0

When the respondents were asked to present their views on the use of “Pharmaceutical Track and Trace System in the Cold Chain Logistics’, it was found that 93% of the respondents use the pharmaceutical track and trace system as provided in Table 12. Using the pharmaceutical track and trace system, pharmacists can easily identify counterfeit drugs and mitigate the adverse consequences of this situation for human health and the resulting damage to the economy. Additionally, the pharmaceutical track and trace system makes the recall process easier and better in case of an issue with the manufacturing of drugs.

Table 13. Availability Rate for Prescription Drugs in the Pharmaceutical Industry

Availability of Prescription Drugs	%
Yes	50.9
No	0.0
Occasionally problematic	49.1
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on “Availability Rates for Prescription Drugs in the Cold Chain Logistics”, 50.9% of the respondents remarked that they had no difficulty in making prescription drugs available to their patients as provided in Table 13. The central location of cold chain drug warehouses brings benefits to pharmacists. Any drug that is not available in the pharmacy is delivered to the patient in a short span of period, and nearly all cold chain drugs can be easily stored as warehouses/bonded warehouses have the necessary infrastructure.

Table 14. Category of Drugs Challenging for Pharmacists to Supply in the Pharmaceutical Industry

Drugs Challenging to Supply	%
Prescription drugs	10.5
Prescription drugs, non-prescription drugs, foreign drugs on demand	10.5
Prescription drugs, foreign drugs on demand	17.5
Non-prescription drugs	7.0
Non-prescription drugs, foreign drugs on demand	14.0
Foreign drugs on demand	40.4
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on the “Category of Drugs Challenging for Them to Supply in the Cold Chain Logistics”, 40.4% of the respondents reportedly had difficulties in supplying any foreign drugs on demand as provided in Table 14. There are certain types of drugs that need to be requested from abroad. Any issues with the supply times of these drugs negatively affect pharmacists and most importantly, patients. Since human life is the subject matter, such circumstances can be resolved in minimum time by air transportation.

Table 15 provides the list of replies received when the respondents were asked to present their views on “Problems with the Supply of Prescription Drugs in the Cold Chain Logistics”.

Table 15. Problems with the Supply of Prescription Drugs in the Pharmaceutical Industry

Difficulty in Prescription Drugs Supply	%
Unavailability of drugs at pharmaceutical warehouses	72.4
Problems with the distribution of drugs	12.0
Recall of the relevant drug by companies	15.6
Total	100.0

The most common problems include unavailability of drugs at pharmaceutical warehouses by 72.4%, problems in the drug distribution phase by 12.3% and recall of various drugs, which manufacturers are asked to supply, by 19.3%.

Table 16. Most Common Cold Chain Products Available at Pharmacies in the Pharmaceutical Industry

Cold Chain Products	%
Insulins	66.7
Vaccines	14.0
Specific eye drops	10.5
Hormonal drugs	8.8
Total	100.0

When the respondents were asked to provide their views on the “Most Common Cold Chain Products Available at Pharmacies in the Cold Chain Logistics”, they reported that the most frequently used cold chain product was insulin drugs by 66.7% as provided in Table 16. One of the most important cold chain drugs, insulins are among the most popular and demanded cold chain drugs at pharmacies.

Table 17. Most Common Problems with Prescription Cold Chain Products in the Pharmaceutical Industry

Problems with Cold Chain Products	%
Incapacity of the supplier to supply drugs to pharmaceutical warehouses	66.7
Inability of patients to reach drugs at any time	19.3
Limited inventory time at pharmaceutical warehouses	14.0
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on “Most Common Problems with Prescription Cold Chain Products in the Pharmaceutical Industry”, the answer is the ‘incapacity of manufacturers to supply drugs to pharmaceutical warehouses’ (66.7%) as provided in Table 17. The pharmacists who had difficulties, although rarely, in obtaining prescription cold chain products reported that this was mainly caused by the manufacturer's failure to supply drugs to pharmaceutical warehouses. As understood from the results of the study, pharmacists do not face problems with cold chain transportation to a large extent. In this case, the underlying reasons for the manufacturer's failure to provide drugs to pharmaceutical warehouses can be investigated separately.

Table 18. Packaging Methods Preferred by Pharmacists for Cold Chain or Other Pharmaceutical Groups in the Pharmaceutical Industry

Packaging Method	%
Drug-specific boxing method (avoiding breaks in the cold chain or deformation of drug boxes)	78.5
Method of transporting drugs in cardboard boxes	13.0
Bagging method	8.5
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on “Packaging Methods Preferred by Pharmacists for Cold Chain or Other Pharmaceutical Groups in the Pharmaceutical Industry”, they remarked that the most preferred packaging method is the ‘drug-specific boxing method (which avoids breaks in the cold chain or deformation of drug boxes - 78.5%) as provided in Table 18. Transportation companies and pharmacists use various equipment not to break the cold chain during the process of cold chain product transportation to their distribution. Pharmacists opt for the proper packaging of drugs in line with the type of drugs (using foam guards, gel packs, vaccine and blood transfusion containers, ice packs, styrofoam cardboard boxes and foam boxes).

Table 19. Packaging Methods Preferred by Suppliers at the Stage of Delivery of Supplied Cold Chain Products to Pharmacies in the Pharmaceutical Industry

Packaging Method	%
Ice batteries, refrigerated bags	33.3
Refrigerated gel packs and others	10.5
Styrofoam cardboard boxes and others	15.8
Styrofoam and others	40.4
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on the “Packaging Methods Preferred by Suppliers at the Stage of Delivery of Supplied Cold Chain Products to Pharmacies in the Pharmaceutical Industry”, 40.4% of the respondents replied ‘styrofoam packaging technique’ as provided in Table 19. Favorable locations of warehouses enable products to be transported in styrofoam protectors. Additionally, styrofoam protectors meet

the packaging requirements (drug-specific boxing method which avoids avoiding breaks in the cold chain or deformation of drug boxes) sought by pharmacists.

General information on the pharmacies involved in the survey are given in the following tables.

Table 20. Rate of Outsourcing in Cold Chain Logistics Operations in the Pharmaceutical Industry

Outsourcing	%
Yes	35.0
No	65.0

When the respondents were asked to present their views on the “Rate of Outsourcing in Cold Chain Logistics Operations in the Pharmaceutical Industry”, 65 of the respondents stated that they avoid using outsourcing as provided in Table 20. It is indispensable for pharmacies to use outsourcing in the cold chain. On the other hand, there are some pharmacists who supply drugs from the warehouse using their own means, albeit in small numbers. There is a need for the infrastructure and experienced and knowledgeable staff, namely external resources, at the transportation and supply stage of cold chain drugs.

Table 21. Areas of Outsourcing in the Pharmaceutical Industry

Areas of Outsourcing	%
Supply Logistics	43.9
Production Logistics	5.3
Distribution Logistics	26.3
Supply Logistics, Distribution Logistics	19.3
Supply Logistics, Production Logistics	5.3
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on “Areas of Outsourcing in the Cold Chain Logistics”, 43.9% of the respondents stated that they use supply logistics, 5.3% production logistics, 26.3% distribution logistics, 19.3% supply and distribution logistics and 5.3% supply and production logistics as provided in Table 21.

Table 22. Types of Agreements Between Pharmacists and Contracted Suppliers for Outsourcing Services in the Pharmaceutical Industry

Type of Agreement	%
All logistics operations are carried out by the supplier.	31.6
The required logistics service is contracted to the appropriate supplier on the market for once.	7.0
The job is contracted to the same supplier when required, but job specifications are not discussed every time.	17.5
Formal agreements and mutual commitments	43.9
Total	100.0

When the respondents were asked to present their views on “Types of Agreements Between Pharmacists and Contracted Suppliers for Outsourcing Services in the Cold Chain Logistics”, 43.9% of the respondents were found to handle outsourcing services in accordance with formal agreements and mutual commitments as provided in Table 22. Most of the pharmacists conduct business in line with formal agreements and mutual commitments during the outsourcing phase. Pharmacists who execute an agreement based on this form of service are rarely exposed to circumstances such as non-compliance with contractual terms, additional costs, and failure to deliver on time.

Based on the replies provided by pharmacy employees, nearly 60% of whom have 5 years or more experience, the resulting general structure was found to be as provided below:

-Cold chain logistics costs and customer satisfaction are key to the ability to respond to competitive attacks,

-Timely and complete delivery is crucial to the transportation infrastructure,

-The most common issues include inaccurate delivery, transportation and packaging risks and failure to provide information flow,

-Taking advantage of the cold chain affects the pharmacy's performance in some respects, such as drug costs, product type, substitution time and on-time delivery,

-Increased customer satisfaction and reduced inventory costs are effective on avoidance of transportation risks,

-There are some particular problems within the supply of drugs from abroad, and the inability of drug manufacturers to supply drugs to warehouses results in further problems,

-Pharmacies opt for packaging products that prevent breaks in the cold chain, such as special boxes, ice batteries and styrofoam,

-About 60% of pharmacies that receive outsourced services make use of this type of service on a contractual basis, if deemed necessary.

4. CONCLUSION AND SUGGESTIONS

In the light of the findings of the survey with Pharmacy employees (pharmacists, assistant pharmacists, qualified persons and trainees), who are the last chain of the cold chain logistics process, the cold chain logistics has two core components: Human to store and distribute cold chain products (1) and equipment to be used in the distribution and storage of products (2). Where these two components are not used properly, breaks in the cold chain arise from changes in product temperature, mistakes before pre-cooling, deficiencies regarding air freshening, transportation time, mode of transportation, problems with unrefrigerated time, improper packaging, mistakes during storage and preparation, quality management, personnel management, retail sales problems, failure to use and/or misuse of the necessary equipment for the cooling system (Kirbas, 2019: 10-11).

The risks associated with product losses, quality deterioration, etc. occur at the stages of transportation/distribution, insufficient infrastructure, lack of packaging procedures and inaccurate outsourcing. To avoid such risks, manufacturers and transporters produced some solutions such as using reefer ships, vehicles and containers and providing a homogeneous air flow in the vehicle during the distribution phase. In addition, they get support from the ever-advancing technology (vial temperature monitors, WSN, RFID, 1G-RFID, 2G-RFID, IoT, ITS, DataMatrix and 2D Barcode, etc.). Thus, manufacturers avoid losses and have the opportunity to reach more markets, reducing the quality and product degradation rate in the product transportation and transfer process. Additionally, they should exercise due diligence regarding the transportation and packaging of the products used in the cold chain logistics by special logistics tools and the location of the existing cold chain warehouses at a favorable point.

In addition, reefer vehicles, temperature-controlled containers and vaccine, blood and IV drip storage containers and protective foam guards, cold water or ice batteries, gel packs

and shake-flask tests are among the key equipment of the cold chain link, and manufacturers and pharmacists should use such equipment properly. While the pharmacists involved in the study had less often problems with infrastructure, cold chain equipment, transportation and communication, technology should be followed closely for the innovation and effectiveness of cold chain processes, and the staff working in the cold chain link should be provided with training accordingly.

The proposed solutions, which this study attempted to explain briefly, are presented to hospital staff, especially to pharmacists who play an important role in delivering cold chain drugs to consumers/patients, and to people with the responsibility for storing, retailing and distributing such drugs. It would bring great benefits to follow the advancing technology and to maintain research projects that study the importance of transfer and transportation in the cold chain and the risks arising at these stages. In addition, technologies intended to reduce carbon emissions, vehicle routing problems and warehouse management solutions are current issues that can be discussed within the scope of cold chain.

REFERENCES

- Aksoy, T. (2012). Tokat İl Merkezindeki Eczanelerde Soğuk Zincir Uygulamalarının İncelenmesi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Tokat.
- Bhatnagar, A. Gupta, V. Tandon, P. Saksena, T. Ranjan, A. Gandhi, P. Shilpa, C. G. & Kapoor, A. (2018). Last mile delivery of cold chain medicines–challenges and recommendations. *Indian Journal of Pharmaceutical and Biological Research*, 6(01), 34-41.
- Balachandran, K. (2019). Cold Chain And İnsulin: Should We Follow The Polio Vaccine Example? *Indian Journal Of Endocrinology And Metabolism*, 23(3), 379-379.
- Chikumba, P. (2009). Application Of Geographic Information System (GIS) In Drug Logistics Management Information System (LMIS) At District Level In Malawi: Opportunities And Challenges. *In International Conference On E-Infrastructure And E-Services For Developing Countries (Pp. 105-115). Springer, Berlin, Heidelberg.*
- Choi, T. M. Chiu, C. H. & Chan, H. K. (2016). Risk Management Of Logistics Systems. *Transportation Research Part E: Logistics And Transportation Review, Elsevier, Volume 90, Pages 1-6.*
- Emanet, S. (2018). Türkiye'de Üretilen Soğuk Zincir İlaçların Lojistik Faaliyetlerinin İyileştirilmesi Üzerine Bir Çalışma. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Günaydın, T. (2016). Sağlık Malzemeleri-İlaç Lojistiği, Okan Üniversitesi, İstanbul. *Erişim Tarihi: 15.03.2021*, <https://pt.slideshare.net/gunaydintugay>
- Heinemann, L. Braune, K. Carter, A. Zayani, A. & Krämer, L. A. (2021). Insulin Storage: A Critical Reappraisal. *Journal Of Diabetes Science And Technology*, 15(1), 147-159.ydn. doi: [10.1177/1932296819900258](https://doi.org/10.1177/1932296819900258)
- İlaç Takip Sistemi (İTS) Portalı, (2019). İlaç takip sistemi. *Erişim tarihi: 18.02.2021*, https://www.its.gov.tr/its/ilac_takip_sistemi_nedir#ProjeTanimi
- İzer, D. A. (2017). Soğuk Zincir Lojistiği İçinde Risklerin Azaltılmasında Yeni Teknolojiler.
- Jie, L. (2010). Issues Of Food-Related Cold-Chain Logistics Management In China. *In 2010 International Conference on Logistics Systems and Intelligent Management (ICLSIM)* (pp. 1319–1322). *IEEE*. doi: [10.1109 / ICLSIM.2010.5461178](https://doi.org/10.1109/ICLSIM.2010.5461178)
- Kırbaş, A. S. (2019). Tam Otomatik Çift Kompresörlü Akıllı Aşı ve İlaç Dolabı Tasarımı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Kızılırmak, B. (2019). Uluslararası Şirketlerde Dış Kaynak Kullanımı ve Lojistik Anlayış; Sivas Özelinde Bir Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 447-461.
- Küçüktürkmen, B., & Bozkır, A. (2018). Özel Saklama Koşulu Gerektiren veya Soğuk Zincire Tabi İlaçlar Ve Uygulamalar Açısından Değerlendirmeler. *Ankara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmasötik Teknoloji Anabilim Dalı*, 75(3), 305–322.
- Kolutek, R. (2017). Aşılar. *Erişim Tarihi: 18.02.2021*, <https://slideplayer.biz.tr/slide/>
- Korucuk, S.& Erdal, H. (2018). AHP-VIKOR Bütünleşik Yaklaşımıyla Lojistik Risk Faktörlerinin ve Risk Yönetimi Araçlarının Sıralanması: Samsun İli Örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3 S 282305).
- Li, F.& Chen, Z. (2011). Brief Analysis Of Application Of RFID İn Pharmaceutical Cold-Chain Temperature Monitoring System. *In Proceedings 2011 International Conference On Transportation, Mechanical, And Electrical En.* doi: [10.1109 / TMEE.2011.6199709](https://doi.org/10.1109/TMEE.2011.6199709)
- Lu, S. Gu, Y. & Predko, R. (2015). How To Assess Risks In Weak Links In Cold Chain Distribution Process? *Gineering (TMEE)* (pp. 2418-2420). *IEEE*.
- Ma, G. & Guan, H. (2009). The Application Research Of Cold-Chain Logistics Delivery Schedule Based On JIT. *In 2009 International Conference on Industrial Mechatronics and Automation* (pp. 368–370). *IEEE*.
- Monteleone, S. Sampaio, M. & Maia, R. F. (2017). A novel Deployment Of Smart Cold Chain System Using 2G-RFID-Sys Temperature Monitoring In Medicine Cold Chain Based On Internet Of Things. *In 2017 IEEE International Conference on Service Operations and Logistics, and Informatics (SOLI)* (pp. 205-210). *IEEE*. doi: [10.1109 / SOLI.2017.8120995](https://doi.org/10.1109/SOLI.2017.8120995)

- Ooi, D. (2008). Insulin Access In The Developing World: Problems And Solutions. *Diabetes Intl*, 8, 5. Liverpool School of Tropical Medicine, Liverpool, UK.
- Pezzuto, J. M., Johnson, M. E., Manasse, H. R. (2013). *Biotechnology and Pharmacy*. Berlin, Almanya: Springer Science & Business Media
- Sijabat, R. & Putri, T. W. S. (2018). Review of the Logistics Process in the Pharmaceutical Sector. Retrieved from <http://e-journal.uajy.ac.id/14649/1/JURNAL.pdf>
- Shafaat, K. Hussain, A. Kumar, B. Ul Hasan, R. Prabhat, P. & Yadav, V. K. (2013). An Overview: Storage Of Pharmaceutical Products. *World Journal Of Pharmacy And Pharmaceutical Sciences*, 2(5), 2499-515. ISSN 2278 – 4357
- Taşar, S. İ. (2019). Ankara İlinde Çalışan Eczacıların İlaç Temininde Yaşanan Sorunlar Konusunda Görüşleri: Anket Çalışması. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çankaya.
- Taylor, J. (2001). Recommendations On The Control And Monitoring Of Storage and Transportation Temperatures Of Medicinal Products. *The Pharmaceutical Al Journal*, 267(28), 128-131.
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı (2006). Ulusal Kamu Araştırma Programı. *Erişim tarihi: 22.02.202*, <https://docplayer.biz.tr/1342940-T-c-ulastirma-bakanligi-ulusal-ulastirma-kamu-arastirma-programi.html>
- Torun, S. D. (2006). Ümraniye Eğitim Ve Araştırma Sağlık Grup Başkanlığı Bölgesinde Aşılama Hizmetleri Ve Soğuk Zincir Yönetimi Üzerine Eğitimin Etkisi. Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Türk Eczacıları Birliği. (29.12.2020). Aşılar Hakkında Bilinmesi Gerekenler. *Erişim tarihi: 05.03.2021*, <https://www.zeo.org.tr/haber-5067>
- Vesper, J., Kartoğlu, Ü., Bishara, R. & Reeves, T. (2010). A Case Study In Experiential Learning: Pharmaceutical Cold Chain Management On Wheels. *Journal of Continuing Education in the Health Professions*, 30(4), 229–236. doi:10.1002/chp.20087
- WHO; 2007. (2007). In-Depth Evaluation Of Reaching Every District Approach In The Africanregion.
- Zhang, D. & Han, T. (2020). Analysis Of Risk Control Factors Of Medical Cold Chain Logistics Based On ISM model. *In 2020 Chinese Control And Decision Conference (CCDC)* (pp. 4222-4227). IEEE. doi: [10.1109/CCDC49329.2020.9164042](https://doi.org/10.1109/CCDC49329.2020.9164042)
<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1BHQydkshLEJ:https://www.titck.gov.tr/PortalAdmin/Uploads/UnitPageAttachment/c1cfd8dc10483.pdf+&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

Yemen Televizyon Kanallarının Ramazan Ayında İzlenme Oranlarının Artışı

The Increase of Viewing Ratio of Yemeni Television Channels in Ramadan Month

Saddam ALNADHEEF*

ÖZ

Bu çalışma, En ünlü Yemen uydu kanallarının Ramazan ayı boyunca YouTube'daki kendi sitelerindeki görüntüleme oranlarını öğrenmeyi ve bunun nedenlerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için YouTube'daki tüm Yemen TV kanalları Ramazan'dan bir gün önce ve bir gün sonra incelenmiş, görüntüleme sayıları gözlenmiş, Yemen uydu kanalları ve televizyon yapım şirketlerinden yetkililerle de görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçla çalışmada yöntem olarak gözlem ve sonrası derinlemesine görüşmeye dayanan nitel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca mevcut 25 Yemen TV kanalı ve bu kanalların Ramazan boyunca YouTube platformunda yayınladığı 17 yerel dizi ve 50'den fazla program arasından, en çok izlenen 10 yerel dizi, 10 program ve en çok izlenen 10 Yemen TV kanalı belirlenmiştir. Yemenlilerin, Ramazan'da yılın geri kalan aylarına göre %500'e varan artışla daha çok TV izledikleri belirlenmiştir. Çalışma, artan görüntüleme oranının nedeninin Yemen halkının Ramazan'da diğer aylara göre daha fazla boş zamana sahip olmasından kaynaklandığını doğrulamıştır. Bu nedenle Yemenliler televizyon karşısında Ramazan'da daha fazla zaman geçirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yemen Uydu Kanalları, Televizyon, Youtube, Drama Dizileri, Programlar

ABSTRACT

This study aims to identify the average viewing rate of Yemeni satellite channels on their YouTube websites during the month of Ramadan and to determine the reasons for that. In order to achieve this goal, all Yemen TV channels on YouTube were examined the day before and the day after Ramadan, their viewing numbers were observed, and Interviews were also conducted with officials from Yemeni TV channels and production companies. The qualitative approach was used in this study through conducting interviews after observation. The 10 Yemeni television channels were identified from among the 25 channels, the drama series and the programs most viewed on the YouTube platform in Ramadan, as during the month 17 local series and more than 50 programs were shown. It was found that Yemenis watch TV more during the month of Ramadan, with an increase of up to 500% over the rest of the months of the year. The study confirmed that the reasons for the increased viewing rate were that Yemenis had more free time during Ramadan than during other normal days. Thus they spend this time watching television.

Keywords: Yemeni Satellite Channels, Television, Youtube, Drama Series, Programs

* Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo, Sinema ve Televizyon Anabilim Dalı, saddamnadheef@gmail.com, ORCID İD: 0000-0003-3182-9981

1. GİRİŞ

Televizyon her evde bulduğu gibi insan hayatının da vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Günümüzde televizyonu olmayan bir ev bulmanız çok zordur. İlk kez 1935'te Almanya'da ortaya çıkıp yayın hizmetine girer girmez insanlar dünyada olup biten her şeyi görmeye, duymaya ve toplumların kültürlerini ve geleneklerini öğrenmeye başladıkça insanların yaşamları büyük ölçüde değişmiştir (Nasr, 2008, s. 223). Bu nedenle televizyon kanalları, halkların kültürlerinin bir yansımasıdır. Teknolojinin gelişmesinin, internetin, akıllı telefonların ve akıllı televizyonların ortaya çıkmasının ardından izleyiciyle televizyon arasında etkileşim başlamıştır. Bu gelişme, TV kanallarının çoğunun internet üzerinden de yayın yapabildiğini sağlamıştır. Bugün uydular üzerinden yayın yapmayan sadece web sitelerinde ve YouTube, Facebook gibi sosyal ağlarda bulunan kanallar vardır. Bu erişim kolaylığı ve internet üzerinden yayın yapmanın düşük maliyeti gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Tanınmış küresel platform YouTube'da neredeyse çoğu TV kanalının YouTube üzerinden doğrudan yayın yaptığı veya haberler, programlar, filmler, dizi bölümleri vb. paylaştığı söylenebilir. Araştırma alanımız olan Yemen'de, tüm devlet ve özel TV kanalları, izleyicilerin istediği zaman erişebilmesi ve YouTube şirketinin sunduğu reklam gelirlerinden kâr elde etmek için içeriklerini YouTube platformunda paylaşır. Yemen'deki savaş ve ülke genelinde devam eden elektrik kesintileri nedeniyle Yemenli izleyiciler kendilerini YouTube platformunda bulmaktadırlar. Genelde Ramazan ayı boyunca Yemenli TV kanallarının izleyici sayıları artarken, sadece Ramazan ayında sosyal ve eğlence programları ve dizileri üretmekle sınırlı olan bu kanalların sayıları 25'e ulaşır (Watania, 2020).

Bu çalışmanın problemi, Yemen televizyon kanallarının Ramazan ayında izlenme oranlarının artışıdır. Bu çalışma, YouTube platformu üzerinden Ramazan ayı boyunca en çok izlenen Yemen uydu kanallarını öğrenmeyi ve artan izlenme oranının nedenlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Ramazan ayında YouTube'da en çok izlenen Yemen televizyon kanalları hangileridir?
2. Ramazan ayında YouTube'daki Yemen TV kanallarının en çok izlenen programları ve dizileri hangileridir?
3. Ramazan ayında Yemen TV kanallarının yılın geri kalan aylarıyla karşılaştırılarak izlenme yüzdesi nedir?
4. Ramazan ayında Yemen TV kanallarının izleme oranları neden artıyor?

5. Yemenli TV kanalları Ramazan ayında program ve dizi üretimini neden artırıyor?
6. Ramazan ayında Yemen TV kanallarının izleyici sayısındaki artışın ve yılın geri kalan aylarında izleyici sayısının azalmasının olumlu ve olumsuz etkileri nedir?

Bu çalışmanın önemi, kanalların fazla sayıda izleyiciye ulaşmasına ve bu sayede Yemen'de televizyon yapımının gelişmesine katkı sağlayacak olmasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışma, Yemen'deki iletişim fakültelerine ve genel olarak Yemen ve Türk kütüphanelerine yeni bir nitel çalışma olarak eklenecektir. Bu konuya odaklanarak sonraki yapılacak çalışmalarda bundan yararlanmak için diğer araştırmacılar tarafından alınabilecek bir referans olarak da düşünülebilir. Çünkü daha önce ulaşılamayan bilgiler sağlanacaktır.

Bu çalışmada, verilerin nicel analizine ek olarak nitel bir araştırma yöntemi olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalar; gözlem, görüşme ve belgeleri analiz etme gibi nitel bilgileri toplama tekniğidir. Aynı zamanda doğal ve gerçek bir üslupla olay ve analizlere ışık tutmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 39). Günümüzde sosyal bilimlere ait araştırmalarda görüşme teknikleri geniş şekilde kullanılmaktadır. Esnek gözlem yöntemine sahip bu teknikle saha taramasından doğan kusurlar büyük oranda giderilmektedir. Aynı zamanda bilgiler daha derin bir şekilde toplanır. Yöneltilen kapsamlı ve derin soruların cevaplarıyla daha güvenilir bilgiler elde edilir (Güven, 2001, s. 169). Bu teknik sayesinde araştırmanın konusuyla ilgili derin bilgiler elde edilmiştir. Bu şekilde okurun konuya ilişkin detaylı bilgilere ulaşabilmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışma, YouTube'daki Yemen TV kanallarını kapsamaktadır. Çalışmanın amacına ulaşmak için amaçlı örneklem kullanılmıştır. Araştırmacı tarafından kullanılan amaçlı örnekleme dahil olmak üzere istatistikte kullanılan belirli örneklem çeşitleri vardır. Araştırmacı, çalışmalarının amacına ulaştığını anlarsa, bu örneklemin parçalarını veya bireylerini amacına uygun olarak seçer (Nouh, 2006, s. 16). Bunun için en önde gelen Yemen televizyon kanallarından 5 yetkili seçilerek görüşmeler yapılmıştır. Yemenli Televizyon kanallarının, programlarının ve dizilerinin izlenme sayıları da YouTube platformu üzerinden gözetilmiştir.

2. YEMEN TELEVİZYON KANALLARI

Yemen, 1964'te Aden'deki (Eski Güney Yemen) İngiliz işgalcilerin bir televizyon yayın istasyonu kurmasıyla televizyon yayınlarıyla tanışmıştır. Arap televizyon kanalları arasında kuruluş sırası bakımından onuncu sırada yer almaktadır (El-Ağberi, 2014, s. 202).

Aden'i işgal eden İngilizler, işgali reddeden güneydeki halka seslerini ulaştırmak için televizyon kanalı kurmuştur. Aden Güney Arap Birliği Televizyonu olarak adlandırılan kanalda programlar Arapça ve İngilizce dilleriyle yayınlanmıştır. Aynı yıl 11 Eylül'de günlük 8 saat sinyal göndermeye başlamıştır. Yayınları Aden'in kolonisiyle ve bazı komşu alanlarla sınırlı kalmıştır. İngiliz sömürge güçleri 30 Kasım 1967'de güney Yemen'den ayrılmıştır ve televizyon yayını bu tarihten sonra seksenlerin başına kadar devam etmiştir. Aden televizyonu 2 Mart 1981'e kadar yayını siyah beyaz olarak yapmıştır. Televizyon tarihinde yeni bir merhale sayılan renkli yayın, Aden şehrinde kademeli bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Ez-Zelb, 2003, s. 729).

Eski Kuzey Yemen'de televizyon yayını 1974 yılının başlangıcına kadar bilinmemekteyken, Sanaa'da televizyon yayın istasyonu projesi tamamlandığında Birleşik Arap Emirlikleri'nin finans desteğiyle "Sanaa Televizyonu" kurulmuştur. Televizyon yayını 26 Eylül 1975'te siyah beyaz olarak başlamıştır. Bu şekilde siyah beyaz yayın dört yıl boyunca devam etmiştir. Yayın kapsamı sadece Sanaa ve çevresiyle sınırlıdır. 1979'da Sanaa Televizyonu ilk renkli yayını yapmıştır (Al-Mutawakil, 1983). Televizyon yayını seksenli yıllarda Sanaa televizyonunda dikkat çekici gelişmelere şahit olmuştur. Öyle ki Yemen Cumhuriyeti topraklarının çoğuna yayın yapılmış ve günde on yedi saate kadar yayın yapabilir hale gelmiştir (Fanack, 2017, s. 11).

2.1. Yemen Radyo Televizyon Genel Kurumu ve Uydu Yayıncılığına Geçiş Aşaması

1990'da Kuzey ve Güney Yemen'in birleşmesi ve Yemen Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Sanaa'daki Yemen Radyo Televizyon Genel Kurumu ve Aden Radyo ve Televizyon Heyeti tek bir kuruluş altında birleştirilerek Yemen Radyo Televizyon Genel Kurumu adını almıştır. Sanaa istasyonu birinci kanal, Aden istasyonu da ikinci kanal olarak adlandırılmıştır.

Televizyon sektöründeki gelişmelerle 1996'da birinci kanalın programları uydu yoluyla yayınlanmaya başlamıştır. Böylece Yemen dışındaki Arap izleyicisi ilk defa Yemen televizyonunu izleme imkanı bulmuştur. Birinci kanalın programları, ABD uydusu Intelsat 702 üzerinden ve Mısır uydusu Nilesat üzerinden yayınlanmıştır (Ez-Zelb, 2003, s. 737). Bu gelişmelerin sonucu olarak ulusal medya, uydu kanallarının küresel ağına geçmiştir. Uydu kanalı, Orta Doğu'ya ve Avrupa ile Asya'nın bir bölümüne ulaşmıştır. İkinci kanal ise, nüfusun %60'ına ve Cumhuriyet'in %65'ine ulaşmak için kapsamını artırmış, iletim hızını günde 9 saate çıkarmıştır (Yemen TV, 2019). 2002'de radyo ve televizyon sayısal uydu yayıncılığına

geçmiştir. Bu gelişime ayak uydururken 4 kanal haline gelen hükümet kanallarını içeren bir televizyon kompleksi binası inşa edilmiştir (Fanack, 2017, s. 11). Proje; televizyon stüdyoları, galeriler ve bu galerilere ait tesisleri, idari büroları ve televizyon üretimi için temel ihtiyaçların sağlanmasını kapsamaktadır.

2.2. Kanalların Ortaya Çıkmasıyla Hükümet Kanallarının Sayısının Artırılması

Yemen'in başkenti Sanaa'da, hükümet kanalları Saba ve Al-İman kurulmuş ve Mart 2008'de uydu yayınları başlamıştır (Yemen TV, 2019). Sonuç olarak, hükümet kanallarının sayısı dört olmuştur: 1)Yemen Kanalı (genel kanal), 2)Aden Kanalı (genel kanal), 3)Saba TV (spor kanalı), 4)Al-İman Kanalı (dini kanal). Tüm bu kanallar karasal ve uydu yayınları, Arabsat, Nilesat, Hotbird ve diğerleri aracılığıyla yayın yapmaktadır. 2007'de kurulan ilk özel kanalın Yemen'de ofisleri olmasına rağmen, özel kanalların Yemen içinden yayın yapmasını yasaklayan bir yasanın varlığı nedeniyle Mısır'dan yayın yapılmıştır (Al-Aghbari, 2016, s. 214). Zamanla işadamlarının veya dış partilerin desteğiyle açılan birçok özel Yemen kanalı ortaya çıkarken, bunların bazıları finansman yetersizliği nedeniyle kapanmıştır. Bugüne kadar kurulan özel kanal sayısı 17'ye ulaşmıştır ve toplamda 25 kanal bulunmaktadır (Watania, 2020).

2.3. Arap Baharı Devriminden Sonra Yemen Kanallarının Gerçeği

2011 Devrimi (Arap Baharı), Yemen siyasi güçleriyle görsel medyadaki uydu kanalları arasında program üretim alanında rekabet oluşturmuştur. Ancak 2014'teki darbeden sonra Husi; 4 devlet televizyonunun kontrolünü ele geçirmiş, fikirlerini ve projelerini desteklemeyen özel televizyonları kapatmıştır. 2020'de 4 devlet kanalı, Husi grubuna ait 4 kanal ve yaklaşık 17 özel kanal bulunmaktadır. Bu dört hükümet kanalı, Husi grubu tarafından kontrol edilen kanalların bir kopyasıdır. Meşru hükümet tarafından Yemen dışında yeniden (Suudi Arabistan) açılmıştır ve aynı logo ve kimliği taşımaktadır, ancak çalışanları farklı olduğu gibi medyanın mesajı da öyledir. Husiler, kanallarını Russian Express uydusunda üzerinden Sanaa'dan yayınlarken, hükümet de kanallarını Nilesat ve Arapsat uydusunda yayınlamaktadır. Saddam Al-Nadheef'in (Mayıs 2020) yaptığı araştırmaya göre Yemen hükümeti kanalları Husi devrimcileriyle bağlantılı kanallardan daha fazla desteğe sahiptir ve Yemenliler tarafından iki kat daha fazla izlenmektedir (Alnadheef, 2020).

Husi grubu tarafından, sesli ve görsel özel medya kuruluşlarına sahip olma hakkına izin verilmemiş olup sadece gazete yayınlama yetkisine izin verilmiştir. Bazı kanallar kapılarını kapatmış ve bazıları ise tamamen kaybolmuştur. Bunun nedeni yeterli destek alamamalarıdır.

Öte yandan hala varlığını sürdürebilen ve Yemen dışından yayın yapan özel kanallarının tümü, başarılı birer model olarak kabul edilir. Bugün bu kanallar Nilesat, Arabsat ve Express uyduları üzerinden yayınlanmaktadır ve YouTube'da siteleri ve Facebook'ta hesapları vardır. Ancak gösterilen görüntülenme ve abone sayılarına göre YouTube'da Facebook'tan daha popülerlerdir. Bazı YouTube kanallarının abone sayıları bir milyondan fazla kişiye ulaşır ve yayınlanan bazı videolar bir hafta içinde bir milyon kez izlenmektedir. Bu nedenle, bazı kanallar doğrudan uydunun yanında YouTube üzerinden yayın yapmaktadır, bazıları ise tüm içeriklerini yalnızca YouTube üzerinden paylaşmaktadır. Bu içerik, herhangi bir nedenle evinde televizyon izleyemeyen izleyicilerin takip ettiği çeşitli haberler, raporlar, programlar, diziler vb. içermektedir. Yemen'de internet üzerinden en çok görüntülenen video sitesi YouTube, yedi yıldır iç savaş yaşayan toplam 30 milyonluk Yemen nüfusundan yaklaşık 2 milyon aboneye sahiptir (Yicon, 2019, s. 62).

3. YOUTUBE

Teknolojinin gelişmesi ile birlikte yepyeni iletişim ve medya araçları ortaya çıkmış; özellikle son on yılda sosyal medya uygulamaları bu gelişmelerin en önemli ve etkili unsurları olmuştur. Kaplan ve Haenlein sosyal medyayı, “Web 2.0 teknolojilerinin temelleri üzerine kurulan ve içeriğinin kullanıcılar tarafından oluşturulup değiştirilmesine izin verilen internet tabanlı uygulamalar” şeklinde tanımlanmıştır. Her ne kadar birbirinden farklı özellik gösteren birçok sosyal medya platformu olsa da bir video paylaşım sitesi olan YouTube günümüzün en popüler ve en çok kullanılan sosyal medya araçlarının başında gelmektedir. YouTube, sosyal ağların özelliklerini kullanarak, kişilerin ve kurumların, diğer kişiler için video içerikleri üretmesini ve bu içeriklerin dağıtılmasını mümkün kılmaktadır (Kaplan ve Haenlein'dan akt. Çiçek, 2018, s. 164).

YouTube (<https://www.youtube.com/>), 2005 yılında üç eski PayPal çalışanı olan Jawed Karim, Chad Hurley ve Steve Chen tarafından televizyonda kaçırdıkları ve yeniden izlemek istedikleri programları izlemek amacıyla ABD'de kurulmuştur. 2006 yılında Google tarafından alınana kadar küçük bir şirket iken bu satın alım ile birlikte YouTube hızla büyümüş ve popülerleşmiştir (Yıldırım, 2018, s. 149). Youtube, video paylaşımına ve arama motoruna sahip özel bir web sitesidir (Gönenli ve Hürmeriç, 2012, s. 220). Alexa'ya göre, 2009 yılında Google sitesinden sonra ikinci büyük arama motoru olmuştur (Alexa, 2018). Youtube, internette video izlenebilecek en büyük platformdur. Ayrıca müzik videoları, filmleri, video blogları ve diğer

eğitim videoları ve bunun yanında kullanıcılar ve şirketler tarafından oluşturulan çok çeşitli medya içerikleri de içermektedir (Statista, 2018).

Site, videoları yüksek kalitede izlemeyi sağlayan Adobe Flash teknolojisine dayanmaktadır (El-Haşimi, 2018, s. 18). YouTube kendi sitesinde şu şekilde tanıtılmaktadır: *“Misyonumuz, herkese sesini duyurma ve dünyayı tanıma şansını vermektedir. Herkesin kendi tarzını yansıtabilmesi gerektiğine; dinlediğimizde, paylaştığımızda ve hikayelerimizle birbirimize bağlandığımızda dünyanın daha güzel bir yer olacağına inanıyoruz.”* Youtube ifade özgürlüğü, bilgi edinme özgürlüğü, fırsat özgürlüğü ve aidiyet özgürlüğünün temel değerleri olduğunu da sitesinde açıklamıştır (Youtube, 2018).

3.1. Dünyadaki Youtube Kullanım Oranı

YouTube, en büyük internet şirketlerinden biri olan Google tarafından satın alındıktan sonra hızla artan kullanıcı sayısı ile günümüzde en fazla aktif kullanıcıya sahip video paylaşım sitesi olmayı başarmıştır. YouTube kullanıcıları yılda 46.000 yıl değerinde içerik üretmektedir. Ayrıca 90'dan fazla ülkede YouTube'da her gün ortalama bir milyar saatlik video izlenmektedir (YouTube, 2018). We Are Social raporuna (2021) göre Youtube aylık kullanıcı sayısı 1.9 milyardır. Dünya'daki internet kullanıcılarının %79'u Youtube'a kayıtlıdır ve Youtube'u ziyaret eden aktif kullanıcılar ise bu nüfusun %86'sını oluşturmaktadır. Buradaki en büyük etken, Youtube'un, Google veya başka bir arama motoru sonuçlarında da çıkabilmesidir. Kayıtlı kullanıcı olmadan da Youtube'u kullanmak mümkün olduğu için Facebook'a göre ziyaretçi sayısı daha fazladır.

World Stats 2020 web sitesinde yayınlanan küresel rakamlara göre, tahmini 4,8 milyar internet kullanıcılarından, 4,14 milyarı sosyal medyayı kullanmaktadır. Toplam dünya nüfusu 7,81 milyardır ve dünyada cep telefonu kullananların sayısı 5,20 milyardır. HootSuite ve WeRSocial ortaklığıyla hazırlanan Ekim 2020 Dünya Dijital Raporu'na göre dünya sosyal medyada fazla zaman geçirmekte ve ortalama bir kullanıcı uyanık hayatının yaklaşık %15'ini sosyal platformları kullanarak geçirmektedir. Bu rakamlar, YouTube'un ne kadar popüler olduğunu ve dünyanın neredeyse dörtte birinin YouTube kullandığını kanıtlar niteliktedir.

3.2. YouTube'un Kullanım Amaçları

YouTube, medya kurumları veya uydu kanalları ve gazetecilerle sınırlı olmayıp halkın farklı yaş gruplarında bulunanların, özellikle gençlerin kullanımına da açık haldedir. Aynı zamanda her yaşta ve farklı ilgi alanından milyonlarca insanın hayatlarının ayrılmaz bir

parçası haline gelmiştir (İman ve Marzouki, 2009, s. 43). YouTube video paylaşım sitesinin amaçları şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Kullanıcıların kendi yayınlarını yapmalarına olanak sağlamak,
- Kullanıcıların arasında iletişim kanalı oluşturmak,
- Yüklenen videoların tüm dünyayla paylaşılmasına olanak sağlamak,
- Yeni insanları tarzları sayesinde tanımaya olanak sağlamak,
- Akademik ihtiyaçları karşılamak için olanak sağlamak,
- Video hakkında yorum ortamının etkisiyle tartışma ve fikir paylaşımını sağlamak,
- Kullanıcıların boş zamanlarını eğlenceli şekilde geçirmelerini sağlamak,
- Kullanıcıların ilgilerine uygun videoları bulmalarını sağlamaktır (Alper'den akt. Çalapkulu ve Şimşek, 2018, s. 271).

4. BULGULAR VE YORUMLAMA

Bu araştırmada, verilerin nicel analizinin yanı sıra görüşme ve gözlemler yapılarak nitel yöntem kullanılmış ve araştırmanın amaçlarına ulaşmak için amaçlı örneklem kullanılmıştır. Araştırma, araştırmacının belirlediği altı soruya cevap bulmak ve çalışmanın amaçlarına ulaşmak için iki yönlü yürütülmüştür.

İlk olarak YouTube'daki sayıları 25 olan tüm Yemen TV kanallarının kapsamlı bir incelemesi yapılmıştır. Her bir kanalın görüntülenme sayıları, Ramazan ayının 30 günü boyunca izlenme sayılarını belirlemek ve ölçmek için Ramazan'dan bir gün önce ve Ramazan'dan bir gün sonra hesaplanmıştır. Böylece, Ramazan ayında YouTube'da en çok izlenen Yemen kanalları belirlenmiştir. Görüntüleme sayısına göre mevcut 25 kanaldan yüzde 40'ını oluşturan ilk on kanal seçilmiştir. Programlar ve dizilerin izlenme sayılarını ölçmek için Yemen kanallarının program haritasına YouTube üzerinden ulaşılmıştır. YouTube'da 17 Ramazan dizisi ve 50'den fazla din, eğlence vb. program bulunmuştur. Yemen kanallarında yer alan Ramazan dizisi ve programları, Ramazan'daki gün sayısına göre, 30 bölümden oluşmaktadır. Ramazan ayında Yemen kanallarının izlenme oranını yılın geri kalan ayları ile karşılaştırarak öğrenmek için, geçen yıl aynı araştırmacı tarafından yapılan bir önceki çalışmaya erişilmiştir (Alnadheef, 2020). Böylelikle 24 Mayıs 2020'de, Ramazan ayından bir gün sonra, gözlemlenen her bir kanaldaki izlenme sayısına ilişkin veriler alınmıştır.

Araştırmanın ikinci aşamasında, önde gelen kanallardan beş gazeteci, yapımcı ve yetkili ile röportajlar yapılmıştır. Sorular kendilerine WhatsApp üzerinden Arapça gönderilmiştir. Bir

hafta sonra araştırmanın son üç sorusuna ilişkin tüm cevaplar alınmış ve bu cevaplar çalışmanın diline (Türkçe) çevrilmiştir. Böylelikle, hem Ramazan ayında Yemen kanallarının dizi ve program üretiminin yılın geri kalan aylarına göre artmasının hem de Yemen halkının Yemen televizyon kanallarını Ramazan ayında yılın geri kalan aylarından daha fazla izlemesinin nedenleri öğrenilmiştir. Ayrıca Ramazan ayı boyunca Yemen kanallarının, dizilerinin ve programlarının artan izlenme sayılarının olumlu etkileri ve Ramazan dışında izlenme sayılarının azalmasının olumsuz etkileri de öğrenilmiştir. Burada elde edilen bilgiler, bir sonraki bölümde değineceğimiz gibi, görüşmeye katılan uzmanların bakış açılarna dayanmaktadır.

4.1. Ramazan Ayında YouTube'da En Çok İzlenen Yemen Televizyon Kanalları

Ramazan ayı boyunca en çok izlenen on Yemen uydu kanalına değinmeden önce, bu çalışmada, aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi bu kanalların YouTube'a katıldıkları tarihler şu şekildedir:

Tablo 1. Youtube'daki Yemen Televizyon Kanallarının Linkleri ve Katılımları Tarihleri

Sıra	Kanal Adı	Youtube'a Katılması Tarihi	Youtube'teki Kanal Linki
1	Yemen Shabab	18.10.2011	https://www.youtube.com/c/yemenshabab/about
2	AlSaeedah	11.01.2011	https://www.youtube.com/c/alsaeedahchannel/about
3	Al Mahriah	16.10.2019	https://www.youtube.com/c/AlmahriahTV/about
4	Hadhramaut	04.06.2015	https://www.youtube.com/c/hadramouttv/about
5	Suhail	07.11.2011	https://www.youtube.com/c/SuhailChannel1/about
6	Al Hawyah	19.10.2017	https://www.youtube.com/c/alhawyahchannel/about
7	Yemen (Husi'ye ait)	08.10.2019	https://www.youtube.com/c/YementvfromYemen/about
8	Belqees	23.03.2015	https://www.youtube.com/c/BelqeesTV/about
9	Al-Ghad Al-Moshreq	01.05.2016	https://www.youtube.com/c/alghadye/about
10	Al Masirah	29.09.2017	https://www.youtube.com/c/Hona_Almasirah3/about

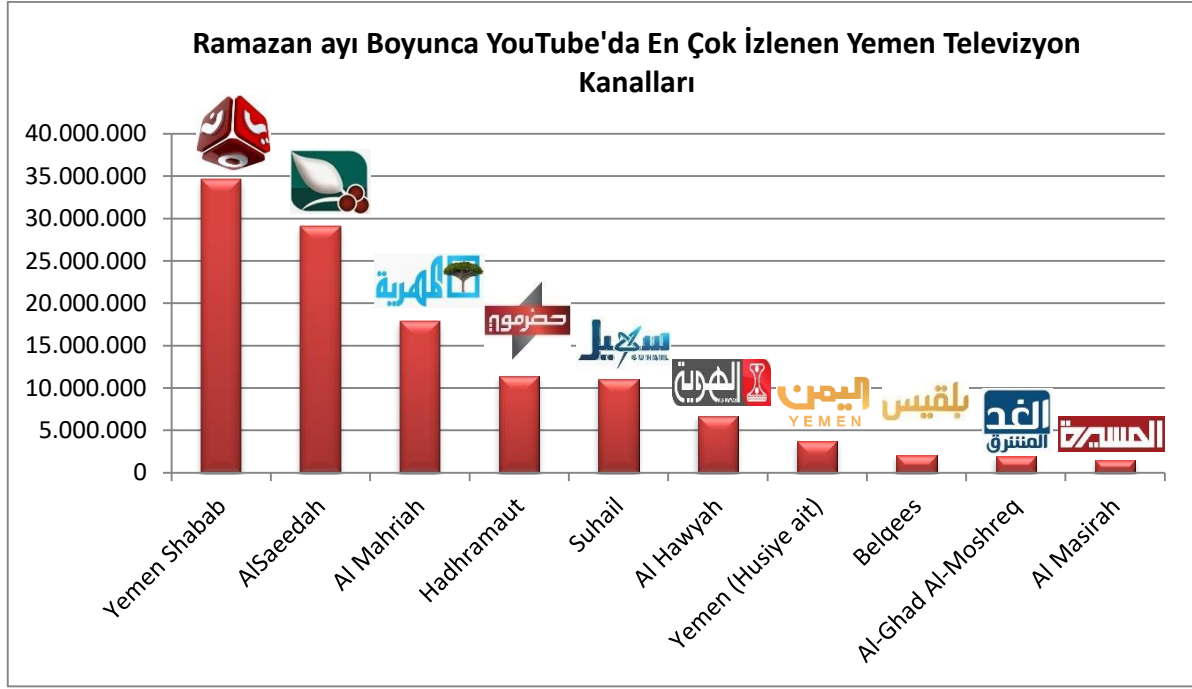
Ramazan ayı boyunca YouTube'da Yemen uydu kanallarını izleyenlerin sayısını öğrenmek için; YouTube'da bulunan 25 Yemen TV kanalının görüntülenme sayıları da gözlemlenmiştir. Gözlem; 13 Nisan 2021'de, Ramazan ayının ilk günü, 00.00 – 01.00 saatleri arasında gerçekleştirilmiştir. Ardından araştırmacı bir ay sonra, Ramazan'ın son günü, 13 Mayıs 2021'de aynı saatte gözlemi tekrarlamıştır. Ramazan ayının 30 günü boyunca iki dönem arasındaki görüntüleme sayısını hesaplamıştır. İlk on kanal için sayma sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Ramazan ayı Boyunca YouTube'da En Çok İzlenen Yemen Televizyon Kanalları

Sıra	Kanal Adı	Ramazan'ın İlk Günü Görüntüleme Sayısı	Ramazan'ın Son Günü Görüntüleme Sayısı	Ramazan Ayı Boyunca Görüntüleme Sayısı
1	Yemen Shabab	443.918.335	478.502.709	34.584.374
2	AlSaeedah	331.860.846	360.975.682	29.114.896
3	Al Mahriah	30.317.329	48.225.045	17.853.716
4	Hadhramaut	47.773.283	59.189.648	11.416.365
5	Suhail	256.995.729	268.065.545	11.069.816
6	Al Hawyah	55.890.800	62.559.831	6.669.031
7	Yemen (Husi'ye ait)	1.268.022	4.940.626	3.672.604
8	Belqees	71.370.179	73.437.350	2.067.171
9	Al-Ghad Al-Moshreq	47.217.475	49.097.155	1.879.680
10	Al Masirah	26.277.572	27.800.614	1.523.042

Yukarıdaki tabloya göre en rekabetçi ilk beş kanalın ilki Yemen Shabab kanalı iken, AlSaeedah ikinci, Al Mahriah üçüncü, Hadhramaut dördüncü ve Suhail kanalı beşinci olmuştur. Ondan sonra tabloda belirtilen diğer kanallar gelmiştir. Tamamı özel olan bu kanalların özellikle ilk üçü, Ramazan ayında görüntülenmek ve izleyiciyi çekmek için daha yoğun çalışmıştır. Her kanalda ortalama iki drama dizisi, dört eğlence, dini ve çeşitli programlar yayınlanmıştır. İzleyici sayısı açısından Yemen Shabab ve AlSaeedah kanalı, üçüncü sıradaki Al Mahriyah kanalının çok önündedir ve bu muhtemelen her birinin YouTube kanalında bir milyondan fazla abonesi olan bu iki kanalın kuruluşunun daha eski olmasından kaynaklanmaktadır. Geri kalan beş kanal yukarıdaki tabloda gösterilmektedir.

Şekil 1'de yer alan grafik, kanal başına görüntülenme sayısı arasındaki farkları göstermektedir. Bu kanallardan bazıları abone sayısını artırmayı YouTube'daki görüntülemelerin sayısını artırmanın bir ölçüsü olarak düşünmektedir. Ancak bu aynı zamanda yayın yapılan içeriğin türüne de bağlıdır. Öte yandan, herhangi bir kanalın çok sayıda abonesi varsa bu, şüphesiz izleyicinin istenen içeriği sağladığı anlamına gelmektedir. Aksi takdirde izleyicinin kanala abone olması beklenemez.

Şekil 1. Ramazan ayı Boyunca YouTube'da En Çok İzlenen Yemen Televizyon Kanalları

Aşağıdaki tablo Ramazan sezonu boyunca en çok izlenen kanallarla artan abone sayılarını göstermektedir:

Tablo 3. YouTube'daki İlk On Sırada Gelen Yemen Televizyon Kanalına Abone Sayısı

Sıra	Kanal Adı	Ramazan'ın İlk Günü Abone Sayısı	Ramazan'ın Son Günü Abone Sayısı	Ramazan Ayında Artan Abone Sayısı
1	AlSaeedah	961 Bin	1.04 Milyon	124 Bin
2	Yemen Shabab	1.23 Milyon	1.34 Milyon	110 Bin
3	Al Mahriah	177 Bin	274 Bin	97 Bin
4	Hadhramaut	217 Bin	284 Bin	67 Bin
5	Suhail	706 Bin	752 Bin	46 Bin
6	Al Hawyah	307 Bin	336 Bin	29 Bin
7	Yemen (Husiye ait)	Göstermiyor	Göstermiyor	Göstermiyor
8	Belqees	325 Bin	367 Bin	15 Bin
9	Al-Ghad Al-Moshreq	195 Bin	202 Bin	7 Bin
10	Al Masirah	151 Bin	155 Bin	4 Bin

Genel olarak toplam abone sayısı açısından Yemen Shabab kanalı birinci, AlSaeedah ikinci olurken, bu iki kanal daha önceki verilere göre en çok izlenen iki kanal olarak öne çıkmıştır. Ramazan ayındaki abone sayısı artışına gelince, bunun tam tersi olmuş, AlSaeedah birinci, Yemen Shabab ikinci sırada gelmiştir. İzleyici sayısındaki artışa paralel olarak Al

Mahriah üçüncü, Hadhramaut dördüncü ve Suhail beşinci olmuştur. Suhail kanalının 750.000'den fazla abonesi bulunmaktadır ve abone sayısı açısından Yemen Shabab ve AlSaeedah kanallarından sonra gelmektedir, ancak görüntülenme sayısı açısından beşinci sırada yer almıştır. Belqees kanalının da 325.000 abonesi vardır, ancak görüntülenme sayısı açısından sekizinci sırada yer almıştır. Aksine, Al Mahriah kanalının sadece 177.000 abonesi vardır, ancak Ramazan ayında aldığı görüntülenme sayısı açısından üçüncü sırada yer almıştır. Bu, abone sayısının görüntülenme sayısını artırmak için bir kriter olmadığını, daha ziyade izleyici sayısını artıran ve abone yüzdesini yükselten faktörün gösterilen içerik olduğunu doğrular. Bu, Al Mahriah kanalının üçüncü sıradaki kanal olarak abonelerden aldığı artışla fark edilmiştir.

4.2. Ramazan Ayında Youtube'daki Yemen Televizyon Kanallarının En Çok İzlenen Programlar ve Diziler

Yemen uydu kanalları arasında drama türünde içerik üretimi açısından büyük bir rekabet yaşanmıştır. Ramazan için çok sayıda dizi üretilmiş ve sayıları 17'ye ulaşmıştır. En yüksek görüntülenmeye göre ilk on dizi şu şekilde olmuştur:

Tablo 4. Yemen TV kanallarının Dizilerinin Youtube'daki Görüntülenmelerine Göre Sıralaması

Sıra	Dizi Adı	Ramazan Ayında Ortalama Görüntülenme Sayısı	Kanal Adı
1	Al-Jahmaliyah Geceleri	360.852	Yemen Shabab
2	Güneşin Arkası	349.666	AlSaeedah
3	Cappuccino	283.854	Yemen Shabab
4	Al-Jamrah-2 (Köz)	254.099	Hadhramaut
5	Kahtan'ın Çocukları	149.439	Al Mahriah
6	Gidiş Yolculuğu	129.905	Al Mahriah
7	Şer Dişler	107.475	Yemen (Husiye ait)
8	Mikhliif Saib	62.810	AlSaeedah
9	Mimi Kama Wiwa	21.568	Al-Ghad Al-Moshreq
10	Vatan Bağırışı	14.782	Al Hawyah

İzleyici sayısı açısından Al-Jahmaliyah Geceleri dizisi birinci, Güneşin Arkası ikinci, Cappuccino üçüncü, Al-Jamrah2 dördüncü ve Kahtan'ın Çocukları beşinci olmuştur. En çok izlenen dizinin en çok görüntülenen kanal olan Yemen Shabab'da yayınlandığı görülmektedir.

AlSaeedah tarafından yayın yapılan dizi aynı zamanda en çok izlenen ikinci kanalda yer almıştır. Üçüncü sırada yer alan dizi, en çok izlenen kanal olan Yemen Shabab kanalına aittir. Dördüncüsü, izleyici sayısı bakımından dördüncü sırada yer alan kanal olan Hadhramaut kanalında gösterilen dizi gelmiştir. Al Mahriya'da gösterilen dizi en çok izlenen üçüncü kanal olarak beşinci sırada yer almıştır.

Dizilerin geri kalanı, tabloda belirtilen istatistiklere göre diğer kanallara dağıtılmıştır. Dizilerin izleyici sayısı, kanal görüntüleme sayısındaki artışa net bir şekilde yansımıştır. Husi hareketine bağlı olan Yemen Kanalı çok fazla izleyiciye sahip değildir, ancak gösterdiği dizi sayesinde kanal, izleyici sayısı açısından yedinci sırada yer almıştır ve gösterdiği dizinin izlenmesi de yedinci sıradadır. Bunların yanında, ister programların ister dizilerin yapımı düzeyinde olsun, dört devlet kanalı bu rekabette hiç yer almamıştır.

Program düzeyinde ise izleyicileri, reklamcıları ve tüccarları çekmek amacıyla özel kanallar arasında bol miktarda üretim ve yoğun rekabet yaşanmıştır. Bu amaçla 50'den fazla program üretilmiş ve bunlardan en önemlileri en yüksek görüntülenme sayılarına göre aşağıdaki gibidir:

Tablo 5. Yemen TV kanalları Programlarının Youtube'daki Görüntülenmelerine Göre Sıralaması

Sıra	Program Adı	Ramazan Ayında Ortalama Görüntüleme Sayısı	Kanal Adı
1	Halk Otobüsü-3	107.504	Al Hawyah
2	Gaga-5	93.735	Suhail
3	Şans Gezisi-3	78.186	Yemen Shabab
4	Alsaedah Kuşu-3	73.514	AlSaeedah
5	Raghad Tutumları	63.118	Al Mahriah
6	Meydan Okuma ve Yüzleşme-2	31.595	AlSaeedah
7	Merhamet Ediniz-5	19.662	AlSaeedah
8	Hoş/sh	17.256	Suhail
9	Meydan-6	7.256	Hadhramaut
10	Haith ul-İnsan-3 (İnsan'da)	7.254	Belqees

Programlarda izleyici sayısı açısından altıncı sırada olan Al Hawyah kanalında yayınlanan Halk Otobüsü-3 programı ilk sırada yer almıştır. Suhail kanalındaki Gaga-5 programı, kanalın izleyici sayısı açısından beşinci sırada olmasına rağmen ikinci sırada yer almıştır. Sonraki üç program, en çok izlenen ilk üç kanalın izlenme sırasına göre sıralanmıştır.

Yemen Shabab kanalındaki Şans Gezisi-3 programı üçüncü, AlSaeedah kanalındaki Alsaedah Kuşu-3 programı dördüncü, Al Mahriya kanalındaki Raghad Tutumları programı ise beşinci olmuştur. Altıncıdan onuncuya kadar olan programlar, Hadhramaut kanalındaki Meydan-6 programı ve Belqees kanalındaki Haith ul-İnsan-3 programı hariç, daha önce belirtilen AlSaeedah ve Suhail kanallarının programlarıdır.

Bu analiz Ramazan ayında Yemen uydu kanallarında gösterilen 10 dizinin ve 40'tan fazla programın kapsamlı incelenmesinden elde edilmiştir. Ardından Ramazan sezonu boyunca yayınlanan dizi ve programların tüm bölümlerin için görüntüleme sayıları hesaplanmıştır. Araştırmacı bunu toplam izlenme sayısının programın veya dizinin bölümlerinin sayısına bölünmesi ile en çok izlenen programları ve dizileri belirlemek için yapmıştır. Ramazan ayının son gecesi olan 13 Mayıs 2021 Perşembe günü tüm dizi ve programlar 00:00 - 04:00 saatleri arasında gözlenmiştir.¹

4.3. Ramazan Ayında Yemen Televizyon Kanallarının Yılın Geri Kalan Aylarıyla Karşılaştırılarak İzleme Yüzdesi

Yemen'deki pek çok gözlemci, Yemenlilerin Ramazan ayı dışında televizyon izlemediğine inanır ve bu durum, kanalları yılın geri kalan aylarından ziyade özellikle Ramazan ayında yapıyla ilgilenmeye itmiş olabilir. Bunu doğrulamak için Ramazan ayında ve Ramazan dışında izleyici ve abone sayısındaki artış oranlarını aşağıdaki tablo üzerinden karşılaştırmıştır:

Tablo 6. Yılın Geri Kalan Aylarına Kıyasla Ramazan Ayında İlk Beş Sırada Gelen Yemenli TV Kanallarının Youtube'da Görüntüleme Sayısı

Sıra	Kanal Adı	Ramazan Dışındaki Görüntüleme Sayısı (11 Ay)	Aylık Ortalama	Ramazan Ayında Boyunca Görüntüleme Sayısı	Ramazan Dışındaki Abone Sayısı	Aylık Ortalama	Ramazan Boyunca Abone Sayısı
1	Yemen Shabab	122.511.803	11.137.436	34.584.374	190 Bin	17.272	110 Bin
2	AlSaeedah	112.360.848	10.214.622	29.114.896	160 Bin	14.545	124 Bin
3	Al Mahriah	29.807.344	2.709.758	17.853.716	174 Bin	15.818	97 Bin
4	Hadhramaut	23.546.427	2.140.584	11.416.365	153 Bin	13.909	67 Bin
5	Suhail	21.567.114	1.960.646	11.069.816	122 Bin	11.090	46 Bin

² Örneğin 30 bölümlük bir dizinin veya programın toplam görüntüleme sayısı 10.500'dür. 10.500'ü 30 bölüm sayısına bölerek bölüm başına ortalama olarak 350 bin görüntüleme sayısına ulaşılmıştır.

Araştırmacı bu bölümdeki on kanalın tamamının istatistiklerini elde edememiş, bu nedenle en çok izlenen ilk beş kanalın istatistiklerini kullanmıştır.² Tablodaki rakamlar, Yemenlilerin Ramazan ayında Ramazan ayının geri kalan aylarına göre daha fazla televizyon izlediğini göstermektedir. Ramazan ayında izleyici artış yüzdesi yılın geri kalan on bir ayına göre %300 ile %500 arasında, abone artış yüzdesi ise %450 ile %850 arasında değişmiştir. Ramazan ayında izleyici sayısındaki artış birkaç nedenden kaynaklanmaktadır.

4.4. Ramazan Ayında Yemen Televizyon Kanallarının İzleme Oranının Artmasının Nedenleri

Ramazan ayında Yemen kanallarının izlenme oranının artmasına yol açan pek çok neden vardır ve bunlar, bu araştırmada hedef alınan bazı katılımcılarla görüşülerek onların bakış açısından gözlenmiştir. AlSaeedah uydu kanalının genel müdürü Mohktar Alqadasi, bu nedenleri dört noktada özetlemektedir:

- *Bu ayda olağanüstü bir üretim olduğunu bilirlir,*
- *İzleyicilerin televizyon izlemek için yeterli zamanları vardır ,*
- *Kanallar güçlü içerikte yayın yapmayı isterler,*
- *Belki de Ramazan'daki üretilen çalışmalarının ve içeriklerin izlemeye değer bulunduğu geçmişten gelen bir gelenek vardır (Mohktar Alqadasi, 12.05.2021).*

Yemen Uydu Kanalında gazeteci, eleştirmen ve haber direktörü olan Tawfik Alsharabi ise, Ramazan ayında gecenin daha uzun bir zaman olduğunu ve izleyicinin Ramazan dışındaki günlere göre daha fazla program ve dizi izlemesine olanak sağladığını söylemiştir (*Tawfik Alsharabi, 10.05.2021*).

Genellikle Yemen'de insanlar Ramazan boyunca sabaha kadar bütün gece uykusuz kalırlar. Bu sürede insanlar toplanıp, televizyon ekranlarından veya YouTube üzerinden program ve dizileri izlerler. Sabah ya öğleden sonra saat ondan ikiye kadar işe giderler ya da çalışmıyorlarsa uyurlar. Özel işyeri sahipleri ve tüccarlar ise öğle namazından akşama kadar,

² Yukarıdaki tabloda listelenen veriler, geçtiğimiz yıla ait istatistiklere başvurularak elde edilmiştir. Geçen yıl aynı araştırmacı, 24 Mayıs 2020 Ramazan ayının son gününde Arapça olarak benzer bir çalışma gerçekleştirmiş ve sadece yukarıda belirtilen kanalların bazılarının izleyici ve abone sayılarını belirlemiştir. Geçen yılki araştırmayla ilgili o kanallar, YouTube'da izlenme sayısı açısından bu yıl ilk beşte yer alan kanallarla aynıdır. Ve bu kısımda yukarıdaki ilk beş kanal arasında rakamlar ve sonuçlar yakın olduğu için; diğer tüm Yemen kanallarına genellenebilir. Bkz. <https://yeniyemen.net/p-66484>

bazen de gece geç saatlere kadar çalışırlar. Bu konuda Belqis uydu kanalının program direktörü Kamal Haydarah, Ramazan ayında insanların Ramazan ayının getirdiği değişikliğe göre yaşam tarzlarını değiştirdiğini söylemiştir.

Ramazan ayında ilgi alanları ve takip ettikleri şeyler değişir, sosyal boyutu olan dizileri ve programları ararlar. Ayrıca, menfaatlerine ve sorunlarına yakın buldukları için Yemen kanallarındaki yerel üretimi takip etmek isterler (Kamal Haydarah, 07.05.2021).

Televizyon yapımcısı olan Saber Al-Jabri, şunları eklemiştir:

"Yemenliler, programatik veya dramatik çeşitli türlerde yerel karakterlerin üretimindeki artış nedeniyle Ramazan ayında yerel kanalları izler. Ve yerel kanallar yıl boyunca ithal konserve içerikleri göstermek için çalıştığı için; Ramazan, izleyiciler için çoğu yerel olarak hazırlanan programları izleme fırsatını temsil eder" (Saber Al-Jabri, 05.05.2021).

Bu tespit bir medya yapım şirketinin sahibi olan Taleb Al-Maamarı tarafından da desteklenmektedir. Taleb, Yemen'deki insanların Ramazan ayı boyunca Yemen kanallarını çok izlediğini, çünkü Ramazan dışında kalan aylarda Yemen kanallarının dizi üretmediğini ve yayınlamadığını söylemektedir. Taleb'e göre:

Yemen kanallarının çoğu, Ramazan ayında Yemenli izleyiciyi memnun edecek drama dizileri ve Komedi/eğlence/yarışma programları üretmek için yarışır (Taleb Al-Maamarı, 11.05.2021).

Bahsedilen görüşlerden yola çıkarak, Ramazan ayında YouTube'daki Yemen uydu kanallarının izlenme oranlarının artmasının sebebinin Ramazan ayında Yemen kanallarının dizi ve program üretimindeki artışın bir sonucu olduğu söylenebilir. Ayrıca Ramazan ayında Yemenlilerin yılın geri kalan aylarına göre daha fazla televizyon izlemesi için yeterli zamanın olması da sebeplerden bir tanesidir. Bir diğer önemli sebep Ramazan'da televizyon kanalların dizi ve program yapmak için birbiriyle rekabet etmesidir ve bu da izleyiciyi yerel kanallara çeker.

4.5. Yemenli Televizyon Kanallarının Ramazan Ayında Program ve Dizi Üretiminin Artması

Yapılan gözlemlerden yola çıkarak, Yemen TV kanallarının Ramazan ayı içinde Ramazan dışında ürettiklerinden daha fazla üretim yaptıklarını ve bunun AlSaeedah uydu

kanalının genel müdürü Mohktar Alqadasi'nin belirttiği gibi, birkaç faktörden kaynaklandığı söylenebilir:

- *Kanallar geniş bir izleyici kitlesi olduğunu bilirler ve bu nedenle izleyiciyi çekmeyi amaçlayan içerikleri yayınlamak için çalışırlar.*
- *Ramazan ayı, reklam ve sponsorluklar için büyük bir pazar olarak kabul edilir ve bu nedenle çok sayıda program ve dizi gösterilmelidir.*
- *İzlenmeyi artırmak için kanallar arasında bulunan rekabettir (Mohktar Alqadasi, 12.05.2021).*

Belqees uydu kanalının program direktörü Kamal Haydarah'ya göre Ramazan ayının gelişiyile birlikte izleyicinin yaşantılarında bir değişiklik yaşanır ve bu nedenle kanallar bu ay boyunca izleyici çekmeye yatırım yapmak için bu değişime ayak uydurmaktadır. Bu değişim Ramazan ayında yılın geri kalanına göre artan üretime de yansır ve bu sadece Yemen kanallarıyla sınırlı kalmayıp bir Arap geleneği haline gelmiştir (Kamal Haydarah, 07.05.2021).

Yemen Uydu Kanalında gazeteci, eleştirmen ve haber direktörü olan Tawfik Alsharabi, Ramazan ayında kanalları daha sık izlemeye alışmış olan izleyicilerin ihtiyaçlarını karşılamak için Yemen uydu kanallarının Ramazan ayında program üretimlerini artırdığını düşünüyor. Ayrıca, reklamveren veya tüccar, ürünlerini tanıtmaya ve böylece bu dizilerin yapımını finanse etme fırsatı bulur. Ramazan ayında yüksek oranda TV izlenmesinin bir başka nedeni de, herkesin maddi ödül kazanmak için katılmak istediği yarışma programlarının bulunmasıdır (Tawfik Alsharabi, 10.05.2021).

Taleb Al-Maamari bir TV yapımcısı olarak Ramazan'ı Yemenli kanallar için bir sezon olarak görüyor. Bu ay televizyon içeriği üretimindeki artışın, Ramazan ayı boyunca gösterilen dizi ve programlara ürünleri için reklam gösterilmesi karşılığında sponsorluk yapan finans şirketleri ve tüccarların varlığından kaynaklandığını açıklıyor (Taleb Al-Maamari, 11.05.2021).

Yemen'de Ramazan ayında, özellikle Ramazan Bayramı'nın yaklaşmasıyla birlikte insanlar alışverişe çıkarlar ve yılın geri kalan aylarından daha fazla kıyafet, gıda, kişisel ve ev eşyaları alır. Bu nedenle Ramazan ayı alışveriş ve harcama için özel bir fırsattır. Birçok kanalın yapımcısı olan Saber Al-Jabri, Ramazan'ın tüm yerel kanallar için bir sezon olduğunu ve bu nedenle kanalların izleyicileri çekmek için çalıştığını düşünmektedir. Saber, Ramazan ayında gündüzleri Yemenlilerin çoğunluğu için aktivitenin azaldığını ve vatandaşlar için bunun bir oruç, zikir ve rahatlama ayı olarak kabul edildiğini, bu nedenle çoğu insanın gece uyumadığını

ve TV ekranlarının önünde kaldığını söylemiştir. Kanalların izleyicilerin ilgisini çekmek için yerel programları ve dizileri kullanması bu nedenden kaynaklanmaktadır (Saber Al-Jabri, 05.05.2021).

Buraya kadar söylenenlerden Ramazan ayında artan televizyon izleme oranları ile artan içerik üretimi arasında bir ilişki olduğu sonucuna varılabilir. Ramazan ayı, özellikle gıda maddelerinin çok tüketildiği bir ay olmasının yanı sıra, Müslümanlar için iki dini vesile olan Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı'ndan önce gelmektedir. Bu nedenle, tüccarlar ve şirketler ürünlerinin reklamını yapmaya çalışırlar ve bu da, kanalları, finansmanı sponsorlara (tüccarlar) bağlı olan dizi ve eğlence programları üreterek kâr etmeye teşvik eder. Ayrıca, yapım için kanallar arasındaki rekabet, bu ay boyunca her kanalın elinden gelenin en iyisini yapmasını sağlamaktadır.

4.6. Ramazan Ayında Yemen Kanallarının İzleyici Sayısındaki Artışın ve Yılın Geri Kalan Aylarında İzleyici Sayısının Azalmasının Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Ramazan ayında yerel TV izleme hacminin artmasının hem kanallar hem de izleyiciler için olumlu etkilerinin yanında diğer aylardaki izlenme sayısındaki azalmanın da olumsuz etkileri vardır. Olumlu etkileri Mohktar Alqadasi aşağıdaki üç noktada özetlerken, olumsuz etkiler bunların tam tersidir.

- *Reklamların ve kaynakların hacim artışı ve böylece içerik üretiminin artışı,*
- *İzleyicilerin çekilmesi ve böylece yıl boyunca izlenme hacminin artışı,*
- *Rekabet, yapımın seviyesinde ve gelişiminde bir artışa yol açar ve bu izleyici açısından faydalıdır. (Mohktar Alqadasi, 12.05.2021).*

Kamal Haydarah, TV kanallarının Ramazan ayında güçlü bir yapım sağlamak için çalışmasını ve böylece takipçi kitlesini artırmasını olumlu bir etki olarak görmektedir. Ayrıca Ramazan ayında kanalların takibinin artmasının olumlu etkilerinden biri de, ortaya çıkan konuların toplumda geniş bir kesim tarafından tartışılması gerçeğidir. Bu, medyanın ve sanat ortamının zenginleşmesine izin verir. Olumsuz etkilere gelince, Kamal, televizyon kanallarının çalışmalarının sadece Ramazan ayında mevsimlik bir çalışmaya dönüştüğüne inanmaktadır, bunun da Yemenli izleyicinin ilgi alanlarını yabancı kanallarda aramasına neden olduğunu söyler (Kamal Haydarah, 07.05.2021).

Bu konuda Tawfik Alsharabi'nin farklı bir görüşü vardır. Çünkü Ramazan ayında belirli bir kanalda programların veya dizilerin fazla izlenmesinin olumlu etkisinin tüccarların

ürünlerini tanıtmaya yoluyla daha fazla kazanmasıdır. Bu durum Ramazan ayında reklam gösterme karşılığında büyük paralar kazanan kanalların yararına olmaktadır. Olumsuz etkiye gelince, Tawfiq, Ramazan dışında bu kanallarda dizi ve program üretiminin eksikliğinin izleyiciyi alternatif yabancı kanallara yönelten neden olarak görür ve bu görüş Kamal'ın görüşüne benzerdir (Tawfik Alsharabi, 10.05.2021).

Taleb Al-Maamari'nin ise farklı bir görüşü vardır. Taleb Al-Maamari Ramazan ayında izlenme sayısının artmasının olumlu etkilerinden birinin yerel komedi programlarının ve dizilerinin izleyiciyi memnun etmesi ve yüzüne gülümseme getirmesi olduğunu düşünmektedir. Taleb'e göre bu, yerel üretimi teşvik etmekte ve Yemenli izleyicinin, Yemen kimliğini yok etmeye, insanların gelenek ve göreneklerini değiştirmeye ve Yemen toplumu tarafından reddedilen etik olmayan davranışları sağlamlaştırmaya çalışabilecek yabancı kanalların çoğunu geri çevirmesine neden olmaktadır. Taleb, olumsuz etkilere gelince, izleyici kazanmak için diğer Yemenli partilere yönelik düşmanca programlar yayınlayan bazı siyasi partilere bağlı kanalların olduğunu söylemiştir (Taleb Al-Maamari, 11.05.2021).

Çoğu Yemen devlet veya özel kanalı, belirli çıkarlara hizmet eden bir siyasi gündeme sahip olarak sınıflandırılır. AlSaeedah tek ticari kanal olarak kabul edilmekte ve çoğu reklam bu kanal üzerinden gösterilmektedir. AlSaeedah, 2015 savaşından önce Yemen'de en çok izlenen ve en popüler olan kanaldır ancak içerik üretiminin zayıflığı ve reklam gelirlerinin eksikliğinden dolayı Yemen Shabab kanalı lehine ikinci sıraya gerilmiştir.

Saber Al-Jabri, Ramazan ayında yerel kanalların izlenme sayısının artmasının Yemen görsel medyasının avantajlarından biri olduğunu düşünmektedir. Bu, büyük kitleler tarafından takip edilen içeriğe ulaşmak için kanallar arasındaki rekabeti ve dolayısıyla kanalların bir dereceye kadar kalite standartlarına bağımlılığını artırır. Saber'e göre olumsuz etkiye gelince, diğerlerinin bahsettiklerinden farklı değildir, yani Yemenli TV kanalları Ramazan ayını yerel üretim sezonu olarak görürken yılın geri kalan aylarında yurt dışından ithal edilen konserve malzemelere (içeriklere) geri döner (Saber Al-Jabri, 05.05.2021).

Yukarıdakilerin hepsinden açıkça görülüyor ki, Yemen kanallarındaki üretim eğrisinin Ramazan dışındaki güçlü düşüşü, izleyicinin, çalışmalarının temeli olarak yerel ortamı benimseyen fikirlerle bu kanalların meydan okuma ve yaratıcılığı sürdürme becerisine olan güvenini kaybetmesine neden olmaktadır. İçerik üretimini ve izlenme sayısını artırmak, şüphesiz kanal ve izleyici için olumlu bir şeydir. Üretim eksikliği ise; kanallar, programlar ve diziler için reklamverenlerin ve sponsorların olmaması anlamına gelir ve bu kanal için bir

kayıptır. Ayrıca üretim eksikliği; izleyicilerin olmaması ve dolayısıyla halkın Ramazan ayı dışında yerel kanalların içeriklerinden entelektüel, kültürel ve sosyal olarak yararlanamamaları anlamına gelmektedir.

5. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışmada YouTube'da Yemen televizyonlarında sunulan pek çok dizi ve programın olduğu, ancak bu kanalların çoğu yapımlarının çok kaliteli olmadığı ve bu nedenle çok fazla izlenmedikleri görülmüştür. Örneğin dizilerini ve programlarını üretmek için yüz binlerce dolar harcamış olan Yemen Shabab kanalı en çok izlenen kanal olmuştur. Kanal yönetim kurulu başkanı tarafından yapılan açıklamaya göre, "Al-Jahmalıyah Geceleri" dizisi için yapılan harcamalar, bu yıl Yemen dizileri arasında en yüksek bütçe olan 400.000 doları aşmıştır ve çekilmesi bir yıl sürmüştür. Dolayısıyla dizi, YouTube'daki diğer Yemen dizileri arasında en yüksek görüntülenmeyi almıştır. Ayrıca AlSaeedah kanalının yapımını ve gösterimini yaptığı "Güneşin Arkası" isimli dizi de izlenme sayısı bakımından ikinci dizi olmuştur. Çünkü dizideki aktörlerin çoğu en önde gelen Yemenli drama yıldızları arasında yer almıştır. Şüphesiz ünlü oldukları için maaşları da yüksek olmuştur.

Bu çalışmada YouTube'daki görüntülenmeler ile evde TV ekranlarındaki görüntülenmelerin boyutunu gerçekten yansıtmadığıdır. Bu sorunun cevabı en çok izlenen "Al-Jahmalıyah Geceleri, Güneşin Arkası ve Cappuccino" gibi dizilerini, Yemen sokağının ve sosyal medyanın sürekli konuşması ve bu nedenle YouTube'daki yüksek görüntülenmelerin normal olduğudur. Bunun yanında, Ramazan boyunca, Al Hawyah kanalındaki "Halk Otobüsü-3" programı ve Suhail kanalındaki "Gaga-5" programı da sosyal medyada çok konuşulmuştur ve izlenme oranı açısından birinci ve ikinci sırada yer almıştır. Oysa web sitelerindeki veya sosyal medyadaki gazeteciler, eleştirmenler, aktivistler ve sıradan insanlar tarafından hiç bahsedilmeyen diziler, programlar ve hatta kanallar bulunmaktadır ve bunlar Yemen sokağında herhangi bir yankı uyandırmamıştır. Bu yüzden en çok izlenen on kanal, dizi veya program listesinde görünmemiştir. YouTube görüntülenmeleri, evlerdeki görüntülenmeyi yansıtmak zorunda değildir, ancak bu sonuçlar göz önüne alındığında sayıların büyük bir yansıması olması gerektiği söylenebilir. En önemlisi, bu çalışma ve geçen yılki araştırmaya göre Ramazan ayı görüntülenmeleri birçok kez Ramazan dışındaki aylardaki görüntülenmeleri aşarak %500'e ulaşmaktadır. Ramazan ayında içerik üretiminin azlığı veya zayıflığı nedeniyle dört devlet kanalı bu süreçte yer alamamıştır.

Son olarak araştırmada Yemen uydu kanallarının Ramazan ayı dışında da dizi ve program üretiminde artışlar yaşamasının mümkün olup olmadığına dair bir çıkarsama yapılmıştır. Bunun cevabı izleyicinin televizyon izleme oranlarından çıkarsanabilir. Yemen’de izleyiciler Ramazan dışında televizyon izlemediği sürece, televizyon kanalları da büyük işler üretmeye cesaret edemeyecek, sponsorluk ve reklam alamayacak ve bu nedenle reklamveren veya sponsorlar da izleyicinin izlemediği bir dizi veya programı desteklemeyecektir.

KAYNAKÇA

- Alexa. (2018). *The Top 500 Sites on the Web*. Retrieved 05 26, 2021, from Alexa:
<https://www.alexa.com/topsites>
- Al-Mutawakil, M. A. (1983). *Yemen basınının doğuşu ve gelişimi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kahire Üniversitesi, Kahire.
- Alnadheef, S. (2020). *Youtube 'da Ramazan ayında en çok izlenen Yemen televizyon kanalları*. 04 25, 2021 tarihinde YeniYemen: <https://yeniymen.net/p-66484> adresinden alınmıştır.
- Çalapkulu, Ç. ve Şimşek, R. (2018). Sosyal Medyanın Reklam Aracı Olarak Kullanılmasında YouTube: Sakarya Üniversitesi İletişim Fakültesinde Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2018, Cilt 1, Sayı 2, 269-278.
- Çiçek, M. (2018). YouTuber videoları: Kim, Nerede, Ne zaman, Nasıl, Neden İzler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 2018, Cilt 5, Sayı 7, 163-170. ISSN:2148-9963.
- El-Ağberi, S. (2014). *Yemen medyasına giriş*. Sanaa: Üniversite Kitabevi.
- El-Haşimi, R. (2018). *Elektronik terörizm* (1. bs). Amman: Daru Amjad Yayıncılık Dağıtım.
- Ez-Zelb, A. (2003). *Yemen 'de televizyon*. Yemen ansiklopedisi (C.1.). Sanaa: El- Afif Kültür Kurumu.
- Fanack. (2017). *Media overview in Yemen*. 05 19, 2021 tarihinde Fanack:
<https://fanack.com/ar/yemen/society-media-culture/media/> adresinden alınmıştır.
- Gönenli, G. ve P. Hürmeriç. (2012). Sosyal Medya bir Alan Çalışması Olarak Facebook Kullanımı. T. kara ve E. Özgen (Ed.). *Sosyal Medya Akademi içinde* (1. bs). İstanbul: Beta Basım Yayım, 213-242.
- Güven, S. (2001). *Toplumbiliminde araştırma yöntemleri* (2. bs). Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- İman, B ve H. Marzouki. (2009) *Web 2.0 Yeni medya ve sosyal ağları*. Cezayir: Badji Mokhtar Üniversitesi.

- Nasr, H. M. (2008). *Kitle iletişimine giriş*. Kuveyt: Al Falah Kütüphanesi.
- Nouh, M. (2006). *Eğitim araştırmasının ilkeleri*. Suudi Arabistan: Tabuk Üniversitesi, El-Rashed Kütüphanesi.
- Statista. (2018). *Youtube: Statistics and facts*. Retrieved 05 07, 2021, from Statista: <https://www.statista.com/topics/2019/youtube/>
- Watania. (2020). *Tüm Yemen kanallarının frekansları*. 04 29, 2021 tarihinde Watania: <https://www.watania.net/news/154577> adresinden alınmıştır.
- Yemen TV. (2019). *Yemen 'de televizyon*. 05 13, 2021 tarihinde YemenTV: <http://yemen-tv.net/index.php?mod=contents&do=view&cid=35&id=152> adresinden alınmıştır.
- Yıldırım, A ve H. Şimşek. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (8. bs). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2018). *Ne Damla Bilic Ne de Enes Batur! Prenses Elif 2,5 Milyar Defa İzlendi*. 05 03, 2021 tarihinde Youtubeturkiye: <https://www.youtubeturkiye.net/ne-damla-bilic-ne-de-enes-batur-prenses-elif-25-milyar-defa-izlendi/> adresinden alınmıştır.
- Yicon. (2019). *İnternet'te Yemen*. Sanaa: DM Yemenicon.
- YouTube (2018). *YouTube Hakkında*. 05 08, 2021 tarihinde Youtube: <https://www.youtube.com/intl/tr/yt/about/>

Evliya Çelebi'nin İzinde Silifke'den Erdemli'ye* From the Silifke to Erdemli in the footsteps Evliya Celebi

Pınar UZUN¹
Candan ÜLKÜ²

ÖZ

Türkiye’de ve hatta tüm dünyadaki en önemli seyyahlardan biri olan Evliya Çelebi, neredeyse ömrü boyunca seyahat etmiş ve bu seyahatler sonucunda elde etmiş olduğu bilgileri on ciltlik *Seyahatname* adlı eserinde toplamıştır. 17. yüzyılda Osmanlı Devleti ve komşu ülkelerini gezen Evliya Çelebi, sözlü ve yazılı kaynaklardan aldığı bilgilerle, gözlem ve yorumlarını harmanlayarak yaşadığı yüzyılın tarihi, kültürü, sosyal yapısı, yaşayış biçimi ve mimarî özellikleri gibi hiçbir kaynakta eşi benzeri olmayan bilgileri kaydederek bizlere ulaşmasını sağlamıştır. *Seyahatname*’nin 9. cildinde, 21 Mayıs 1671 tarihinde hac vazifesi sebebiyle yola çıkan Evliya Çelebi’nin bu yolculuk sırasında daha önce görmeye fırsat bulamadığı Batı Anadolu topraklarını ve devamında Akdeniz kıyılarını ziyareti anlatılmıştır. Bu çalışmada Evliya Çelebi’nin seyahati bir güzergâh olarak takip edilerek, günümüzde Mersin ili sınırları içerisinde yer alan Silifke Kalesi, Ak Liman Kalesi, Kızkalesi ve çevresindeki yerleşim yerleri ile yapılar hakkında verdiği bilgiler farklı kaynaklarda verilen bilgilerle karşılaştırılarak, Evliya Çelebi’nin Mersin hakkındaki aktarımlarının doğruluğu, önemi ve eksik yanları tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Evliya Çelebi, Mersin, Silifke, Erdemli*

ABSTRACT

Evliya Çelebi, who is one of the most important travelers in Turkey and even in the whole world, traveled almost throughout his life and collected the information he obtained as a result of these travels in his ten-volume work called *Seyahatname*. Evliya Çelebi, who traveled to the Ottoman Empire and neighboring countries in the 17th century, blended his observations and comments with the information he received from oral and written sources, and recorded the unique information in any source such as the history, culture, social structure, lifestyle and architectural features of the century he lived in, allowing him to reach us. Evliya Çelebi, who set out for pilgrimage on May 21, 1671, in the 9th volume of *Seyahatname*, visited the Western Anatolian lands that he had not had the opportunity to see before, and then the Mediterranean coasts. In this study by following the travel of Evliya Çelebi as a route, the information he gave about Silifke Castle, Ak Liman Castle, Kızkalesi and surrounding settlements and structures located within the borders of Mersin province today, was compared with the information given in different sources, and the accuracy, importance and incompleteness of Evliya Çelebi’s transfers about Mersin aspects are discussed.

Keywords: *Evliya Çelebi, Mersin, Silifke, Erdemli*

* Bu çalışma, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalında “Evliya Çelebi’nin İzinde Mersin: Silifke’den Erdemli’ye ” adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak yapılmıştır.

¹ Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, pinarozkanuzun@gmail.com , ORCID: 0000-0002-4318-9961

² Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, candanulku@mersin.edu.tr , ORCID: 0000-0002-6255-3394

1. GİRİŞ

Türkiye'deki ve hatta tüm dünyadaki en önemli seyyahlardan biri olan Evliya Çelebi, 17. yüzyılda, 1630-1683 yılları arasında daha çok Osmanlı'nın hâkimiyet sürdüğü topraklarda seyahat ederek on ciltlik *Seyahatname*'sini kaleme almış; yaşadığı yüzyılın tarihi, kültürü, yaşayış biçimi, idarî yapısı, sosyal yapısı, mimarî yapısı ve daha birçok konu hakkında hiçbir kaynakta eşî benzeri olmayan bilgilerin bizlere ulaşmasını sağlamıştır.

Bunca eşsiz bilginin günümüze ulaşmasını sağlayan Evliya Çelebi hakkında bilinenler ise genel olarak *Seyahatname*'de yer alan kendi anlatımları ile sınırlıdır. *Seyahatname*'ye göre 10 Muharrem 1020 (25 Mart 1611) tarihinde, İstanbul'un Unkapanı semtinde doğan Evliya Çelebi'nin babası sarayın kuyumcubaşısı Derviş Mehmet Zıllı Efendi'dir. Annesi ise Osmanlı vezirlerinden Melek Ahmed Paşa, Defterzade Mehmed ve İpşir Mustafa Paşa ile akrabadır. Bu nedenle Evliya Çelebi gezileri sırasında onlardan yardım almış ve onların himayelerine girmiştir (Sır, 2012: 333).

Evliya Çelebi içinde bulunduğu ortam nedeniyle iyi bir eğitim almıştır. Sıbyan mektebinde okuduktan sonra yedi yıl kadar Şeyhülislam Hamid Efendi Medresesi'nde eğitim almış ve bir yandan da hafızlık ve musiki eğitimine devam etmiştir. 1045 (M 1635) yılında yirmi dört yaşında iken Silahdar Melek Ahmed Ağa (Paşa) tarafından IV. Murad'a takdim edilerek padişahın emriyle Enderun'a girmiş ve 1639 yılına kadar burada eğitim hayatı devam etmiştir. Enderun'da hat, musiki, tecvid ve nahiv dersleri almıştır (Dağlı, 1999: 344). IV. Murad'a musahiplik etmiş ve dört yıl kaldığı Enderun'dan kırk akçe maaşla sipahi zümresine dâhil edilerek çırağı edilmiştir (İlgürel, 1995: 529). Aynı zamanda iyi bir asker ve sporcudur. Evliya Çelebi'nin ok atmada İstanbul şampiyonu ve adına menzil taşı dikilmiş bir pehlivan olduğunun kanıtları bulunmaktadır (Tezcan, S., 2011: 32).

Yirminci yüzyılın sonlarına kadar birçok araştırmacı tarafından Evliya Çelebi'nin seyahatlerinin büyük bir kısmının ve aktardığı bilgilerin hayal ürünü olduğu düşünülmekteydi. Ancak günümüzde, birçok araştırmacı tarafından verdiği bilgiler araştırılmakta, çizdiği rotalar takip edilerek doğruluğu kanıtlanmaktadır. Ayrıca Karl Teply tarafından 1975'te yayımlanan Avusturya Devlet Arşivi'ndeki belge ile Evliya Çelebi'nin 1665 yılında Elçi Kara Mehmed Paşa'nın heyetinde Viyana'ya müezzinlik göreviyle gittiği kanıtlanmıştır. 2006 yılında Pinelopi Stathi tarafından bulunup yayınlanan Yunanca belge ise Evliya Çelebi'ye Tur-i Sina'da bulunan St. Catherine Kilisesi'nden kolay yolculuk yapabilmesi için verilen bir tavsiye mektubudur. Bunların dışında Adana Hasan Ağa Camii, Köstendil İnceli Ahmed Beg Zoğu Camii, Foça

(Hersek) Alaca Camii ve Atik Ali Camii'lerinde bulunan duvar yazıları yayımlanmıştır. Bu yazıların Evliya Çelebi'ye ait olduğu kesindir (Tezcan, 2007: 31).

Evliya Çelebi seyahatlerinin sebebini, 1040 yılında aşure gecesini (19 Ağustos 1630) gördüğü rüyaya bağlamaktadır. Rüyasında İstanbul'da Yemiş İskelesi civarında Ahi Çelebi Camii'nde kalabalık bir cemaatle birlikte Hz. Muhammed'i gördüğünü ve "Şefaati ya Resulallah" diyecek yerde, "Seyahati ya Resulallah" dediğini dile getirmektedir. Bu rüyadan sonra Evliya Çelebi, Sa'd Bin Ebi Vakkas'ın tavsiyesi ve ardından gelen nasihatleri dinleyerek yaklaşık elli yıl sürecek seyahatlerine başlamıştır.

Evliya Çelebi'nin ölüm tarihi ve yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bir kısım araştırmacı onun yetmiş bir yaşlarında, 1682 yıllarına doğru İstanbul'da öldüğünü; bir kısım araştırmacı ise 1682'de Mısır'dan dönerken yolda ya da İstanbul'da öldüğünü belirtmektedir (Şavk, 2011: 15). *Seyahatname*'nin onuncu cildi eksik olup birdenbire bitmektedir. Bu sebeple de Evliya Çelebi'nin eserini bir sonuca bağlayamadan vefat ettiği tahmin edilmektedir. Evliya Çelebi'nin 1683 yılında sonuçlanan İkinci Viyana Kuşatması'nı kesin olarak bildiğini, 1685 yılı aralık ayında idam edilen Melek İbrahim Paşa'dan "rahmetu'llahi aleyh" diyerek söz ettiğini ve 1687 yılında St. Stephan Katedrali'nin çan kulesindeki tacın değiştirildiğinden haberdar olduğunu belirten Nuran Tezcan'a (Tezcan, N., Kaynaklara Göre, 2019: 23) dayanarak Evliya Çelebi'nin 1687'den önce ölmediğine kesin gözle bakılabilir.

Evliya Çelebi'nin seyahatleri 1630'lu yıllarda İstanbul'dan başlamış ve 1683-1684 yılları arasında Mısır'da sona ermiştir. Son yolculuğu olan Nil seyahatinden sonra Kahire'ye yerleşmiş ve seyahatlerini orada kitap haline getirmiştir. Eser, Mısır'da Emir Özbek Bey ailesine kalmıştır ve aile *Seyahatname*'yi I. Mahmud'un Darüssaade Ağası Hacı Beşir Ağa'ya 1742 yılında hediye olarak göndermiştir. Hacı Beşir Ağa eseri Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne koymuş ve kopyalarını çıkarttırmıştır (Tezcan, 1814'ten, 2019: 84).

Evliya Çelebi yaptığı yolculukları *Seyahatname*'sinde oldukça düzenli bir biçimde anlatmıştır. Dankoff'un belirttiği üzere *Seyahatname*, Osmanlı'nın iki ana kenti İstanbul ile Kahire arasında kurgulanmıştır (Dankoff, 2002: 492). Evliya Çelebi ilk olarak doğup büyüdüğü şehir olan İstanbul'u yazmaya başlamış, daha sonra Osmanlı Devleti ve onun komşu ülkelerine yapmış olduğu seyahatleri aktarmıştır. Son cildinde de ömrünün son yıllarını geçirdiği Kahire'yi anlatmıştır.

Tüm ciltlerin hem tek tek hem de on cildi kapsayacak şekilde bütünleştiği ve eserde düşünülmüş, tutarlı bir kurgu olduğu yüzeysel bir okumayla dahi fark edilmektedir (Tezcan,

2016: 37).

Toplam on ciltlik *Seyahatname* yaklaşık 6500 sayfalık el yazmasından oluşmaktadır. On cildin genel olarak içerdiği bölgeler ve yaklaşık yazım tarihleri şu şekildedir:

- I. Cilt: İstanbul ve civarı (1630)
- II. Cilt: Bursa, Karadeniz, Azerbaycan, Gürcistan ve Doğu Anadolu (1640)
- III. Cilt: Orta Anadolu, Suriye, Filistin, Balkanlar (1648)
- IV. Cilt: Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İran (1655)
- V. Cilt: Balkanlar ve Trakya (1657)
- VI. Cilt: Sırbistan, Macaristan ve Romanya (1663-1664)
- VII. Cilt: Almanya (Avusturya), Macaristan, Kırım, Dağıstan, Kafkasya (1664)
- VIII. Cilt: Kırım, Yunanistan ve Arnavutluk (1667-1670)
- IX. Cilt: Hac yolculuğu (1671)
- X. Cilt: Mısır (1672)

Bilgi hazinesi diyebileceğimiz nitelikteki *Seyahatname*'ye yakın tarihe kadar ön yargı ile yaklaşılmıştır. Ancak günümüzde değerinin anlaşılmasına başlanması nedeniyle eser her geçen gün artan sayıda araştırmaya kaynaklık etmektedir. Evliya Çelebi sadece gördüklerini değil, duyduklarını, hayal gücünü, görgü tanıklarından öğrendiklerini ve kaynak kitaplardan edindiği bilgileri de aktarmıştır. Bunların dışında yaşadığı dönemin sosyal yapısı, kültürü, etnik yapısı, kılık kıyafeti, dili gibi bilgilere de yer vermiştir. Alman Doğu bilimci Franz Taeschner'in, "Bu eser insanın başka bir yerde bulamayacağı çok çeşitli ve değişik alanlar için bilgiler içeren tek ve çok kıymetli bir hazinedir. Evliya bunları ikinci elden de anlatsa bu bizim için çok kıymetlidir (Aktaran Tezcan, N., Seyyahın, 2019: 12)..." sözleriyle dikkat çektiği üzere, *Seyahatname* 17. yüzyıl üzerine bizlere eşsiz bilgiler vererek zamanının panoramasını gözler önüne sermektedir.

2. EVLİYA ÇELEBİ VE SEYAHATNAME

Çalışma kapsamında Evliya Çelebi ve *Seyahatname* hakkında yapılan temel çalışmalar ve Evliya Çelebi'nin kullandığı seyahat güzergâhı, aktardığı yapı ve kentler hakkındaki literatür incelenmiştir. İncelenen bu literatür kapsamında *Seyahatname*'nin ilk defa Joseph von Hammer-Purgstall tarafından 1814 yılında "*Türkçe Bir Seyahatnamenin İlginç Bulunuşu*" başlıklı makale ile bilim dünyasına topografik, etnografik, tarihsel ve filolojik kayıtlar içeren bir hazine olarak tanıtıldığı görülmüştür (Hammer, 1814). Evliya Çelebi'nin ve *Seyahatname*'nin araştırılması ve anlaşılması bu çalışmadan sonra başlamıştır.

Cavit Baysun, 1947’de İslam Ansiklopedisi’ne “*Evliya Çelebi*” maddesini yazmış ve bu maddede eserin içeriği ile Evliya Çelebi’nin hayatı hakkında kapsamlı bilgiler ortaya koymuştur (Baysun, 1947).

Karl Teply, “*Evliya Çelebi in Wien*” adlı çalışmasında Evliya Çelebi’nin hayal olduğu düşünülen 1665 yılındaki Viyana yolculuğu ile ilgili Avusturya Devlet Arşivi’nde bulunan belgeyi yayımlayarak gerçekten Elçi Kara Mehmed Paşa’nın heyetinde Viyana’ya gittiğini kanıtlamıştır (Teply, 1975).

İlk baskısı Yapı Kredi Yayınları tarafından 1996’da yapılan *Seyahatname*’nin tüm ciltlerinin güvenilir tam metin yayını sayesinde ise *Seyahatname*’ye geniş bir erişim olanağı sağlanmıştır (*Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1-10. Cilt). 2003-2011 yılları arasında ise yine aynı yayınevi tarafından *Seyahatname* günümüz Türkçesiyle yayımlanmıştır (*Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1-10. Cilt).

UNESCO tarafından doğumunun 400. yılı olması nedeniyle 2011 yılı Evliya Çelebi yılı ilan edilmiş; yurt içinde ve dışında konferans, sempozyum ve sergiler düzenlenmiştir. Bu kapsamda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan “*Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*” (Tezcan, N. ve Tezcan, S. (Ed.), 2011) kitabında yer alan makaleler Evliya Çelebi ve *Seyahatname* hakkında çok yönlü bilgiler içermektedir.

Nuran Tezcan’ın 2018 yılında Yapı Kredi Yayınları’ndan çıkan, farklı dergi ve kitaplarda yayımlanan makalelerini bir araya topladığı “*Seyyahın Kitabı: Evliya Çelebi Üzerine Makaleler*” isimli kitabı, *Seyahatname*’nin bulunuşundan Evliya Çelebi’nin doğum ve ölüm tarihlerinin tespit edilmesine kadar birçok makale içermektedir (Tezcan, N., 2019).

Çalışma bölgemize yakın coğrafyalarda yapılan araştırmalar da literatür kapsamında incelenmiştir. Bunlardan Candan Ülkü, “*Evliya Çelebi ile Anamur’dan Adana’ya*” başlıklı 2002 yılında hazırladığı çalışmasında *Seyahatname*’de yer alan, Anamur ile Adana arasındaki bilgileri incelemiştir (Ülkü, 2002). Bu çalışmada güzergâh üzerinde yer alan Ak Liman Kalesi’nin yeri yanlış tespit edilerek Akkale şeklinde aktarılmıştır.

Ejder Okumuş’un 2011 yılında yayımlanan “*Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Mersin*” başlıklı çalışmasında yine *Seyahatname*’de Mersin hakkında yer alan bilgiler verilmiştir (Okumuş, 2011). Ancak bu çalışma *Seyahatname*’de bulunan bilgilerin tarihsel gerçekliğini konu edinmemiştir.

Son yıllarda Evliya Çelebi ile ilgili yapılan tez çalışmaları da artış göstermektedir. Bu konuda birçok tez çalışması olmasına rağmen *Seyahatname*’de yer alan güzergâhların takip edilerek kentlerin araştırıldığı bazı çalışmalar konu kapsamında incelenmiştir.

Osman Nuri Akbulut, “*Evliya Çelebi’ye Göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*” başlıklı 2008 yılında hazırladığı tez çalışmasında, Evliya Çelebi’nin belirtilen yerler hakkında verdiği bilgileri incelemiştir (Akbulut, 2008).

Sibel Küçüktağ, 2013 yılında hazırladığı “*Evliya Çelebi Seyahatnamesi’ne Göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki Bazı Kaleler ve Diğer Kaynaklarla Mukayeseli İncelenmesi*” başlıklı tez çalışmasında, Evliya Çelebi’nin konu kapsamında ele alınan kalelerle ilgili verdiği bilgilerin doğruluğunu araştırmıştır (Küçüktağ, 2013).

Bu çalışma, Seyit Ali Kahraman tarafından hazırlanan ve Yapı Kredi Yayınları’ndan basılan *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi*’nin dokuzuncu kitabının birinci cildi temel alınarak hazırlanmıştır. *Seyahatname*’de yer alan Silifke-Erdemli arasındaki Silifke Kalesi, Ak Liman Kalesi, Ağaz Köyü, Tirsendi Köyü, Kara Görgüs Kalesi (Kızkalesi-Korykos) ve Erdemoğlu Köyü güzergâhı takip edilmiştir.

2.1. Silifke ve Silifke Kalesi

Evliya Çelebi, Silifke Kalesi için “Eski zamanda Takyanus yapısıdır. Sonra Kıbrıs Adası Venedik kâfirinin olmakla bunu da Venedik tasarruf etmekte idi. 879 (M 1474) tarihinde Serdar Gedik Ahmed Paşa eliyle Sultan Bayezid-i Veli fethidir. Büyük savaşlarla fethedildiği tarih kitaplarında ayrıntılı olarak yazmıştır (Çelebi, 2011: 343).” şeklinde bilgi verir.

Silifke, MÖ 300 yıllarında Büyük İskender’in generallerinden I. Selevkos Nikator tarafından Seleucia adıyla kurulmuş olmakla birlikte sırasıyla Roma, Bizans, Ermeni, Saint Jean Şövalyeleri, Karamanoğlu ve Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Çelik, Silifke, 2009: 200-201). Silifke Kalesi’nin bulunduğu yer ise Tunç Çağı’ndan itibaren kullanılmakla birlikte, kale bugünkü durumuyla Orta Çağ yapısıdır. Silifke Kalesi, MS 7. yüzyılda Bizanslılar tarafından Kilikya kıyılarını Müslüman Araplardan korumak amacıyla yaptırılan bir dizi kale içinde yer almaktadır (Sözlü, 2016: 527). Daha sonra kale bir süre Ermeniler tarafından kullanılmış, Haçlılar döneminde Rodos Şövalyeleri’ne devredilmiştir. Ardından Karamanlıların hâkimiyetine geçen kale, Gedik Ahmet Paşa tarafından 1474 yılında alınarak Osmanlı egemenliğine geçmiştir.

Evliya Çelebi kalenin idarî yapısıyla ilgili bazen Kıbrıs eyaleti olduğunu ama hâlâ Adana Eyaleti’nde Silifke Sancağı Paşası’nın tahtı olduğunu söyler. Evliya Çelebi’nin belirttiği gibi Silifke Sancağı farklı zamanlarda Kıbrıs ve Adana eyaletlerine bağlanmış olmakla birlikte bunların dışında Karaman eyaletine de bağlanmıştır (Çelik, İçel, 2009: 452).

Seyahatname’de Silifke’de yetmiş adet asi köyün olduğu belirtilmiştir (Çelebi, 2011:

343). 1584 yılının tahrir defterleri verilerine göre yüz dört tane köy olduğu bilinmektedir (Aktaran Çelik, 1994: 153). Ancak Silifke’de yerleşik hayata tam olarak geçilmemesi nedeniyle sayılarda değişiklik olması olağan görülebilmektedir.

Evliya Çelebi kalenin yapısı için; “... yalçın kayalı ve bir tarafı topraklı yüksek tepe üzerinde havalesiz, sağlam ve dayanıklı bir kaledir ve badem şekilli şeddadi taş yapıdır. Dört tarafı 1.300 adım küçük kaledir ve 23 kuledir. Kibleye nazır bir kapısı vardır, içinde 60 toprak örtülü hanesi vardır. Asla hendeği yoktur, zira yalçın dağ üzere inşa olunmuştur.” der (Çelebi, 2011: 344). Evliya Çelebi’nin belirttiği gibi Silifke Kalesi, Silifke’ye hâkim 185 m yükseklikte bir tepenin üstüne inşa edilmiştir [Resim 1]. Kalenin surları 700 m uzunluğundadır (Aykaç, 2018: 309). Bu da her adımı yarım metre olarak düşündüğümüzde Evliya Çelebi’nin 1.300 adım olarak belirttiği uzunluğa yaklaşık bir uzunluktur. Ancak kalenin kazılar sonucunda on altı adet burcu olduğu tespit edilmiştir (Boran, Sözlü ve Aykaç, 2019: 81). Kalenin kapısının girişi doğu cepheden olup kuzey-güney doğrultusundadır (Aykaç, 2018: 27). Kale içerisinde kaç hane olduğu kesin olarak tespit edilememiştir. Kalenin tüm çevresinde ise Evliya Çelebi’nin belirttiğinin aksine kuru hendek bulunmaktadır.

Resim 1. Silifke Kalesi Güneydoğu Cepheden Görünüm

Evliya Çelebi şöyle devam eder: “İçinde bir camii var, Sultan Bayezid Han’ındır. Dizdar ve neferler burada otururlar... Ve (—) adet mihraptır. Üçü camidir, gerisi mescitlerdir. Çarşı içinde eski yapı Sultan Alâeddin Camii, eski tarz bir alçak minareli camidir. Kâfir işgal ettiğinde minaresini yıkmıştır. Fetihden sonra minaresi alçak yapılmıştır. Ramazan Ağa Mescidi, Urup Mahallesi Mescidi ve Bozkır Mescidi, bildiklerimiz bunlardır” (Çelebi, 2011: 344).

Kalenin içinde yer alan caminin varlığı Silifke Kalesi kazıları yapılmadan önce

bilinmemekteydi. 2012 yılı kazılarında (Boran, Karaca, Mutlu, Erdal ve Sözlü, 2014: 140-154) ortaya çıkarılan cami ile birlikte *Seyahatname*'nin önemi bir kez daha kanıtlanmıştır. Ancak cami Evliya Çelebi'nin belirttiğinin aksine Osmanlı değil Karamanoğulları yapısıdır (Aykaç, 2018: 15). Fetihten sonra fethedilen yere cami ya da mescit yapma geleneğine uyularak yapılan Silifke Kalesi'ndeki yerleşim dokusu kalenin ortasında yer alan caminin etrafında şekillenmiştir (Boran, Sözlü ve Aykaç, 2019: 81). Evliya Çelebi şehir merkezinde yer alan Sultan Alaeddin Camii ile ilgili ayrıntılı bilgi vermemiştir. Ancak caminin Karamanoğlu Alaeddin Bey tarafından yaptırıldığı bilinmektedir (Özbek, 1995: 199). Bunlar dışında Silifke'de bulunan diğer cami ve mescitlerin hangileri olduğu bilinmemektedir.

Evliya Çelebi, Silifke'de bir hamam, iki han ve elli kadar dükkân olduğunu söyler. Verdiği sayılar Hasgül'ün çalışmasında yer alan 1870 yılına ait *Adana Vilayeti Salnamesi*'ndeki sayılar ile bire bir aynıdır (Aktaran Hasgül, 2016: 212-230-232).

“Bu şehirde limon, turunç, incir, nar ve elma yetişir. Halkı gayet fakirdir. Bu şehrin köprüsü Takyanus yapısıdır, on yedi gözdür derler, büyük bir köprüdür. Meşhur köprülerden biri de budur. Bu köprü'nün mahkeme tarafı başında kale kapısı (—) (—) (—) ederler. Köprübaşında bir bâcdar odası var, orada bâc alınır” (Çelebi, 2011: 344).

Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi bölgede narenciye, incir ve nar gibi ürünler yetişmektedir (Solak, 2008: 217-251). Silifke Köprüsü ise MS 77-78'de Roma İmparatoru L. Octavius Memor döneminde inşa edilmiştir. Köprü, 1875 yılında yeniden inşa edilmiştir [Resim 2]. Köprü on yedi değil yedi gözlüdür ve nehir yatağının bu kadar uzun bir köprü kuruluşuna imkân verecek genişlikte olması düşündürücüdür (Yeşilbaş, 2016: 96).

Resim 2. Silifke Taş Köprü

2.2. Ak Liman Kalesi

Evliya Çelebi Silifke'den ayrıldıktan sonra batı tarafına dört saat güzel yollar ile ilerleyerek Ak Liman Kalesi'ne ulaşır ve kale ile ilgili şu bilgileri verir: “Daha önce Venedik kalesidir. Karamanoğulları fethedip yıkmışlardır. Daha sonra (—) tarihinde Kıbrıs fatihi II. Selim zamanında gelip geçmek için insanlara gerekli olduğundan Lala Mustafa Paşa tamir etmiştir. Hâlâ Silifke paşasının hâssıdır. Voyvodası hâkimdir ve nahiye naibi hükmeder. Büyük gümrüktür” (Çelebi, 2011: 345).

Kalenin Osmanlı'dan önceki dönemlere ait bilgilerine ulaşamamıştır ancak Piri Reis'in 932 (M 1525) yılında kaleme aldığı *Kitabı Bahriye*'de belirttiğine göre, harap bir kale mevcuttur (Reis, 2002: 562). Kıbrıs'ın fethinden sonra ise Ak Liman'ın önemi artmasından ve Silifke Kalesi'nin limana uzak olmasından dolayı 1571 yılında limanı koruması için bir kale inşa edilmesi kararı alınmıştır (Çelik, 1994: 339). 1572 yılında kalenin inşası tamamlanmış, 1573'te varoş ve kule inşası yapılmış, 1574'te ise tüm çalışmalar tamamlanmıştır (Çelik, 1999: 116). Bazı yabancı seyyahlar yapmış oldukları gezilerde Ak Liman'dan Ağa Limanı olarak bahsetmişler ancak kalenin tarihi ile ilgili bilgi vermemişlerdir³.

Resim 3. Ak Liman Kalesi Genel Görünüm

³ bkz. Beaufort, 1817: 212., Heberdey ve Wilhelm, 1896: 99.

Seyahatname'de Ak Liman ile ilgili kalenin deniz kıyısında, tepe üzerinde dört köşe taş yapı olduğu [Resim 3]; içinde 200 küçük evden oluşan bir mahallesi, bir camisi, bir hamamı, kırk dükkânı ve deniz kıyısında mahzenleri olduğu belirtilmektedir. Silifke halkının mallarını burada sattıkları için limana muhtaç olduğunu ifade eden Evliya Çelebi, Ak Liman'ın Silifke'den daha mamûr bir şehir olduğunu ve Kıbrıs'ın iskelesi olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca limanın rüzgârlardan emin ve kırk-elli parça gemilik iskelesi olduğunu ifade etmiştir (Çelebi, 2011: 345).

Kıbrıs'ın iskelesi konumundaki Ak Liman kısa sürede gelişmiş; kervansaray, mahzen ve dükkânlar inşa edilmiş; kırk elli gemiyi aynı anda muhafaza eden bir liman seviyesine ulaşmış [Resim 4] ve Silifke şehrini geçmiştir (Çelik, 1999: 116). Faroqhi'nin mühimme defterlerine dayanarak verdiği bilgiye göre de Silifke çarşısına ek olarak Ak Liman'da dükkân ve depo yaptırılmıştır (Faroqhi, 2000: 107). Günümüzde Ak Liman'da herhangi bir kazı çalışması yapılmadığından ev, dükkân, mahzen gibi unsurların varlığı bilinmemektedir. Ancak kale askerî bir alanda yer alması nedeniyle fazla tahribata uğramamıştır. Kazı çalışması yapıldığı takdirde birçok unsurun gün yüzüne çıkacağı aşikârdır.

Resim 4. Ak Liman Kalesi'nden Limanın Görünüşü

Evliya Çelebi, Ak Liman'a kâfir kalyonlarının baskın yaptığını ancak cesur halkının kâfirleri perişan ettiğini ifade etmektedir (Çelebi, 2011: 345). 17. yüzyılda Doğu Akdeniz boyunca Kıbrıs ve Güney Anadolu sahillerinde ticaret ve hacı gemilerine ve bazen de kıyı kesimlerine korsan saldırıları gerçekleştirilmekteydi. "Kıbrıs ve Mısır'ın iskelesi" şeklinde nitelendirilen Ak Liman'ın, zamanının önemli limanlarından biri olduğu için birçok korsan

saldırısına maruz kaldığı bilinmektedir (Acıpınar, 2017: 189) [Resim 5].

Resim 5. Ak Liman'ın Yağmalanmasını Gösteren Minyatür, 1597-1616, Erasmo Magno Da VELLETRİ
(Kaynak: 14 Ekim 2021 tarihinde <http://www.istitutodatini.it/biblio/images/it/riccard/1978/dida/252v.htm>
adresinden alınmıştır.)

Ak Liman hakkında verdiği bilgilerden sonra Evliya Çelebi, Kıbrıs'a gitmek üzere Kıbrıs Kadısı İbrahim Efendi ile birlikte kiraladıkları firkate ile denize açılırlar ve korsan saldırısına uğradıkları için Kıbrıs'a gidemedi Ak Liman'a geri dönerler.

Ak Liman'dan Silifke Kalesi'ne dönen Evliya Çelebi, bir gece burada konakladıktan sonra Göksu kenarından taşlık ve çayırılık yerleri sekiz saatte geçerek Ağaz Köyü'ne ulaşmıştır. Köyde bulunduğu sırada konuk olduğu eve suhteler (medrese öğrencileri) baskın yapmış ve Evliya Çelebi ile yanındakiler de hane halkına yardım edip çatışmaya girmişlerdir (Çelebi, 2011: 348). Kıbrıs yeniçerileri, Ak Liman ve başka nahiyelerden gelen üç yüz yirmi adamın koruyup kollaması ile yanındaki tüccarlarla yeniden yola çıkıp, yaya olarak taşlık yolları geçip altı saatte deniz kıyısından giderek bir dağ başında olduğunu söylediği Tirsendi Köyü'ne gelmiştir. Bu köyden kuzeyinin Karataş kazası olduğunu belirten Evliya Çelebi, burada on bin eli tüfekli suhte askerinin olduğunu ve bunlardan iki yüzünün 50 kuruş yol hakkıyla kendilerine kılavuz olduğunu söylemektedir. Dört saat korkunç boğazlar, dağlar, dereler, sarp ve uçurum yolları geçerek seyahat ettikten sonra Kuruçay Nehri'ni atla geçtiğini belirtmektedir. Bir saat deniz kıyısında kumsal yerlerden ilerledikten sonra Lena Beli'ne geldiklerini, burada kaya parçalarından hizmetçilerin çizmelerinin parçalandığını belirtmiştir. Lena Beli'nden aşağı inip

deniz kenarından nice harap köyleri, nice taş viran binaları ve nice su kemerlerini seyrederek sekiz saatte Kara Görgüs Kalesi'ne ulaşmıştır (Çelebi, 2011: 349).

Evliya Çelebi'nin Silifke Kalesi'nden Göksu Nehri'ni takip ederek 8 saatte ulaştığını söylediği Ağaz Köyü'nün neresi olduğu belirlenememiş olup, günümüzde Göksu Nehri'ne yakın aynı doğrultuda yer alan Atayurt civarı olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu köy kaleye iki saat mesafededir ve bu doğrultuda sekiz saat ilerlemek Akdeniz'e ulaşıldığı için mümkün değildir. Yine buradan deniz kıyısını takip ederek altı saatte ulaştığını söylediği Tirsendi Köyü de günümüzde mevcut değildir. Konum olarak günümüzde Susanoğlu'nun kuzey civarı olduğu düşünülebilir. Ancak yine buraya varış süresi iki-üç saattir. Deniz kıyısından ilerlerken daha sonra dağ başında olarak nitelendirdiği köye gitmesi de mantıksız görünmektedir.

Bu köyden sonra korkunç boğazlar ve dağlardan geçerek günümüzde Narlıkuyu civarında bulunan Kuruçay Nehri'ne ulaştığını belirten Evliya Çelebi'nin, deniz kıyısındaki düz yollardan ulaşılacak bir konuma bu dağlık yoldan gittiğini söylemesi düşündürücüdür. Ayrıca Narlıkuyu'ya 2 km mesafede bulunan Cennet-Cehennem obruklarından da hiç bahsetmemektedir. Evliya Çelebi'nin, Silifke Kalesi'nden Narlıkuyu civarındaki Kuruçay nehrine toplamda on sekiz saatte ulaştığı anlaşılmaktadır. Belirttiği mesafe yaklaşık 25-30 km civarında olup, dört-beş saatlik yürüme mesafesindedir. Yine Kuruçay nehrinden deniz kıyısını takip ederek yoluna devam ettiği anlaşılan Evliya Çelebi, bunun aksine yolun kuzey tarafında bulunan dağlık geçitlerden ilerlediğini söylemektedir. Narlıkuyu ile Kızkalesi arasındaki 4 km'lik mesafeyi ise toplamda dokuz saatte geçtiğini dile getirmektedir.

2.3. Kara Görgüs (Korykos/Kızkalesi) Kalesi

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde, günümüzde Kızkalesi olarak adlandırılan Korykos antik kenti ve kalesinden, Kara Görgüs [Resim 6] olarak bahsetmektedir. Silifke Sancağı'nda Karataş kazası sınırında Türkmen sahili olarak belirttiği Kara Görgüs'ün büyüklüğünü anlatabilmek için Mısır, Bağdat gibi zamanının büyük şehirlerine benzediğini şöyle dile getirmiştir:

“Bu şehir deniz kıyısında büyük bir şehir imiş ki ne Mısır, ne Bağdat, ne Eski Kırım ve ne Ahlât şehirlerine benzer bir büyük şehir imiş. Eğer gezip gördüğümüz derece özelliklerini yazsak bir deve yükü kitap olup okuyan bıkar usanır. Gerçekten bir viran şehrin anlatılmasında tat yoktur. Ama dünya fani olup ‘Mülk benimdir’ diye böyle bina edenlere nasihat olsun diye kalemimizi dile getirip birkaç söz ettik. Ve ‘(Onun zatından başka) her şey helak olucudur’ [Kur'ân, Kasas, 88] âyetini dile getirip dünyadan el çekmeye bel bağladık” (Çelebi, 2011: 349).

Resim 6. Korykos Kara Kalesi ve Antik Liman

Kara Görgüs ile ilgili benzer ifadeler Herzfeld ve Guyer tarafından da dile getirilmiştir: “Tüm bu yıkık şehirlerin arasında Korykos en büyüğü ve en önemlisidir; Silifke ve Lamas (Limonlu) arasında sayısız lahit ve kaya mezarları, birkaç büyük kilise, bir kara ve bir deniz kalesi, şehrin yüzyıllardır ne kadar önemli bir topluluk olduğunu bugün hala göstermektedir” (Herzfeld ve Guyer, 1930: 90). Günümüzde dahi Kızkalesi’nden geçen herkesin şehrin büyüklüğü konusunda Evliya Çelebi ile aynı görüşü paylaşacağı aşikârdır.

Seyahatname’de kalenin 256 (M 869-870) tarihinde Abbasi Halifesi Memun tarafından yedi ay dövülerek zorla İspanya elinden alındığı belirtilmektedir (Çelebi, 2011: 349). Kara Görgüs 7. yüzyıl sonlarında Arap hâkimiyetine girmiş ancak daha sonra Bizans, Ermeni ve Kıbrıs krallıkları kaleyi ele geçirmiştir. Kale 1448 yılında Karamanoğlu II. İbrahim tarafından fethedilmiş ve 1473-1474 tarihinde Osmanlıların egemenliğine girerek zamanla önemini kaybetmiştir (Kerem, 2009: 136).

Evliya Çelebi Kara Görgüs’te yedi yüzden fazla cami, nice bin medrese, han, hamam, mescit, tekke gibi yapıların olduğunu belirtmektedir (Çelebi, 2011: 350). Evliya Çelebi’nin bahsettiği yapılar hakkında bir bilgiye ulaşılammış olmakla birlikte bu yapıların binlerce olması mümkün görülmemektedir. 13. yüzyıldan itibaren bölgeye Türkmen aşiretlerinin yerleşmesi sağlanmış olsa da (Aydın, 2013: 31) bu aşiretlerin konar-göçer olması ve bölgede güçlü bir siyasî yönetim olmaması nedeniyle antik kentteki mevcut yapı kalıntıları Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerine⁴ ait kalıntılardır. Bunlarda, Türk-İslam yerleşim dokusu

⁴ bkz. Korykos (Kızkalesi) Yüzey Araştırmaları 2004-2009.

bulunmamaktadır.

Evliya Çelebi, ayrıca kentte birçok kilise ve manastır olduğunu ve kâfir kalyonlarının şehrin limanında yatıp bu bölgeyi ziyaret ettiklerini söylemektedir (Çelebi, 2011: 350). Bölgede Hıristiyan hac merkezi Ayatekla Bazilikası'nın bulunması buraya her dönemde Hıristiyanların ilgi göstermelerini sağlamıştır (Bakar ve Demir, 2013: 741).

Evliya Çelebi, cami olarak kullanıldığını belirttiği manastırın yolunun iki bin adım boyunda geniş beyaz mermer kaldırımlı olduğunu, iki tarafında yine beyaz mermerden asma çardağı ve sütunların üzerinde kemerler bulunduğunu ifade etmektedir (Çelebi, 2011: 350). Kentte kiliselerin tören yolunun güney tarafına art arda yapıldığı (Kerem, 2009: 139) ayrıca sütunlu bir caddenin mevcut olduğu bilinmekle birlikte ağır tahribat nedeniyle günümüzde mimarî öğelerin çoğunluğu orijinal yerlerinde bulunmamaktadır (Aşkın, Korykos, 2012: 293).

Evliya Çelebi şehrin çok büyük olduğunu ve çok fazla sayıda eseri bulunduğunu; şehrin boyunun doğudan batıya deniz kıyısından iki saat, eninin ise saatlik yürüme mesafesinde olduğunu belirtmektedir (Çelebi, 2011: 350). Kentin uzunluğunun doğudan batıya 1250 m, yüz ölçümünün ise 550.000 m² (Aşkın, Dağlık Kilikia, 2012: 12-13) olduğu düşünülürse verdiği bilgiler abartılıdır. Evliya Çelebi'nin Görgüs'ten sonra bulunan Elaiussa Sebaste antik kentinden ayrıca bahsetmemesi bu kentin de Kara Görgüs'e dâhil olduğunu düşünmüş olabileceği izlenimini yaratmaktadır. Şehrin batısında ise kıyıda bir kurşun menzili uzakta, büyüklüğü malum olmayan, sağlam ama küçük, eski bir kale olduğunu söyler (Çelebi, 2011: 350) ve ayrıntılı bilgi vermeyerek kaleye bizzat gitmediğini anlamamızı sağlar. Bu kalenin ise deniz kalesi olduğu malumdur.

Evliya Çelebi kentin sekiz rüzgârdan emin, Girit Adası'ndaki Suda Limanı ve İstanbul Boğazı'na benzer büyüklükte bir limanı olduğunu ancak kâfir yatağı ve harap vaziyette olduğunu belirtmektedir (Çelebi, 2011: 350-351). Görgüs Limanı'nın 1555 yılı tahririnde gümrük gelirine sahip olduğu görülmekle birlikte (Çelik, 1994: 339), Piri Reis (2002: 561) de Görgüs için "Kale önündeki limanın iki tarafı harap binalardır." diyerek limanın durumunun kötü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Kıbrıs'ın fethinden sonra fonksiyonu artan Ak Liman karşısında Görgüs Limanı geri planda kalmıştır (Köse, 2013: 304).

Evliya Çelebi, Kara Görgüs'ten doğuya iki saat gittiğini ve halen beyaz mermer sandukalar gördüğünü ancak bahtsız Türkmen kavminin mal olduğu düşüncesiyle sandukaların kapaklarını açtığını ifade etmektedir. Ayrıca doğuya iki gün gittikleri halde hâlâ yapı kalıntısı ve su kemerlerinden geçemediklerini söyler (Çelebi, 2011: 351). Evliya Çelebi'nin belirttiği bölge, sahil boyunca doğu-batı istikametinde uzanan Korykos ve Elaiussa Sebaste kentlerinin

nekropolü ve bu kentler arasında bulunan su dağıtım sistemine ait su kemerleridir. Burada dikkat çeken nokta, Korykos ile Elaiussa Sebaste kentleri arasında Evliya Çelebi'nin yol güzergâhı üzerinde bulunan ve 1312 yılında inşa edilen (Selçuk, 2014: 201) Paşa Türbesi'nden hiç bahsetmemesidir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin burada çok fazla yapı kalıntısı olduğunu anlatabilmek için yol süresini olması gerekenden daha uzun söylediği görülmektedir.

Buradan da doğuya dört saat ilerleyince irem deresi gibi bir dere içinde büyük yapılar olduğunu söylemektedir. Betimlediği derenin Limonlu Çayı olduğu söylenebilir. Dere civarında kırk evli göçer Türkmenlerin yaşadığını belirten Evliya Çelebi, yola devam eder ve yaz kış soğuk suyu olan bir nehirden atla geçtiğini belirtir. Bu nehrin günümüzde Kocahasanlı civarındaki küçük akarsu kollarından biri olduğu düşünülebilir. Daha sonra Evliya Çelebi bir saat pamuk gibi yolları ağaç gölgesinde ilerledikten sonra Alata Nehri'ne gelmekte ve bunu da atla geçtikten sonra Türkmen köyü olduğunu belirttiği Erdemoğlu Köyü'ne ulaşmaktadır (Çelebi, 2011: 351). Alata Nehri olarak belirttiği akarsu günümüzde de Alata Çayı veya Sorgun Çayı olarak bilinmekte olup Erdemli ilçesinin merkezindedir. Ayrıca Evliya Çelebi'nin Erdemoğlu Köyü olarak belirttiği yerleşim yerinin konumunun günümüzdeki Erdemli ilçesinin konumuyla aynı olduğu görülmektedir.

2.4. Güzergâh

Evliya Çelebi'nin bir bilgi hazinesi olan *Seyahatname*'sini incelediğimizde bizlere birçok farklı konuda bilgi aktardığı görülmektedir. Bunlardan biri de geçtiği coğrafyalardaki yer adları ve kullandığı yollardır. Her ne kadar bu muazzam çalışmasında, az nüfuslu bölgeler yerine dikkatini yoğun nüfuslu yerleri kayıt altına alma üzerine yoğunlaştırdığı genel kabul olsa da (Finkel, 2012: 270) yaşadığı yüzyılda genel olarak Türkmen köylerinin bulunduğu bu bölge hakkında verdiği bilgiler eşsizdir.

Evliya Çelebi'nin Mersin civarından geçerken belki de en çok şikâyet ettiği konu yürünmeyecek hâlde olan yollardır. Mersin yer aldığı coğrafyadan dolayı yüksek, engebeli ve kayalık bir araziye sahiptir. Eski çağlarda Dağlık Kilikya olarak adlandırılan bu bölge hakkında Strabon, kıyısının dar olduğunu ve düzlük toprağının bulunmadığını kaydetmiştir (Strabon, 2000: 251). Böyle bir coğrafyada at üstünde veya yaya olarak yolculuk yapmanın zor olduğunu düşünürsek Evliya Çelebi şikâyet etmekte haklıdır.

Kilikya bölgesinin doğasına uygun olarak kıyıda dağlara doğru kuzey ve güney yönlerinde, bazen nehirler boyunca, bazen de sahile paralel olarak uzanan doğal yollar ortaya çıkmış ve Suriye ile Anadolu arasındaki ticaret nedeniyle de bölgedeki yollar zamanla

gelişmiştir (Hild ve Hellenkemper 1990: 128). MS 72 yılında Vespasianus tarafından Roma İmparatorluğu'na bağlı Kilikya eyaletinin kurulmasıyla birlikte bölgede yol yapımı en çok önem verilen inşa faaliyetlerinden biri olmuştur (Sayar, Siewert, ve Taeuber, 1993: 146). Bu inşa faaliyetleri kapsamında sokaklar, sütunlu caddeler, köprüler ve geçitler yapılmıştır (Hild ve Hellenkemper, 1990: 128).

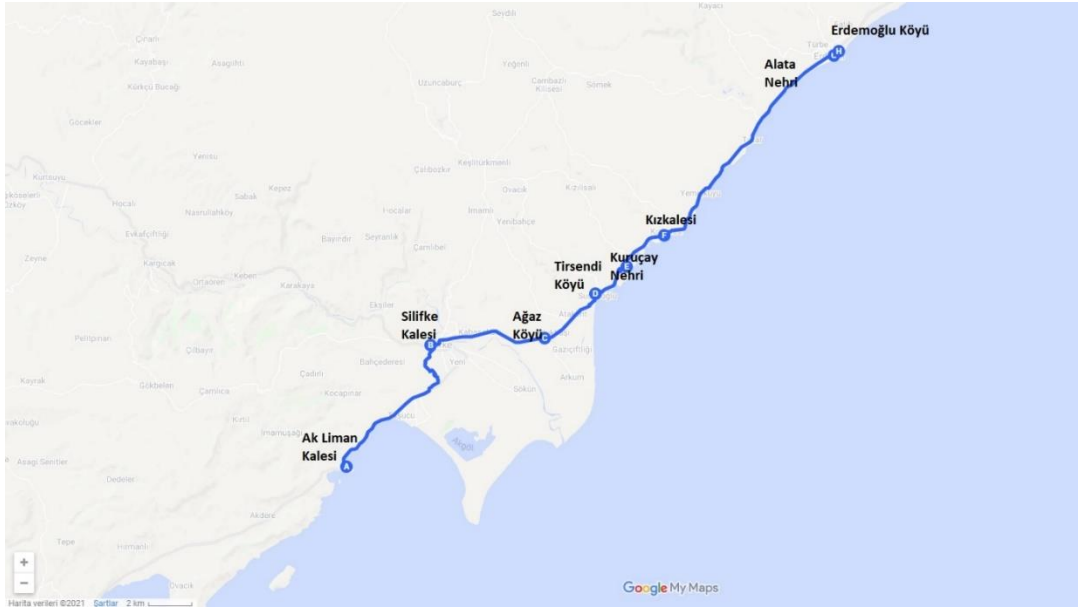
İnşa edilen bu yol ağındaki batı hattı, Seleukeia-Mara-Claudiopolis (Mut) doğrultusundadır. Kalykadnos (Göksu) Nehri'nden doğu tarafına gidildiğinde ikinci bir yol Karakabaklı köyünden yukarı çıkmaktadır. Ayrıca sahildeki liman kentleri Korasion (Susanoğlu), Korykon-Antron (Cennet Cehennem), Korykos, Elaiussa Sebaste, Akkale ve Limonlu'dan iç bölgelere giden yollar bulunmaktadır. Bunlar dışında bu kentleri sahile paralel olarak birbirine bağlayan doğu-batı yönünde bir yol daha yer almaktadır. Belirtilen tüm konumlardan kuzeye giden yollar öncelikle Olba'ya, oradan da Diokaisareia'ya ulaşmaktadır (Aydınöglü, 1998: 139-142). Ayrıca Silifke'den Göksu Nehri doğrultusunda Karakabaklı'ya, oradan Korasion'a giden bir yol daha mevcuttur (Aydınöglü, 1998: 147).

Romalıların egemenlik kurdukları bölgelere çeşitli yapılar, bu yapılarla bağlantılı taş döşeli yollar, köprüler ve limanlar yaptıkları görülmektedir. Geniş alana yayılmış olan imparatorluk topraklarında iletişimin tek yolu ulaşım sistemi olmuştur. Ulaşım, karayolları ve denizyolları aracılığıyla yapılmış, sorun çıkan bölgelere askerî birliklerin ulaşması ve bölgeler arası geçiş ve iletişimi sağlaması açısından yaşamsal önem taşımıştır (Aşkın, 2006: 48).

Resim 7. Kilikya Bölgesinde Birçok Farklı Noktada Rastlanan Antik Yol İzleri

Evliya Çelebi'nin Seyahatname'de verdiği bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Silifke'den Göksu kenarından ilerleyerek kullandığı yol, antik dönemdeki adıyla Seleukeia-Karakabaklı-Korasion istikametindeki yol olmalıdır. Ağaz ve Tirsendi köyü olarak bahsettiği yerler, alan ve kaynak araştırmalarında kesin olarak tespit edilememiştir. Bu yolların, kullanılan güzergâha göre Atayurt ve Susanoğlu civarında olduğu tahmin edilmektedir [Resim 9]. Evliya Çelebi'nin vermiş olduğu yerleşim yeri adlarına bakıldığında büyük yerleşim yerlerinin günümüzde de aynı isimlerle adlandırıldığı, sadece köy adlarının değişikliğe uğradığı görülmektedir. Bu durum 17. yüzyılda yerleşik hayata tam olarak geçilmeyen Silifke yöresinde olağandır.

Resim 9. Evliya Çelebi'nin Silifke Erdemli Arasında Takip Ettiği Yol Güzergâhı

Evliya Çelebi'nin yerleşim yeri adlarını doğru olarak verdiği görülmekle birlikte, yerleşim yerleri arasındaki mesafelerde ve kullanılan bazı yollarda tutarsızlıklar fark edilmektedir. Seyyahımızın Silifke ve Ak Liman kaleleri arasındaki mesafeler dışındaki tüm mesafeleri abarttığı görülmektedir. Örnek olarak Silifke Kalesi ile Narlıkuyu'da bulunan Kuruçay Nehri arasındaki mesafe yaya olarak toplam dört buçuk saat sürmektedir. Ancak seyyahımıza göre bu yol on sekiz saat sürmüştür. Günümüzdeki modern yol, antik dönem yolu ile aynı istikamettedir. Tek fark yolun yapı malzemesidir. Bunun süre açısından bu kadar fark yaratması mümkün değildir.

Evliya Çelebi'nin verdiği süreler dışında kullandığını belirttiği yolların istikametlerinde de bazı yerlerde tutarsızlıklar tespit edilmiştir. Seyyahımız, Susanoğlu civarında bulunduğu tahmin edilen Tirsendi Köyü'nden Narlıkuyu yakınındaki Kuruçay Nehri'ne ulaşmak için

yüksek dağlar, yerin dibine inmiş dereler, korkunç ve tehlikeli boğazlar, sarp ve uçurum yollardan geçtiğini belirtmektedir. Susanoğlu'nda sahilten birkaç kilometre içeride dağlık arazi mevcuttur ancak sahilten giden yol yerine bu istikamet kullanılması topoğrafya nedeniyle ulaşım zorlaşacağından mantıksız görünmektedir. Evliya Çelebi'nin burada ya geçtiği coğrafyayı okuyucularına daha iyi betimleyebilmek için bunları aktardığı ya da seyahatnamesine biraz heyecan katmak istediği düşünülebilir.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde çalışmamız kapsamında izlediği rota Tablo 1'de verilmiştir. *Seyahatname*'de verilen yer ve akarsu adları takip edilerek kullanılan rota belirlenmiştir.

Tablo 1. Güzergâha göre *Seyahatname*'de geçen yer adları ve mesafeleri karşılaştırma tablosu.

Seyahatname'de Geçen Yer Adı	Seyahatname'de Verilen Mesafe (Yaya olarak ve at üstünde)	Belirlenen Yer Adı	Belirlenen Mesafe (Yaya)
Silifke Kalesi		Silifke Kalesi	
Ak Liman Kalesi	Batı yönüne dört saat ilerlemiştir.	Ak Liman Kalesi	Güney batı yönüne dört saat
Silifke Kalesi	Doğu yönüne dört saat ilerleyip geri dönmüştür.	Silifke Kalesi	Kuzey doğu yönüne dört saat
Ağaz Köyü	Göksu Nehri kıyısı boyunca sekiz saat ilerlemiştir.	Atayurt	Göksu Nehri kıyısından iki buçuk saat
Tirsendi Köyü	Doğu yönüne deniz kıyısından altı saat ilerlemiştir.	Susanoğlu	Doğuya yönüne deniz kıyısından bir saat on beş dakika
Kuruçay Nehri	Dört saat dağlar ve tehlikeli boğazlar geçerek deniz kıyısına gelmiştir.	Kuruçay-Narlıkuyu	Deniz kıyısından kırk beş dakika
Lena Beli	Bir saat deniz kıyısı kumsal yerler geçmiştir.	Bilinmiyor	
Kara Görgüs Kalesi	Aşağı inerek viran binalar ve su kemerlerini seyrederek sekiz saatte ulaşmıştır.	Kızkalesi	Doğu yönüne deniz kıyısından bir saat on dakika
	Doğu yönüne iki saat ilerlemiştir.	Ayaş	Doğu yönüne deniz kıyısından bir saat
	Doğuya yönüne iki gün ilerlemiştir.	Kumkuyu	Doğu yönüne deniz kıyısından bir saat
	Doğu yönüne dört saat ilerlemiştir.	Limonlu	Doğu yönüne deniz kıyısından bir saat
Alata Nehri	Bir saat ilerlemiştir.	Alata Çayı-Sorgun Çayı	Doğu yönüne deniz kıyısından iki saat
Erdemoğlu Köyü	Doğu yönüne ilerlemeye devam eder.	Erdemli	

2.5. Evliya Çelebi Bölge ile İlgili Neden Az Bilgi Vermektedir?

Seyahatname, araştırmacılara başka hiçbir kaynakta bulunmayan bilgilere erişim olanağı sağlamaktadır. Ancak konumuz dâhilinde yaptığımız incelemelerde Evliya Çelebi'nin bilgi verdiği birçok bölgenin aksine Silifke-Erdemli istikameti arasında az ve eksik bilgi verdiği görülmektedir. Nuran Tezcan, *Seyahatname*'nin farklı ciltlerinde yaptığı saptamalar neticesinde Evliya Çelebi'nin tasvirlerini tutarlı bir sistemle anlattığını tespit etmiştir (Tezcan, 2002: 137). Bu sistemin genel hattı; şehrin Osmanlı Devleti içindeki konumu, kalesi, tarihçesi, Osmanlılara geçişi, genel görünümü, mahalleleri, adının kaynağı, önem sırasına göre cami, mescid, sebil ve medreseleri, halkın eğitim seviyesi, hanlar, tekkeler, mesire yerleri, su yolları, hamamlar, çarşı-pazar, sosyal hayat, erkek ve kadın adları, kıyafetleri, davranışları, yiyecek ve içecekler, halkın geçim kaynakları ve üretim malları, iklim ve ziyaret yerleri şeklindedir.

Seyahatname üzerine ayrıntılı araştırmalar yapan Pierre MacKay ise Evliya Çelebi'nin seyahatleri sırasında not aldığı bir günlük olduğunu tahmin etmektedir (Aktaran Tezcan, 1814'ten, 2019: 112). Bu bilgiler doğrultusunda Evliya Çelebi'nin çalışma alanımızdaki bölge ile ilgili az bilgi vermesi merak uyandırıcıdır.

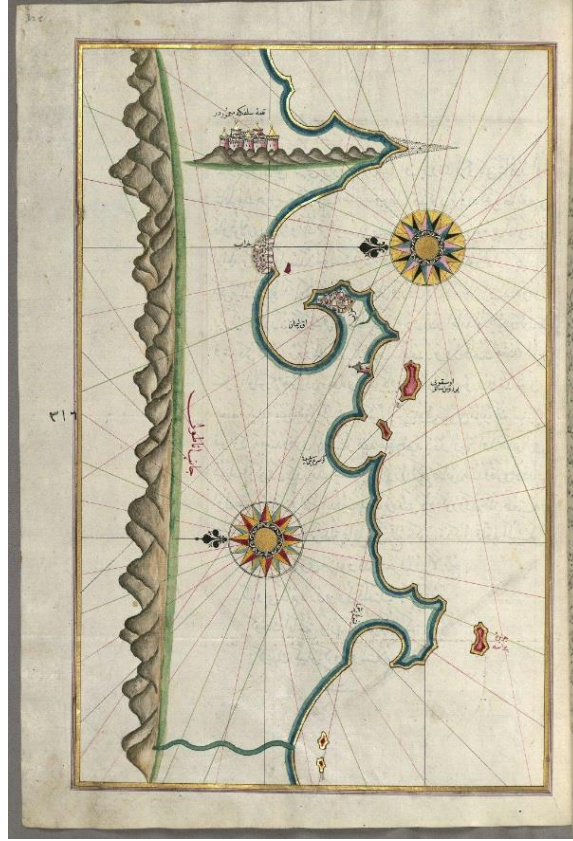
Bu durumun sebeplerinden birinin yol güvenliği olabileceği öne sürebilir. 17. yüzyılda Doğu Akdeniz boyunca Kıbrıs ve Güney Anadolu sahillerinde ticaret ve hacı gemilerine ve bazen de kıyı kesimlerine korsan saldırıları gerçekleştirilmekteydi. Ak Liman Kalesi'nden Kıbrıs'a gitmek isteyen Evliya Çelebi, Kıbrıs Kadısı İbrahim Efendi ile ortak olarak firkateyn kiralamış ancak 30 mil açıldıktan sonra korsan saldırısına uğramaları nedeniyle geri dönmüştür. Bölgede deniz yolculuğundaki korsan tehdidinin dışında kara yolculuğunda ise eşkıya tehdidi bulunmaktadır. Bölgenin dağlık ve engebeli yapısı hem yerleşim yerleri arasındaki hem de kazalar arasındaki bağların zayıf olmasına neden olmuş ve bölgede devlet otoritesinin kurulmasına engel teşkil etmiştir (Taş, 2018: 3). Evliya Çelebi, Silifke Kalesi'nin yöneticilerinin, devletin merkezi İstanbul'dan değil de Kıbrıs'tan geldiğini şu şekilde anlatmıştır: "Silifke Kalesi'nde sipah kethüdayeri ve yeniçeri serdarı Kıbrıs yeniçerilerindedir. Zira Asitane yeniçerilerinin yolu değildir. Bütün Kıbrıslının at oynağı yerleridir. Gayet girdap sapa yoldur. Sıpasını kaybeden gelmez ve gelen gülmez ve sıpasını bulmaz, böyle bir amansız yollardır" (Çelebi, 2011: 344).

Coğrafi yapıdan ve otorite boşluğundan faydalanan suhte, Celalî ve konar-göçer aşiret toplulukları eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Her ne kadar Osmanlı bu topraklara stratejik olarak Kıbrıs'a yakınlığı nedeniyle önem veriyor olsa da bölgenin konar-göçer halk ve eşkıyalar tarafından ikamet görmesi gelişmesine engel olmuştur.

Böyle bir ortamda seyahat eden Evliya Çelebi her ne kadar üç yol arkadaşı, sekiz kölesi ve para karşılığında kılavuzluk eden şahbaz ve suhtelerle yolculuk yapıyor olsa da güvenliğinden tedirgin olmaktadır. Ayrıca yörenin dağlık ve neredeyse yol vermez coğrafyası 17. yüzyıl seyahat şartlarında yolculuğun daha da zorlaşmasına sebep olmuş olmalıdır. Bu durumu Evliya Çelebi şöyle dile getirmiştir: "... 4 saat semaya baş uzatmış dağlar, yerin dibine inmiş gayya dereler, korkunç ve tehlikeli kısık kayalı boğazlar, sarp ve uçurum yollar ile kâh deniz kıyısında taşlık yollarla yüz bin sıkıntı ve zorluk çekerek, Allah bilir atlarımız ayak basacak avuç içi kadar toprak bulmayıp düşe kalka yaya ve dermansız o şiddetli sıcakta canımızdan bıkip, 'Aya bu melun suhteler bizi hangi boğazda vururlar ki?' diye emniyet üzere olmayıp aklımız başımızda değil idi. Allah saklasın öyle boğazlar var ki 1 adam 10 adamı boğazından boğazlar. Bu taşlık ve ağaçlıkları 41 yıldır seyahat ederim, böyle bir amansız zor geçit yollar görmedim" (Çelebi, 2011: 348). Evliya Çelebi coğrafi yapı ve güvenlik nedeniyle yaklaşık olarak 60 km'lik yolu Silifke Kalesi, Ağaz Köyü ve Kızkalesi'nde konaklayarak üç günde tamamlamıştır.

"Coğrafya kaderdir." sözünü doğrulayan Mersin bölgesi ile ilgili 18. ve 19. yüzyıla kadar çok az kaynak bulunabilmektedir. Evliya Çelebi de seyahat notlarında boş bıraktığı satırları bu nedenle dolduramamış olmalıdır. Bölge ile ilgili Piri Reis'in 1525 yılında kaleme aldığı *Kitab-ı Bahriye*'de yer alan haritalar [Resim 10] ve kısa notlardan yararlanmış olması muhtemeldir. Bu seyahati sırasında yeterli yazılı kaynak bulamadığı anlaşılan Evliya Çelebi'nin sözlü kaynak bulmakta da sıkıntı çektiği düşünülmektedir. Bunun nedeni ise yine bölge halkının yerleşik olmaması, mevsim nedeniyle yüksek yerlerde bulunmaları ve kılavuz olarak suhtelerin eşlik etmesidir.

Ayrıca *Seyahatnamesi*'nde "... o şiddetli sıcakta canımızdan bıkip ..." (Çelebi, 2011: 348) dediği görülmektedir. Evliya Çelebi, 29 Eylül 1671'de deniz yolu ile Rodos Adası'na gitmek üzere İstanköy'den ayrıldığını belirtmektedir (Çelebi, 2011: 248). Rodos, Fethiye, Antalya, Ermenek istikametinden Silifke'ye gelen Evliya Çelebi'nin ekim ayı içinde Mersin bölgesinde olduğu öne sürülebilir. Ekim ayında bölgede sıcaklığın 37 derecelere kadar çıktığı düşünülürse yaya ve atlı olarak yolculuk yapan Evliya Çelebi'nin acele etmiş olması muhtemeldir. Ayrıca yola çıkış amacı hacca gitmek olduğu için o yıl nisan ayına denk gelen hacca yetişmesi de gerekmektedir.

Resim 10. Piri Reis'in Kitabı Bahriye Eserinde Yer Alan Silifke Haritası

(**Kaynak:** 14 Ekim 2021 tarihinde

https://www.davidrumsey.com/luna/servlet/detail/RUMSEY~8~1~300534~90070980:fol--325a-Anatolian-coastline-with?sort=sortid%2Cpub_list_no%2Cseries_no%2Cseries_no&qvq=w4s:/where%2FMediterranean%2BSea%2FTurkey;q:piri%20reis;sort=sortid%2Cpub_list_no%2Cseries_no%2Cseries_no;lc:RUMSEY~8~1&mi=2&trs=17 adresinden alınmıştır.)

2.6. Evliya Çelebi'nin Değınmediğı Anıtlar ve Kültürel Değerler

Evliya Çelebi'nin Silifke-Erdemli yolculuğı sırasında bölgedeki bazı anıt ve kültürel değerler ile ilgili bilgi vermediğı görölmektedir. Önceki bölümde değerdendirdiğimiz seyahat şartlarının Evliya Çelebi'yi zorladığı düşünölebilir ancak tüm bu şartlara rağmen anıt ve kültürel değerler açısından çok zengin olan bu coğrafya için *Seyahatname*'de çok az bilgi yer almaktadır.

Silifke Kalesi'ne 3 km mesafede bulunan ve Evliya Çelebi'nin Ak Liman Kalesi'ne giderken kullandığı yol üzerinde olması muhtemel olan Ayatekla Kilisesi (Meryemlik) ve ören yeri bunlardan biridir. Hristiyanlığın en eski azizesi Ayatekla'nın saklandığı bölge daha sonra hac yeri haline geldiğinden ören yerinde bilinen üç kilise, beş sarnıç ve bir hamam (Almaç, Ar, Özügül ve Semiz, 2020: 3) kalıntısı bulunmaktadır. Ancak Evliya Çelebi bunların hiçbirini

kayıt altına almamıştır.

Evliya Çelebi'nin, Silifke Kalesi'nin bulunduğu tepenin alt kesiminde yer alan Bizans dönemine ait su sarnıcı Tekir Ambarı'ndan, Silifke Taş Köprü'ye on dakikalık yürüme mesafesinde olan Jüpiter Tapınağı'ndan da bahsetmediği görülmektedir. Narlıkuyu yakınındaki Kuruçay Nehri'ni geçtiğini söyleyen Evliya Çelebi, Narlıkuyu'daki antik hamam ile o dönemde hamamın zemininde bulunan "Üç Güzeller Mozaığı" ve daha önemlisi yine Narlıkuyu'nun kuzeyinde yer alan Zeus'un Typhon'u hapsettiği efsaneye konu olan "Cennet-Cehennem" obrukları ile ilgili hiçbir bilgi vermemektedir. Günümüzde kentleşme nedeniyle birçok yapı binaların arasında kaybolmuştur. Ancak 17. yüzyılda böyle bir sorun olmadığından bizzat yanlarına gidilemese dahi birçok eserin uzaktan görülebileceği düşünülmektedir.

Bunların dışında Korykos ile Elaiussa Sebaste arasındaki yol üzerinde bulunan ve hem Sünnî hem Alevî mezhebine mensup halk tarafından değer verilen Paşa Türbesi de *Seyahatname*'de yer almamaktadır. Evliya Çelebi, Türk-İslam dönemine ait eserlerin sınırlı sayıda olduğu bu bölgede günümüzde Erdemli sınırları içerisinde yer alan 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Karamanoğulları'na ait iki yapı "Anonim Türbe" (Tunçel, 2002: 463) ve "Şevkem Cami"ye (Tay, 2018: 139) de değinmemektedir.

SONUÇ

Dünya tarihindeki en önemli seyyahlardan biri olan Evliya Çelebi, içindeki merak ve macera tutkusuna 17. yüzyıldaki seyahat şartlarına rağmen kulak vermiş ve bu sayede eşsiz eseri *Seyahatname*'nin bizlere ulaşmasını sağlamıştır. Seyahat etmenin Evliya Çelebi için yaşam amacı olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır. Her fırsatı değerlendirip gördüğü yerlere yenisini eklemiş, kıvrak zekâsı ve güçlü fiziksel özellikleri sayesinde de tüm zor şartlardan bir şekilde kendini kurtarmıştır.

Bugün *Seyahatname* olmasaydı sadece Türkiye değil birçok ülke ile ilgili tarihî, kültürel, sosyal, mimarî ve günlük yaşam ile daha birçok alan hakkında büyük bir bilgi açığı olacaktı. *Seyahatname* yazılışından yaklaşık yüz otuz yıl sonra keşfedilmiş ancak Evliya Çelebi'nin maceraperest ve abartılı üslubunun yanlış yorumlanmasından dolayı ülkemizde uzun süre değer görmemiştir. Neyse ki son yıllarda artarak devam eden *Seyahatname* araştırmaları ve yayınlar sayesinde gün geçtikçe gerçek değeri ortaya çıkmaktadır.

Seyahatname'nin 9. cildinde hacca gitmek amacıyla 21 Mayıs 1671 tarihinde İstanbul'dan yola çıkan Evliya Çelebi, Batı Anadolu ve Akdeniz kıyılarından geçerek kutsal

topraklara gitmiştir. Evliya Çelebi'nin bu yolculuğu sırasında uğradığı Silifke-Erdemli bölgesi merkezî yönetimin zayıf olduğu, halkının konar-göçer yaşadığı, eşkıya ve suhtelerin kol gezdiği bir bölge olduğu için *Seyahatname*'de bu bölge ile ilgili çok az bilgi bulunmaktadır. Ancak çalışma kapsamında yaptığımız araştırmalar neticesinde Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerin çoğunun gerçeğe uygun olduğu görülmektedir.

Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*'nde her ne söylemiş olursa olsun 17. yüzyıla dair başka kaynaklarda bulunmayan özgün bilgiler ve güvenilir gözlemler sunduğu aşikârdır. Bu durum bize Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin birçok bilim dalında olduğu gibi sanat tarihi açısından da güvenilir ve önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Bölge ile ilgili daha önce yapılan araştırmalar *Seyahatname*'de Evliya Çelebi'nin söylediklerinin aktarımı şeklinde olmuştur⁵. Bu çalışmalardan farklı olarak mevcut çalışmada farklı kaynakların taranması ve saha araştırması yapılarak Evliya Çelebi'nin sadece ne söylediği değil, ne söylemediği ve söylediklerinin doğru olup olmadığı da ortaya koyulmuştur.

Günümüzde Silifke Kalesi kazı çalışmaları halen devam etmekte olup, bu kazılar sonucunda ortaya çıkan Sultan Bayezid Cami restore edilmektedir. Ayrıca Silifke'nin merkezinde yer alan Taş Köprü günümüzde de aktif olarak kullanılmaktadır. Ak Liman Kalesi'nde ise henüz kazı ve restorasyon çalışması yapılmamış olup, yapıldığı takdirde konumu nedeniyle ilgi odağı olacağı muhakkaktır. Kale günümüzde askerî üs sınırları içerisinde yer alması nedeniyle korunaklı bir bölgede bulunmaktadır ancak her geçen gün zamana yenik düşmektedir. Korykos antik kenti ise geniş bir alana yayılmış durumdadır. Kentin farklı bölge ve yapılarında çeşitli araştırmalar yapılsa da henüz birçok eser toprak altında bulunmaktadır. Kentin Deniz Kalesi restore edilerek ziyarete açılmış olup, Kara Kalesi'nde ise kazı çalışmaları devam etmektedir.

Neredeyse her bir cümlesi kültürel hazine niteliğinde olan *Seyahatname*'de Evliya Çelebi'nin kullandığı antik yol ise günümüzde kaybolmuş durumdadır. Bu yol arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılarak Evliya Çelebi kültür rotası oluşturulabilir. Özellikle Avrupa'da Mozart, İmparator Charlemagne ve Santiago de Compostela hac güzergâhı gibi onlarca farklı çeşitte kültür rotası bulunmaktadır⁶. Ülkemizde de örnekleri mevcut olan kültür rotaları içerisinde Evliya Çelebi'nin hac yolculuğunun başlangıcı İzmit Körfezi-Simav Kasabası arasındaki mesafede gezi rotası oluşturulmuştur⁷. Benzer şekilde Akdeniz kıyılarına

⁵ bkz. Ülkü, 2002 ve Okumuş, 2011.

⁶ Avrupa kültür rotası örnekleri için bkz: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/home>

⁷ Evliya Çelebi ve diğer kültür rotası örnekleri için bkz: <https://cultureroutesinturkey.com/>

yaptığı yolculukta kullandığı rota da belirlenerek bölge turizmine katkı sağlanabilir.

Evliya Çelebi *Seyahatnamesi* bulunup yayımlandığı ilk günden bu yana tartışma konusu olmuştur. Ancak sonuç olarak araştırmamız göstermiştir ki Ahmed Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir* adlı eserinde yer alan ifadesi çok doğrudur: “Ben Evliya Çelebi’yi tenkit etmek için değil, ona inanmak için okurum. Ve bu yüzden de daima karlı çıkarım” (Tanpınar, 2005: 23).

KAYNAKÇA

- Acıpınar, M. (2017). Güney Anadolu kıyılarında Hristiyan korsanlar (1604-1608). *Akademik Bakış*, 21, 183-208.
- Akbulut, O. N. (2008). *Evliya Çelebi'ye göre Güneybatı Anadolu (Aydın, Denizli, Muğla)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Almaç, U., Ar, B., Özügül, A. ve Semiz, N. (2020). Ayatekla (Meryemlik) ören yeri yüzey araştırması, 2019. *ANMED*, 18, 3-6.
- Aşkın, E. (2006). *Kent planı ve mimari yapılanması açısından Cilicia ve Lycia bölgelerindeki Roma dönemi kentlerinin karşılaştırılması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Aşkın, E. (2012). *Dağlık Kilikia'daki Korykos antik kentinin Hellenistik ve Roma dönemlerinde kentleşme süreci*. Yayımlanmamış doktora tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Aşkın, E. (2012). Korykos (Dağlık Kilikia) sütunlu caddesi ve kuzey kapısı. *OLBA*, XX, 291-322.
- Aydın, A. (2013). *Kalykadnos (Göksu) kıyısındaki Seleukeia (Silifke) ve çevresi: Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemi anıtları ve tarihi coğrafyası*. Silifke Taş Eserler Kataloğu – Heykeltraşlık ve Mimari Plastik Eserler. İstanbul: Bilnet Matbaacılık.
- Aydınoğlu, Ü. (1998). Olba Bölgesi Yol Ağı. *Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları-I*, 139-146.
- Aykaç, R. (2018). *Silifke Kalesinin kazılar sonucu ortaya çıkan yerleşim dokusu*. Yayımlanmamış doktora tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bakar, N., ve Demir, Ö. (2013). Silifke inanç turizminde Aya Tekla'nın yeri ve önemi. In M. Kar (Eds.). *The International Conference on Religious Tourism and Tolerance* (pp.739-746). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Baysun, C. (1947). Evliya Çelebi. *İslam Ansiklopedisi* (C.4. S.400-412). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Beaufort, F. (1817). *Karamania or a brief description of the South Coast of Asia-Minor and of the remains of antiquity*. London: R. Hunter.
- Boran, A., Karaca Y., Mutlu, M., Erdal, Z. ve Sözlü, H. (2014). Mersin – Silifke Kalesi Kazısı 2012 Yılı Kazı Çalışması. 35. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, (C.2, S.140-154). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Boran, A., Sözlü, H. ve Aykaç, R. (2019). Silifke Kalesi 2016-2017 Yılı Kazı Çalışmaları,

Akdeniz Sanat Dergisi, 13, 79-91.

- Çelebi, E. (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi*, 9. Kitap: 1. Cilt. (Çev. S. A. Kahraman). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (Özgün çalışma 17. yy).
- Çelik, Ş. (1994). *Osmanlı taşra teşkilatında İçel Sancağı (1500-1584)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çelik, Ş. (1999). Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs Seferi'ndeki asker ve zahire naklinde İçel Sancağı'nın rolü. İ. Bozkurt, H. Ateşin ve M. Kansu (Ed.). *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi* içinde (ss.107-130). Gazimagusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Çelik, Ş. (2009). İçel. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C.37, S.450-455). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çelik, Ş. (2009). Silifke. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C,37, S.200-202). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dağlı, Y. (1999). Evliya Çelebi hayatı ve seyahatnamesi. *Osmanlı: Bilim*, (C.8, S.344-354). Ankara: Türkiye Yayınları.
- Dankoff, R. (2002). Evliya Çelebi seyahatnamesi ışığında Osmanlı toplum hayatı. *Türkler Ansiklopedisi*, (C.10, S.268-291). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Durugönül, S., Durukan, M. ve Mietke, G. (2006). 2004 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması. 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (C.1, S.21-24). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durugönül, S., ve Durukan, M. (2007). 2005 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması. 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (C.1, S.17-22). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durugönül, S., Durukan, M., Aşkın, E., Alkaç, E., Kaplan, D. ve Körsulu, H. (2008). 2006 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması. 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (C.1, S.115-124). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durugönül, S., Durukan, M., Aşkın, E., Alkaç, E., Kaplan, D. ve Körsulu, H. (2009). 2007 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması. 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (C.1, S.85-92). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durugönül, S., Durukan, M., Aşkın, E., ve Kaplan, D. (2010). 2008 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması. 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (C.1, S.289-296). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Durugönül, S., Aşkın, E., Kaplan, D. ve Alkaç, E. (2011). 2009 Yılı Korykos (Kızkalesi) Yüzev Araştırması. 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, (C.1, S.115-124). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. (Çev. N. Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Özgün çalışma 1984).
- Finkel, C. (2012). *Arada kalan yerler*. C. Yılmaz (Ed.). Evliya Çelebi Atlası içinde (ss.270-271). İstanbul: Mahya Yayıncılık.
- Hammer-Purgstall, J. (2009). Türkçe Bir Seyahatname'nin İlginç Bulunuşu. (Çev. N. Tezcan). *Osmanlı Araştırmaları*, 34, 203-230 (Özgün çalışma, 1814).
- Hasgül, S. (2016). *Salnamelere göre Adana Vilayeti'nin demografik ve kültürel yapısı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Heberdey, R. ve Wilhelm, A. (1896). *Reisen in Kilikien Ausgeführt 1891 und 1892*. Wien: C. Gerold's Sohn.
- Herzfeld, E. ve Guyer, S. (1930). *Meriamlik und Korykos; zwei christliche ruinenstätten des rauhen Kilikien*, MAMA II, The Manchester University Press.
- Hild F., ve Hellenkemper H. (1990). *Tabula imperii Byzantini, Band 5, Kilikien und Isaurien. I. Teil*, Wien: Verlag Der Osterreichische Akademie der Wissenschaften.
- İlgürel, M. (1995). Evliya Çelebi. *TDV İslam Ansiklopedisi* (C.11, S.529-533). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kerem, F. (2009). *Mersin ören yerleri kaleleri müzeleri*. İstanbul: Mersin İl Özel İdaresi.
- Köse, E. (2013). 18. yüzyılın ilk yarısında İçel ve Antalya Sahilleri'nde ticaret. *CEDRUS, I*, 299-328.
- Küçüktağ, S. (2013). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ne göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da'ki bazı kaleler ve diğer kaynaklarla mukayeseli incelemesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Machatschek, A. (1967). *Die nekropolen und grabmalen im gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im rauhen Kilikien*. Wien: Böhlau.
- Okumuş, E. (2011). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Mersin, *TBY Akademi*, 2, 79-112.
- Özbek, Y. (1995). Silifke Alaeddin Camii ve tarihlendirilmesi üzerine notlar. *Vakıflar Dergisi*, 25, 197-210.
- Reis, P. (2002). *Kitab-ı bahriye*. Ankara: T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı (Özgün çalışma 1521).
- Sayar, M. H., Siewert, P. ve Taeuber, H. (1994). Doğu Kilikya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları, 1992. *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Selçuk, A. (2014). İki ayrı topluluk ve ortak bir ata: Paşa Türbesi ziyareti (Ayaş Sünnileri ve

- Erdemli-Tömük Tahtacıları örneği). *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 10, 195-214.
- Sır, A. (2012). Seyahatname'nin ışığı altında Evliya Çelebi'nin ailesi ve şeceresi. Y. Akçay (Ed.), *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Evliya Çelebi Sempozyumu Bildirileri*. (s.323-340). İstanbul: Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Solak, İ. (2008). Osmanlı İmparatorluğu döneminde Anadolu'da meyve ve sebze üretimi. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 24, 217-251.
- Sözlü, H. (2016). Kilikya Bölgesi Kalelerinden İki Örnek: Ceyhan Yılan Kale ve Silifke Kalesi. Y. Kurt, F. Sansar (Ed.), *Tarihte Adana ve Çukurova Cilt – I* içinde (ss. 519-544). Adana: Akademisyen Kitabevi.
- Strabon (2000). *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika XII-XIII-XIV)*. (Çev. A. Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları (Özgün çalışma M.S. 7. yy).
- Şavk, Ü.Ç. (2011). *Sorularla Evliya Çelebi: insanlık tarihine yön veren yirmi kişiden biri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tanpınar, A.H. (2005). *Beş şehir* (19. bs.). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taş, M. (2018). Osmanlı döneminde Anamur kazasında yaşanan bazı eşkıyalık olayları. *Social Sciences Studies Journal*, 4-21, 3395-3409.
- Tay, L. (2018). Erdemli Şeykem Camisi. D. A., Arslan (Ed.), *I. Uluslararası Akdeniz Sempozyumu*: 4 (ss. 125-142). Mersin: Mersin Üniversitesi.
- TePLY, K. (1975). Evliya Çelebi in Wien. *Der Islam*, 52, 125-131.
- Tezcan, N. (2002). Bir üslup ustası olarak Evliya Çelebi. N. Tezcan ve K. Atlansoy (Ed.). *Evliya Çelebi ve Seyahatname* içinde (ss. 231-243). Gazimagosa: Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları.
- Tezcan, N. (2007). Evliya Çelebi'nin belgesel izi: "papinta kağız". *Toplumsal Tarih*, 161, 31-35.
- Tezcan, N ve Tezcan, S. (2011). *Doğumunun 400. yılında Evliya Çelebi*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tezcan, N. (2016). Osmanlı-Türk edebiyatında şairle yazarın ayrıldığı kavşak. *TÜRÜK-Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 7, 24-41.
- Tezcan, N. (2019). 1814'ten 2017'ye seyahatname araştırmalarının tarihçesi. *Seyyahın Kitabı: Evliya Çelebi Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, N. (2019). Kaynaklara göre Evliya Çelebi'nin doğum ve ölüm tarihi. *Seyyahın Kitabı: Evliya Çelebi Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Tezcan, N. (2019). *Seyyahın Kitabı: Evliya Çelebi Üzerine Makaleler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tezcan, S. (2011). Evliya Çelebi'nin okçuluğu. N. Tezcan ve S. Tezcan (Ed.). *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi* içinde (ss. 30-38). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tunçel, M. (2002). Erdemli'de anonim bir türbe. N. Ş. Doğan (Ed.). *Ortaçağ'da Anadolu Prof. Dr. Aynur Durukan'a Armağan* içinde (ss. 457-472). Ankara: Rekmay Reklam ve Tanıtım.
- Ülkü, C. (2002). Evliya Çelebi ile Anamur'dan Adana'ya. M. Denктаş, Y. Özbek ve A. S. Arslan (Ed.). *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu* içinde (ss. 813-834). Kayseri: Erciyes Üniversitesi.
- Yeşilbaş, E. (2016). Silifke Taş Köprü'nün rölöve tespitleri ve tarihi dönem analizi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 19, 92-123.

Zaman Yönetimi Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Profili

Bibliometric Profile of Graduate Thesis on Time Management

Dilara DİBOOĞLU¹
Gamze ERYILMAZ²

ÖZ

Zaman yönetimi, bireylerin iş hayatında, günlük hayatında ve boş anlarında dahi zamanını nasıl organize edip daha iyi yöneteceğine dair öğretici bir araçtır. Zaman yönetimi, bireyin başarıyı yakalamak için yürüttüğü faaliyetleri ve hayatındaki bir dizi planı kişinin kendisine göre makul biçimde uygun vakitlerde uygulamasıyla oluşmaktadır. Bibliyometri tekniği; herhangi bir alanda yayınlanmış olan makale veya tez gibi bilimsel araştırmaların içerik ve istatistiksel bakımından incelenmesidir. Aynı zamanda mevcut çalışmaların niceliksel olarak değerlendirilmesinde ve araştırılan konuya genel bakış sunabilen bir yöntemdir. Bu çalışmada zaman yönetimi ile ilgili yayınlanmış tüm tezlerin bibliyometrik profilini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçtan hareketle ilgili konuyu dikkate alarak gerçekleştirilmiş araştırmalara/çalışmalara yönelik kapsamlı bir bakış sağlanması hedeflenmiştir. Çalışma amacını karşılayabilmek için YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezinden yararlanılmıştır. Tarama süreci 6 Haziran 2021 ve 30 Temmuz 2021 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Araştırma sonuçlarına göre zaman yönetimi konulu tezler en çok eğitim ve öğretim alanında yayımlanmıştır. Yüksek lisans düzeyindeki tezlerin oldukça fazla olduğu ve son yıllarda artış gösterdiği elde edilen diğer sonuçlardan biridir.

Anahtar kelimeler: Zaman, Zaman Yönetimi, Bibliyometrik Analiz

ABSTRACT

Time management is a dairy lesson that you will organize and better manage at work, in life and at leisure. Time management consists of activities carried out to carry out for comprehensive purposes and a set of facilities in life, applications in small-scale appropriate spaces. Bibliometric technique; It is in the content of programs such as articles or thesis in any field and in terms of statistics. It is also in a way that is present in its assessment of beauty and in some way from the researched general point of view. In this study, it is aimed to reveal the bibliometric profile of all published theses on time management. For this purpose, it has been designed and realized/targeted for studies. In order to meet the purpose of the study, YÖK National Thesis Screening Center was used. The scan process is an object between June 6, 2021 and July 30, 2021. According to the researches, time plans are mostly published in education and training. It is one of the other results obtained from the last observations that the evaluation of master's degree theses is high.

Keywords: Time, Time Management, Bibliometric Analysis

¹ Yl. Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Seyahat İşletmeciliği Ana Bilim Dalı, dilaradibool@gmail.com, ORCID ID:0000-0003-4893-3726

² Dr. Öğr. Üyesi., İskenderun Teknik Üniversitesi, Turizm Fakültesi, gamze.eryilmaz@iste.edu.tr, ORCID ID:0000-0003-0588-8021

GİRİŞ

Zaman, yaşadığımız her anın mimarisinde önemli rol oynamaktadır. Zihinsel etmenlerle birlikte fiziksel varlıkların oluşumunda önemli rol oynamaktadır. Ölçsüz ve süreklilik arz eden bu kavram evrenin oluşumunda, gelişiminde, geçmişten günümüze kadar gelen her olgunun, etkinin, bileşenin varoluşunda olan tüm süredir. İnsanoğlunun yaşamı boyunca yaptığı her eylemin zemininde yer almaktadır. Hareket bildiren veya bildirmeyen her durumda zaman vardır. Çünkü zaman dünyadaki akışın en temel unsurudur. Zaman mazideki eylemlerin günümüze değin aktarılması ve geleceğe devamlılığı durumundaki süreçtir ve yeryüzünde bulunan her türlü canlı ya da cansız varlıkların kontrolü dışında gerçekleşmektedir (Smith, 1998). Masallarda kullanılan “Bir varmış bir yokmuş” kalıbında esasen uzun bir süre yaşanan zaman ve o anda gelişen olaylar bütünü kastedilir. Bu da zamanın etkisini ve yetkisini gösterir. Zaman yapılan eylemler dışında tutulamaz. Canlılar etrafında hareket eden her şey belirli bir zaman dilimine aittir (Silahtaroglu, 2004). Bu süre zarfı içerisinde insan bu dilimi en iyi şekilde kullanmak ister, çünkü zaman çok kıymetlidir. Zamanı etkin kullanabilmek için belirli bir planlama yapılır. Bu planlama akıp giden zamanın yönetimi ile ilgilidir.

Zaman yönetimi, bireylerin iş hayatında, günlük hayatında ve boş anlarında dahi zamanını nasıl organize edip daha iyi yöneteceğine dair öğretici bir araçtır (Güçlü, 2001). Kişinin kendi yaşamının kontrolünü sağlayıp çok az sürede birçok şeyi başarması ve planladığı gibi kendi istediği doğrultusunda ilerlemesi ise zaman yönetiminin en belirgin temel özelliklerindedir (Koch, 2011). Zamanın iyi yönetilmesi kişiye ve işletmeye yarar sağlar. Hedeflenen amaç yönünde aktif biçimde planlama yürütülürse belirlenen faaliyette yüksek başarı kaçınılmaz olur. Birey zamanını iyi yönetebildiği takdirde kendi yaşamına, kişisel gelişimine, kariyerine aynı zamanda bulunduğu işletmeye, müesseseye ve kuruma katkı sağlar (Edwards, Bell, Arthur ve Decuir, 2008). Organize edilen planlamanın düzenli yürütülmesi ile yeni fırsatlar da elde edilebilir.

Bibliyometri, akademide yer alan aynı alandaki tüm çalışmaların belirli değişkenler aracılığıyla incelenmesi ve mevcut durumda var olan çalışmalarda ki genel yapının ortaya konulmasıdır (Zan, Yazar ve Bayram, 2012). Bu çalışmada zaman yönetimi ile ilgili yayınlanmış tezlerin bibliyometrik profilini ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu amaçtan hareketle ilgili konuyu dikkate alarak gerçekleştirilmiş araştırmalara/çalışmalara yönelik kapsamlı bir bakış sağlanması hedeflenmiştir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde, daha

önce bu konu ile ilgili herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan literatürde ilk defa yer alacak bu çalışma, gelecek araştırmalara yön vermesi bakımından önem arz etmektedir. Elde edilen sonuçlar ile literatüre katkı sağlamak bir diğer amaç olarak saptanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zaman Yönetimi

Zaman yönetimi; yaşamımızda ortaya çıkan birtakım gelişmeleri planlı ve düzenli bir şekilde yönetebilmek için var olan bir etmendir (Karadağ, 2013). Kibar (2014)'a göre zaman yönetimi; kişilerin her türlü yönde gerçekleştirdiği etkinliklerin verimli bir şekilde planlıca yürütülmesidir. Şen (2014)'e göre; çoğu işi kısa sürede yanlış şekilde değil doğru şekilde yapmak ve zaman dilimini verimli bir biçimde kullanmak zaman yönetiminin en önemli unsurudur. Zaman yönetimi, bireyin başarıyı yakalamak için yürüttüğü faaliyetleri ve hayatındaki bir dizi planı kişinin kendisine göre makul biçimde uygun vakitlerde uygulamasıyla oluşmaktadır (Gürbüz ve Aydın, 2012). Çoğu kişinin başarıya ulaşmasında zamanı verimli ve etkin kullanmasıyla ilgisinin olduğu saptanmıştır (Erdul, 2005). Akgemci ve arkadaşları (2003), gelişmede etkili olan sürecin sekiz aşamayla yürütüldüğünü öne sürmüştür. Bu aşamalar; ‘zaman kullanım analizi (zaman cetveli), zaman problemlerini tanımlama, kendini tanımlama, amaç ve öncelikleri belirleme, program hedeflerini uygulama planına aktarma, günlük programlar ve rehberler hazırlama, zaman yönetimi tekniklerini geliştirme, sürecin izlenmesi ve yeniden analiz’ şeklinde sıralanmaktadır.

İnsanlar faaliyet alanlarında dağınık, karma bir yapıdan ziyade düzenli ve sistematik biçimde ilerlemek ister. Bu biçim planlı yönetim şeklini gerektirir. Belirlenen gaye de kişiler temel amacını elde etmek için eylemlerine göre zamanını bölümleyerek ve her vakti kıymetli kılmak için esaslı bir yönetime girer. Esasında birey hedefine ulaşmak için disiplinli bir kişiliğe bürünebilir. Örgütlerin başarıya ulaşmalarındaki en önemli yapının kaynaklarını verimli kullanmasıyla etkili olduğu tespit edilmiştir (Karaoğlu, 2006). Bu kaynakların başında ise “bir noktadan diğerine doğru hareket eden kesintisiz, dinamik ve tekrar etmeyen bir şey” olarak savunulan (Karadaş, 2015) zaman kavramı dikkat çekmektedir. Cüceloğlu (1997), yaşamın çok kıymetli olduğunu ve bunun tasarrufunun mümkün olmadığını belirtmiş, eşsiz zamanın etkili tarzda yönetilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Zamanın iyi yönetilmesi kişiye ve işletmeye yarar sağlar. Bunun bilincinde olan insanlar zamanını programlayarak günün 24 saatini verimli biçimde kullanmak ister. Zaman yönetiminin oluşumu bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Zaman yönetimi her birey için önemli bir kavramdır. Literatürde bilim insanları veya akademik bireyler tarafından farklı alanlarda yazılmış, zaman yönetimi konulu çalışmalara rastlamak mümkündür. ‘‘İşletme (Akatay, 2003; Özçelik, Gülsün, Özçelik ve Öztosun, 2012; Yiğitel ve Ertemsir, 2020), turizm (Tütüncü, 2009; Alsarayreh, Rumman ve Al-Nsour, 2012; Dalkılıç ve Burak; 2017), eğitim (Demirtaş ve Özer, 2007; Gözel ve Halat, 2010; Babacan ve Küçükosmanoğlu, 2015), spor (İmamoğlu ve Çimen, 1998; Caz ve Tunçkol, 2015; Kaygusuz ve Gümüş, 2021) örnek olarak verilebilir.’’

Bibliyometrik Analiz

Bibliyometri, bilimsel çalışmaların matematiksel ve istatistiksel olarak araştırılmasıdır. Bibliyometrideki amaç literatürde yer alan konuların analizi sonucu mevcut konuların sayısal oranını tespit etme ve durumsal analizini inceleme sürecidir. Analiz sonucu literatürde farklı bakış açılarıyla incelenen çalışmaların yoğunluğu veya azlığı bulunduktan sonra literatüre akademik konularla ilgili kısa bir özet sunmaktadır. Bir diğer ifadeyle araştırılan konunun gerçekçi profilini ortaya koymaktadır (Güçlü Nergiz, 2014).

Bibliyometrik çalışmalarda hedeflenen amaç, araştırılan konunun farklı veya çeşitli parametreler özelinde istatistiksel yapı durumunu ortaya koymaktır. Bibliyometri, akademik çalışmaların derlemesinden oluşturulur. Aynı alandaki konular araştırılırken belirlenen değişkenler dikkate alınır. Değişkenler, çalışmaların yayın tarihi, analiz birimi, yayınlandığı yer, örneklem birimi, araştırıldığı alan gibi birçok parametreden oluşabilmektedir (Zan, 2012).

Bibliyometrik çalışmaların belirli amaçlar doğrultusunda farklı alanlarda yapıldığı birçok çalışmadan söz etmek mümkündür. Alanyazın incelendiğinde, turizm alanında (Zengin ve Atasoy, 2020; Ergün ve Kalıpçı, 2020; Alımanoğlu ve Çolakoğlu, 2021; Akgöl ve Ayazlar, 2021; Kırpık ve Dönbak, 2021), eğitim bilimleri alanında (Danışman, Yalçın, Çiftçi, Tosuntaş, Sölpük, Ay ve Yücel, 2016; Demir ve Çelik; 2020; Yılmaz, 2021; Karakuzu, Aras ve Gedikli, 2021; Aydeniz ve Haydaroğlu, 2021), spor alanında (Tekneci, 2013; Ercan, 2020; Murathan, Bozyılan ve Murathan, 2020; Büyükbaykal ve İli, 2020; Karafil ve Akgül, 2021) ve sağlık alanında (Becerikli, 2013; Temizkan, Çiçek ve Özdemir, 2015; Canik ve Özdemir, 2019; Şahin ve Ocak; 2019; Uzun, Baysan ve Bekar, 2019) birçok çalışmaya rastlamak mümkündür.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Verilerin analizinde ise bibliyometri tekniğinden yararlanılmıştır. Bibliyometri tekniği; herhangi bir alanda yayınlanmış olan makale veya tez gibi bilimsel araştırmaların içerik ve istatistiksel bakımından incelenmesidir (Çiçek ve Kozak, 2012). Bibliyometri tekniği; mevcut çalışmaların niceliksel olarak değerlendirilmesinde ve aynı zamanda araştırılan konuya genel bakış sunabilen bir yöntemdir (Bonilla Merigó ve TorresAbad, 2015). Bu teknikle birlikte araştırılmak istenen ilgili alanyazındaki konular en geniş anlamıyla incelenmektedir (Ellegaard ve Wallin, 2015). Bu çalışmada zaman yönetimi alanında yayınlanmış tezlerin içerik bakımından incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma amacını karşılayabilme adına bibliyometrik analiz kullanılmıştır. Bibliyometrik analizde farklı değişkenler kullanılarak literatürde yer alan aynı alandaki tüm çalışmalar taranmaktadır. Yeni veriler oluşturmak için tarama yönteminden yararlanılmıştır. Tarama yöntemi, amaçlanan kavramlar ile ilgili yer alan tüm bilimsel verilerin analizini kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999).

Tarama süreci 6 Haziran 2021 ve 30 Temmuz 2021 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Çalışmanın amacına uygun olarak tarama sürecinde YÖK ulusal tez merkezinden yararlanılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi web sitesi tarama sekmesinde “zaman yönetimi” anahtar sözcüğüyle arama yapılmıştır. Tez merkezinde zaman yönetimiyle ilgili yayınlanmış ilk tezden itibaren günümüze dek yer alan tüm tezler için kapsamlı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Arama sonucunda 1991-2021 yılları arasında zaman yönetimiyle ilgili yazılmış 144 teze ulaşılmıştır. Fakat 21 teze erişim sağlanamadığı için araştırma kapsamında yalnızca 123 tez değerlendirmeye alınmıştır. Bu durum çalışmanın sınırlılığını ortaya koymaktadır. Çalışmanın evrenini YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde zaman yönetimiyle ilgili yer alan tezler oluştururken, örneklemini ise erişim sağlanan 123 tez oluşturmaktadır.

Tarama sonucu erişilen 123 tez; türü, yılı, yayımlandığı üniversite, araştırma tasarımı, veri toplama tekniği, örneklem yöntemi, anahtar kelimeler, çalışılan konu alanı ve analiz yöntemi olarak toplamda 9 kriter adı altında değerlendirilmiştir. İlgili kriterlerin dikkate alınmasında, Yılmaz (2017) ve Akgün (2020)’nün çalışmalarından (*Yararlanılan çalışmaların çoğunlukla ortak olarak kullanıldıkları kriterler göz önüne alınmıştır.*) yararlanılarak yazarlar tarafından 9 araştırma sorusu geliştirilmiştir. Elde edilen veriler frekans (f) analizi yöntemiyle sayısallaştırılarak araştırma sorularına yanıt aranmıştır.

1- YÖK tez merkezinde “zaman yönetimi” konulu tez sayısı kaçtır?

- 2- Zaman yönetimi konulu tezlerin yıllara ve tez türüne göre dağılımı nasıldır?
- 3- Zaman yönetimi konulu tezlerin çalışıldığı alana göre dağılımı nasıldır?
- 4- Zaman yönetimi konulu tezlerin yayımlandığı üniversiteye göre dağılımları nasıldır?
- 5- Zaman yönetimi konulu tezlerde kullanılan anahtar kelimeler nelerdir ve sıklık düzeyleri nasıldır?
- 6- Zaman yönetimi konulu tezlerin araştırma tasarımına göre dağılımları nasıldır?
- 7- Zaman yönetimi konulu tezlerin veri toplama tekniğine göre dağılımı nasıldır?
- 8- Zaman yönetimi konulu tezlerin örnekleme yöntemine göre dağılımı nasıldır?
- 9- Zaman yönetimi konulu tezlerin kullandıkları analiz yöntemine göre dağılımı nasıldır?

BULGULAR

Bir bilim dalıyla alakalı alanyazına ait reel bir profili ortaya koyan bibliyometrik çalışmalar, konunun bizzat bibliyografisini ele almaktadır (Kozak,2001). Takip eden kısımda YÖK Ulusal Tez Merkezi resmi internet sitesinde (ilk yayınlanan tez) 1991 ile 2021 yılları arasında “zaman yönetimi” ile ilgili her alanda yazılmış olan lisansüstü tezlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 1, birinci araştırma sorusu dahilinde oluşturulmuştur. Tablo tezlerin türüne göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Tezler yüksek lisans ve doktora olmak üzere iki türden oluşmaktadır.

Tablo 1: Tezlerin türe göre dağılımı

Tez Türü	f	%
Yüksek Lisans	117	95,12
Doktora	6	4,88
Toplam	123	123

Tablo 1 incelendiğinde, tezlerin türüne göre dağılımında, yüksek lisans düzeyinde 117 (%95,12), doktora düzeyinde ise 6 (%4,88) tezin olduğu saptanmıştır. Verilere göre doktora düzeyinde yazılan tezlerin yüksek lisans düzeyine oranla az olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2, ikinci araştırma sorusu dâhilinde oluşturulmuş tezlerin yıllara göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Zaman yönetimiyle ilgili ilk tez 1991 yılında yayımlanmıştır. Ancak erişim sağlanamadığı için tezler 1995 yılından sonra değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde, tezlerin yıllara göre dağılımında, zaman yönetimi ile ilgili en çok tezin sırasıyla; 2019 yılında 20 (%16,26) , 2014 ve 2018 yılında 16 (13,01), 2020 yılında 12 (%9,76) tezin yayımlandığı en az tezin ise 1995'te 1 (%0,81), 1997'de 1 (%0,81), 1999'da 1

(%0,81), 2003’de 1 (%0,81), 2004’de 1 (%0,81) ve 2011’de 1 (%0,81) adet tezin yayımlandığı tespit edilmiştir. Tablo 2’ye göre zaman yönetimi konulu tezlerin yayınlanmaya başladığı ilk yıldan itibaren son yıllara doğru artış gösterdiği bulgulanmıştır.

Tablo 2: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

YIL	f	%
1995	1	0,81
1997	1	0,81
1999	1	0,81
2001	2	1,63
2002	3	2,44
2003	1	0,81
2004	1	0,81
2005	3	2,44
2006	3	2,44
2008	5	4,07
2009	4	3,25
2010	4	3,25
2011	1	0,81
2012	2	1,63
2013	4	3,25
2014	16	13,01
2015	7	5,69
2016	7	5,69
2017	7	5,69
2018	16	13,01
2019	20	16,26
2020	12	9,76
2021	2	1,63
Toplam	123	100

Tablo 3, üçüncü araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur. Tablo tezlerin çalışıldığı alana göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Zaman yönetimi ile ilgili tezler konu filtrelenmeksizin tümü araştırmaya dâhil edilmiştir.

Tablo 3’e göre tezler çalışıldığı alana göre incelendiğinde, en fazla yayımın sırasıyla; eğitim ve öğretim alanında 34 (%27,64), işletme alanında 27 (%21,95), spor alanında 21 (%17,07), hemşirelik alanında 13 (%10,57), hastaneler alanında 8 (%6,50), sağlık kurumları yönetimi alanında 4 (%3,25) tezin olduğu tespit edilmiştir. Diğer alanlarda yer alan tezlerden her biri 1 (%0,81) defa olmak kaydıyla; endüstri ve endüstri mühendisliği, giyim endüstrisi, bilgisayar mühendisliği bilimleri, ormancılık ve orman mühendisliği, endokrinoloji ve metabolizma hastalıkları, hukuk, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, kamu yönetimi, psikoloji, inşaat mühendisliği alanında yer aldığı saptanmıştır.

Tablo 3: Tezlerin Çalışıldığı Alana Göre Dağılımı

Alan	f	%
Eğitim ve öğretim	34	27,64
İşletme	27	21,95
Spor	21	17,07
Hemşirelik	13	10,57
Hastaneler	8	6,50
Sağlık Kurumları Yönetimi	4	3,25
Sosyoloji	2	1,63
Mimarlık	2	1,63
Turizm	2	1,63
Endüstri ve endüstri mühendisliği	1	0,81
Giyim Endüstrisi	1	0,81
Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri	1	0,81
Ormancılık ve Orman Mühendisliği	1	0,81
Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları	1	0,81
Hukuk	1	0,81
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri	1	0,81
Kamu Yönetimi	1	0,81
Psikoloji	1	0,81
İnşaat Mühendisliği	1	0,81
Toplam	123	100

Tablo 4, dördüncü araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur ve tezlerin yayımlandığı üniversiteye göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Sıralama, frekansı en yüksek olandan en az olana doğru yapılmıştır.

Tablo 4: Tezlerin Yayımlandığı Üniversiteye Göre Dağılımları

Üniversite	f	%
Gazi Üniversitesi	8	6,50
Beykent Üniversitesi	8	6,50
Trakya Üniversitesi	5	4,07
İstanbul Üniversitesi	3	2,44
Atatürk Üniversitesi	3	2,44
Selçuk Üniversitesi	3	2,44
Dumlupınar Üniversitesi	3	2,44
Balıkesir Üniversitesi	3	2,44
Marmara Üniversitesi	3	2,44
Haliç Üniversitesi	3	2,44
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	3	2,44
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	3	2,44
Kocaeli Üniversitesi	2	1,63
Sakarya Üniversitesi	2	1,63
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	2	1,63
Çukurova Üniversitesi	2	1,63
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	1,63
Karabük Üniversitesi	2	1,63
İstanbul Bilim Üniversitesi	2	1,63
Türk Hava Kurumu Üniversitesi	2	1,63
Atılım Üniversitesi	2	1,63
İstanbul Gelişim Üniversitesi	2	1,63
Namık Kemal Üniversitesi	2	1,63
Fırat Üniversitesi	2	1,63

Kırıkkale Üniversitesi	2	1,63
Çağ Üniversitesi	2	1,63
Yeditepe Üniversitesi	2	1,63
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	2	1,63
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi	2	1,63
Bahçeşehir Üniversitesi	2	1,63
Uşak Üniversitesi	2	1,63
İstanbul Okan Üniversitesi	2	1,63
Hacettepe Üniversitesi	1	0,81
Ankara Üniversitesi	1	0,81
Gaziosman-paşa Üniversitesi	1	0,81
Uludağ Üniversitesi	1	0,81
Kafkas Üniversitesi	1	0,81
Pamukkale Üniversitesi	1	0,81
Yıldız Teknik Üniversitesi	1	0,81
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi	1	0,81
Karadeniz Teknik Üniversitesi	1	0,81
Okan Üniversitesi	1	0,81
Mevlana Üniversitesi	1	0,81
Erciyes Üniversitesi	1	0,81
Gediz Üniversitesi	1	0,81
İstanbul Medipol Üniversitesi	1	0,81
Gümüşhane Üniversitesi	1	0,81
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	1	0,81
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1	0,81
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi	1	0,81
Batman Üniversitesi	1	0,81
Akdeniz Üniversitesi	1	0,81
Kastamonu Üniversitesi	1	0,81
Dokuz Eylül Üniversitesi	1	0,81
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	1	0,81
Trabzon Üniversitesi	1	0,81
Üsküdar Üniversitesi	1	0,81
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi	1	0,81
Mersin Üniversitesi	1	0,81
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1	0,81
Ege Üniversitesi	1	0,81
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	1	0,81
Başkent Üniversitesi	1	0,81
Eskişehir Teknik Üniversitesi	1	0,81
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	1	0,81
Yaşar Üniversitesi	1	0,81
İnönü Üniversitesi	1	0,81
Toplam	123	100

Tablo 4 incelendiğinde, tezlerin yayımlandığı üniversiteye göre dağılımlarında; Gazi Üniversitesi ve Beykent Üniversitesi'nin her birinde 8 (%6,50) tezin, Trakya Üniversitesi'nde 5 (%4,07) tezin yayımlandığı tespit edilmiştir. İstanbul Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Dumlupınar Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Haliç Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin her birinde ayrı ayrı 3 (%2,44) tezin yayımlandığı saptanmıştır. Diğer bulgular incelendiğinde; Kocaeli Üniversitesi, Sakarya Üniversitesi, Orta Doğu Teknik

Üniversitesi, Çukurova Üniversitesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Karabük Üniversitesi, İstanbul Bilim Üniversitesi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Atılım Üniversitesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi, Fırat Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Çağ Üniversitesi, Yeditepe Üniversitesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Bahçeşehir Üniversitesi, Uşak Üniversitesi ve İstanbul Okan Üniversitesi'nin her birinde ayrı ayrı 2 (%1,63) tezin olduğu tespit edilmiştir. Geriye kalan diğer üniversitelerin her birinde 1 (%0,81) tezin yer aldığı bulgulanmıştır.

Tablo 5, beşinci araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur ve tezlerin anahtar kelimelerine göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Anahtar kelimeler kategorize edilmiş anlam bakımından birbirine yakın olan kelimeler ise parantez içinde verilmiştir. Tablo 5'te görüldüğü gibi zaman yönetimi adı altında birçok kelime aynı kapsamda değerlendirilmiştir.

Tablo 5: Tezlerin Anahtar Kelimelerine Göre Dağılımı

Anahtar kelimeler	f	%
Zaman yönetimi (zaman kullanımı, zaman planlaması, zamanın etkin kullanımı, zaman tuzakları, etkin zaman yönetimi, zaman yönetimi planlaması ve hedef koyma, zaman tutumları, zaman düşmanları, zaman harcattırıcılar, örgütsel zaman yönetimi, adli zaman yönetimi, zaman yönetimi becerileri, boş zaman yönetimi, serbest zaman tatmini, zaman boyutları, zaman yönetimi algıları)	146	33,56
Zaman (zaman kavramı, mantıksal zaman, boş zaman, boş zaman değerlendirme, zaman türleri, zaman bileşenleri, zaman düşmanları, serbest zaman tutumu)	56	12,87
Yöneticilik (yönetici ve zaman, akademisyenlerde zaman yönetimi, üst düzey yöneticilerin zaman yönetimi, veri dağıtım yönetimi, derste zaman yönetimi, hastane yönetimi, yönetici, toplam kalite yönetimi, performans yönetimi, spor yöneticiliği, stres yönetimi, yöneticilerin zaman yönetimi, proje yönetimi, yönetici hemşire, hastane yöneticileri, Üst düzey yöneticileri, hemşirelikte yönetim, organizasyon yönetimi, yönetim, sağlık kurumları yönetimi, emekli serbest zaman yönetimi, spor yönetimi, ilgi yönetimi)	37	8,51
Öğretmen (ilköğretim okulu öğretmenleri, lise öğretmeni, öğretmen görüşü, ilköğretim okulu yöneticileri, beden eğitimi öğretmeni, okul yöneticisi, okul müdürü, ortaöğretim öğretmenleri, öğretmen adayları, öğretmenlik yeterlilikleri, öğretmenlik becerileri, Türkçe öğretmenleri, KPSS'ye hazırlanan öğretmen adayları, öğretmen görüşü)	22	5,06
Hastane (hastane işletmeleri, kamu hastaneler birliği, hemşire, hemşirelik)	15	3,45
Öğrenci (üniversite öğrencileri, Libyalı lisansüstü öğrenciler, spor bölümü öğrencileri)	14	3,22
Üniversite (üniversite personeli, Sakarya üniversitesi, siyasal bilgiler fakültesi)	9	2,07
Okul (ortaöğretim, ilköğretim, özel okul, okul öncesi, öğretimi planlama, beden eğitimi, öğretim süreci)	9	2,07
Spor (gençlik ve spor müdürlüğü, futbol kulüpleri, sporcu, futbol, futbol kulüpleri, antrenör)	9	2,07
Sağlık (sağlık çalışanları, sağlık hizmeti, sağlık sektörü, sağlık kurumları, sağlıklı yaşam, aile hekimliği çalışanları)	8	1,84
Verimlilik (işletme verimliliği, çalışma verimliliği)	6	1,38
Akademik (akademik performans, akademik başarı)	6	1,38
İş programı (iş verimi, iş tatmini, işkoliklik, iş- yaşam dengesi)	5	1,15
Fiziksel aktivite (fiziksel aktivite düzeyi)	4	0,92
Stres (iş stresi, yönetsel stres)	4	0,92
İş doyumu (yaşam doyumu)	4	0,92
Rekreasyon (rekreatif faaliyetler)	3	0,69
Örgüt kültürü (örgüt çalışanları, farklı örgüt kültürleri)	3	0,69
Tükenmişlik	3	0,69

Sosyal medya (sosyal medya bağımlılığı, internet bağımlılığı)	3	0,69
Makul sürede yargılanma hakkı (Avrupa insan hakları sözleşmesi 6. madde, Yargının gecikmesi)	3	0,69
Durumluk kaygı (sürekli kaygı)	2	0,46
Dönüştürücü liderlik (dönüştürücü liderlik boyutları)	2	0,46
Türkiye (Avrupa birliği)	2	0,46
Öz yeterlilik	2	0,46
Etkinlik	2	0,46
Sanal tembellik (sanal kaytarma)	2	0,46
Çalışma hayatı (bağımsız çalışabilme ve sorumluluk alabilme yetkinliği)	2	0,46
Personel	2	0,46
Karar verme becerileri (sosyal beceri)	2	0,46
Kadın (kadın çalışanlar)	2	0,46
Müşteri memnuniyeti (müşteri kazanımı)	2	0,46
Liderlik	1	0,23
HLA	1	0,23
Kümelene	1	0,23
RTI	1	0,23
Adolesan	1	0,23
Diyabet	1	0,23
Uyum	1	0,23
Hayat bilgisi	1	0,23
Cinsiyet	1	0,23
Kıdem	1	0,23
Yapı üretim sektörü	1	0,23
Kalite	1	0,23
Organizasyon	1	0,23
Gölbaşı	1	0,23
Performans (kişisel performans)	1	0,23
Ölçek geliştirme	1	0,23
Mizah tarzı ve zaman yönetimi becerisi	1	0,23
İdari	1	0,23
Girişimcilik eğitimi	1	0,23
Yalnızlık	1	0,23
Psikolojik iyi olma	1	0,23
İletişim becerisi	1	0,23
İş gören performansı	1	0,23
Otel işletmeleri	1	0,23
Öğretimi planlama	1	0,23
DASS	1	0,23
Depresyon	1	0,23
Anksiyetee	1	0,23
Kişilik	1	0,23
Bakım davranışı	1	0,23
Karate hakemi	1	0,23
Oryantiring	1	0,23
Kişiler arası öz yeterlik	1	0,23
Adölesan	1	0,23
Beslenme	1	0,23
İnşaat projeleri	1	0,23
Kültürel farklılıklar	1	0,23
Mono kronik polikronik kültürler	1	0,23
Mekânsal planlama	1	0,23
Bilimsel yönetim ilkeleri	1	0,23
Modernizm	1	0,23
Erken cumhuriyet dönemi	1	0,23
Toplam	435	100

Tablo 5'te tezlerin anahtar kelimelerine göre dağılımı yer almaktadır. Tezlerde en çok kullanılan anahtar kelimenin 33,56 (146) oranla zaman yönetimi olduğu tespit edilmiştir. Bu oranı zaman (56; %12,87) ve yöneticilik (37; %8,51) anahtar kelimeleri takip etmektedir. Öğretmen %5,06 (22), hastane %3,45 (15), hemşire %3,22 (14), üniversite %2,07 (9), okul %2,07 (9), spor %2,07 (9), sağlık %1,84 (8), verimlilik %1,38 (6), akademik %1,38 (6), iş programı %1,15 (5), fiziksel aktivite %0,92 (4), stres %0,92 (4), iş doyumu %0,92 (4) oranla kullanılan anahtar kelimelerdir. Diğer anahtar kelimelerin her birinin çok az oranla kullanıldığı bulgulanmıştır.

Tablo 6, altıncı araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur. Tablo tezlerin araştırma tasarımına göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Tezler araştırma tasarımı bakımından nicel, karma ve nitel şeklinde üçe ayrılmaktadır.

Tablo 6: Tezlerin Araştırma Tasarımına Göre Dağılımları

Araştırma Tasarımı	f	%
Nicel	90	73,17
Karma (Nicel+Nitel)	22	17,89
Nitel	11	8,94
Toplam	123	100

Tablo 6'ya göre tezlerde en çok nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Tezler, araştırma türlerine göre incelendiğinde, 123 tezin 90' nında (%73,17) nicel araştırma tekniğinin kullanıldığı saptanmıştır. Buna ek olarak 11 tezde (%8,94) nitel, 22 tezde (%17,89) ise karma araştırma tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7, yedinci araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur ve tezlerin veri toplama tekniğine göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Tablo 7'ye göre veri toplama tekniği bakımından tezlerin beş teknik altında kategorilendiği görülmektedir.

Tablo 7: Tezlerin Veri Toplama Tekniğine Göre Dağılımı

Veri toplama tekniği	f	%
Anket	113	91,87
Doküman incelemesi	5	4,07
Görüşme	2	1,63
Kaynak taraması	2	1,63
Mülakat	1	0,81
Toplam	123	100

Tablo 7 incelendiğinde, veri toplama tekniği olarak 113 (%91,87) tezde en çok anket tekniği kullanıldığı saptanmıştır. Yazılan 5 (%4,07) tezde doküman incelemesi, 2 (%1,63) tezde görüşme, diğer 2 (%1,63) tezde ise kaynak taraması tekniği kullanıldığı tespit edilmiştir. İncelenen 123 tezdten yalnızca %1 (0,81)' inde mülakat tekniği kullanıldığı saptanmıştır.

Tablo 8, sekizinci araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur. Tablo tezlerin örnekleme yöntemine göre dağılımını gösteren bulguları sunmaktadır. Tablo 8'e göre farklı birçok örnekleme tekniğinden yararlanıldığı söylenebilir.

Tablo 8: Tezlerin Örnekleme Yöntemine Göre Dağılımı

Örneklem yöntemi	f	%
Basit tesadüfi örnekleme	32	26,02
Amaçlı (yargısal) örnekleme	23	18,70
Kolayda örnekleme	17	13,82
Katmanlı örnekleme	16	13,01
Küme örnekleme	9	7,32
Örneklem kullanılmayan	8	6,50
Evrenin tamamı	6	4,88
Alan örnekleme	5	4,07
Sistemantik örnekleme	4	3,25
Kota Örnekleme	3	2,44
Toplam	123	100

Tablo 8'e göre tezler kullandıkları örneklem yöntemi bakımından incelendiğinde en çok % 26,02 (32) oranla basit tesadüfi örnekleme, % 18,70 (23) oranla amaçlı (yargısal örnekleme) tercih edildiği bulgulanmıştır. Kota örnekleme %2,44 (3), sistemantik örnekleme %3,25 (4) ve alan örneklemesinin %4,07 (5) oranla tezlerde kullanılan en az örnekleme çeşidi olduğu saptanmıştır. 123 tezdten 8 (%6,50)' inde örneklem kullanılmamış (sağlık, fen bilimleri veya mimarlık gibi alanlarda zaman yönetimini kavramsal açıdan inceleyen çalışmalar), %4,88 (6)' inde ise evrenin tamamına (araştırılan konu alanında yazarın belirtmiş olduğu evreni herhangi bir örneklem grubu kullanılmadan tüm evreni kapsayarak çalışmasına dahil etmesi) ulaşılması hedeflenmiştir.

Tablo 9, dokuzuncu araştırma sorusu kapsamında oluşturulmuştur. Tablo, tezlerin kullandıkları analiz yöntemine göre dağılımı gösteren bulguları sunmaktadır. Tablo 9'dan hareketle tezlerde kullanılan analiz yöntemlerinin çeşitlilik gösterdiği belirlenmiştir.

Tablo 9: Tezlerin Kullandıkları Analiz Yöntemine Göre Dağılımı

Analiz yöntemi	f	%
ANOVA (Varyans analizi)	119	27,67
T-testi	57	13,26
Korelasyon Analizi	41	9,53
Frekans	34	7,91
Kruskal Wallis testi	33	7,67
Mann Whitney U test	25	5,81
Aritmetik ortalama	16	3,72
Tukey HSD testi	15	3,49
Faktör analizi	15	3,49
Regresyon analizi	13	3,02
Betimsel analiz	11	2,56
Kolmogorov-Simironov normallik testi	11	2,56
Standart sapma	10	2,33
Ki Kare Testi	5	1,16
LSD testi	5	1,16
Post Hoc testi	5	1,16
MANOVA	4	0,93
Yüzdeler hesaplama	4	0,93
Shapiro-Wilk testi	4	0,93
Güvenilirlik Analizi	4	0,93
İstatiksel analiz	3	0,70
KMO analizi	3	0,70
Bartlett test	3	0,70
İçerik analizi	2	0,47
Scheffe testi	2	0,47
Levene Testi	2	0,47
Bonferroni testi	2	0,47
Chi-Squared Analizi	1	0,23
Dunnet C Post Hoc testi	1	0,23
Games-Howell ve Gabriel Testi	1	0,23
Pareto Analizi	1	0,23
Toplam	430	100

Tablo 9 incelediğinde, tezlerde en çok kullanılan analiz yönteminin % 27,67 (119) oranla üç ve daha fazla grubun ortalamaları arasındaki farklılıkları ölçmeyi amaçlayan ANOVA (Varyans Analizi) olduğu görülmektedir. Bu oranı; 57 (%13,26) ikili grubu oluşturan değişkelere ilişkin ortalamaların karşılaştırmalı olarak test edildiği T-testi, takip etmektedir. Bu testlerin non-parametrik karşılıkları olarak yine gruplar arası farklılıkların test edildiği Kruskal Wallis testi 33 (%7,67) ve Mann Whitney U testi 25 (%5,81) ise farklılık analizleri olarak belirlenen diğer testlerdir. Tezlerde bir diğer farklılık analizi olarak bilinen MANOVA(grupların birden fazla değişken üzerindeki etkisinin karşılaştırmalı olarak test edilmesi)'nın da 4 (%0,93) yine tercih edildiği görülmektedir. Tabloya göre bu bulguların paralelinde aynı zamanda farklı Post Hoc testlerinin yapıldığı ve bu sayede hangi gruplar arasında farklılıklar olduğu test edilmiştir. Tabloda ilgili testler tezlerde ifade edilmiş şekli dikkate alınması sebebiyle ayrı ayrı frekanslaştırılmıştır. Bu kapsamda tezlerin doğrudan Post Hoc testi yaptığını belirten tezlerin oranı %1,16 (5) iken yine bu oranı, LSD testi takip etmektedir. En yüksek orana sahip olan Post Hoc testi ise Tukey HSD testi (15 (%3,49)) olarak belirlenmiştir. Levene testi, Scheffe testi, Games-Howell ve Gabriel Testi, Dunnet C , Bonferroni tezlerde yararlanılan diğer testlerdir. Bu kapsamda ilgili bulgulardan hareketle zaman yönetimi konulu tezlerde çoğunluk olarak gruplar arası farklılıkların karşılaştırmaları olarak incelendiği görülmektedir. Yine Tablo 9 incelendiğinde, değişkenler arası ilişkilerin test etmek için kullanılan korelasyon analizi (41 (%9,53)) ve frekans analizi (34 (%7,91)) tezlerde çoğunluk olarak kullanılan diğer analiz yöntemleri olarak bulgulanmıştır. Diğer tezlerin; 13 (%3,02)'ünde Regresyon analizi, 11 (%2,56)'inde Betimsel analiz, 11 (%2,56)'inde Kolmogorov-Smirnov normallik testi, 10 (%2,33)' ununda standart sapma, 5 (%1,16)'inde Ki Kare Testi'nin kullanıldığı görülmüştür.

SONUÇ

Zaman yönetimi, kişilerin; eğitim alanı, kariyer planlaması ve meslek hayatında, şirketlerin büyümesinde, sektörel faaliyetlerin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında önemli bir etkene sahiptir. Zaman iyi değerlendirildiği sürece çalışılan her alanda verimin yüksek olması asla tesadüf değildir. Ulaşılması hedeflenen amaçlar iyi ve hızlı bir yönetim sürecinden geçerse doğru anda doğru yollarla kısa zamanda birçok faaliyet gerçekleştirilir ve başarı elde edilir. Bu nedenle zamanın etkin kullanılması ve doğru yönetilmesi önemlidir. Zaman yönetiminin bu önemine dikkat çekmek ve bireylerin, işletmelerin veya farklı disiplinlerin nasıl etkin kullandığını gözlemleyebilmek adına, konuyla ilgili bilimsel olarak ortaya konulan farklı çalışmalardan yararlanılması, çeşitli kazanımları beraberinde getirebilir. Örneğin, bireylerin

veya işletmelerin farklı durumlar karşısında, zaman yönetimine ilişkin hangi tutumlara daha çok odaklanmaları gerektiğini spesifik olarak öğrenmeleri gibi. Çünkü bu durum paralelinde, daha çok başarı veya kazancı beraberinde getirerek, bahsi geçen kazanımlar haline dönüşebilmektedir. Bu bakış açısından hareketle; bibliyometrik analizlerin incelenen konuyla ilgili geniş bir çerçeve sunması, buna bağlı olarak birçok alana ve literatüre ilgili konuyla alakalı katkı sağlaması varsayımına dayanarak, bu çalışmanın amacına odaklanılmıştır. Bu çalışmada temel hedef, herhangi bir alanı (eğitim, işletme, sağlık, mimarlık, turizm ve benzeri gibi) gözetmeksizin zaman yönetimi perspektifinde gerçekleştirilmiş tez çalışmalarının (YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi) genel bir profilini ortaya koymaktır. Bu profili ortaya koymak yönelik ise bibliyometrik analiz çerçevesinde, zaman yönetiminin inceleme alanına ilişkin kapsamlı bir görüş oluşturulmak istenmiştir.

Araştırma bulguları paralelinde tez türüne göre zaman yönetimi konusu dikkate alındığında, zaman yönetiminin yüksek lisans düzeyinde daha çok inceleme konusu olarak ele alındığı görülmektedir. Doktora düzeyinde yürütülen tezlerin daha kapsamlı ve farklı perspektiflerden inceleme ve araştırma özelliğine sahip olması gerekliliği göz önüne alındığında, zaman yönetimi konusunun da gerçekleştirilecek olan doktora düzeyinde tezlerin ilgili konuya yönelik farklı bakış açıları sağlayacağı ve alana ve literatüre farklı kazanımlar sunacağı düşünülmektedir.

Tezlerin yıllara göre dağılımları dikkate alındığında 2014 yılından itibaren zaman yönetiminin daha sık çalışıldığı görülmüştür. Bu durum zaman yönetimi konusunun süreç içerisinde hem daha çok inceleme konusu olarak tercih edildiğine hem de tek bir alana özgü bir konu olmadığına, bir diğer ifadeyle farklı disiplinler tarafından tercih edilen bir konu olarak araştırıldığına işaret etmektedir. Araştırma sorularına aranan diğer yanıtların da bu ön görüşü desteklediği söylenebilir. Özellikle tezlerin çalışıldığı alana göre elde edilen analiz bulguları, bahsi geçen görüşü desteklemektedir. Bu bulgulardan hareketle zaman yönetimi konulu pek çok farklı alanda yazılmış tezlerin var olduğu tespit edilmiştir. Öncelikli olarak zaman yönetimi çalışan tezlerin, eğitim ve öğretim, işletme ve spor alanlarında daha fazla yayımlandığı bulgulanmıştır. Ancak sağlık bilimleri, turizm, sosyoloji, mimarlık, giyim endüstrisi, bilgisayar mühendisliği, hukuk, kamu yönetimi, psikoloji, inşaat mühendisliği gibi birçok alanda düşük frekansa sahip olsa da, bu durum; inceleme alanı olarak zaman yönetiminin çeşitli perspektiflerden ele alındığının ve çalışılan alan olarak çeşitlilik gösterdiğinin yansımasıdır. Belirlenen bu tespit paralelinde ilerleyen süreçlerde multidisipliner bakış açısı dikkate alınarak zaman yönetimi konusunun incelenmesi

önerilmektedir. Bu sayede alana yazına, kişisel olarak bireylere veya işletmelere farklı perspektiflerden kazanımlar sunulabileceği öngörülmektedir.

Tezlerin yayımlandığı üniversiteler baz alındığında Gazi, Beykent ve Trakya Üniversitesi frekansı en yüksek olan üniversiteler olarak belirlense de; Türkiye’de eğitim veren bir çok üniversitenin, üniversitelere yönelik elde edilen dağılımda yer aldığı görülmüştür. Diğer taraftan anahtar kelimelere yönelik dağılımlar değerlendirildiğinde zaman yönetiminin boş zaman kapsamında, bireysel, işletme veya farklı disiplinler bazında (spor, sağlık yönetimi gibi) ve eğitim alanında (öğretmen, okul müdürü gibi) çoğunlukla dikkate alınarak anahtar kelimelerin oluşturulduğu belirlenmiştir. Ancak zaman yönetiminin incelendiği alanların çeşitlilik göstermesinin bir çıktısı olarak, anahtar kelimelerinde bu bağlamda çeşitlilik gösterdiği söylenebilir. Çünkü çoğunluk olarak belirlenen anahtar kelimelerin yanı sıra daha birçok alanda (rekreasyon, örgütsel yönetim, tüketici davranışı, bireysel tutumlar veya işgören davranışı gibi) zaman yönetiminin incelenerek, ilgili alanlar ile alakalı olarak tespit edilen anahtar kelimelerden (işdoymu, tükenmişlik, fiziksel aktivite, diyabet, organizasyon, memnuniyet, uyum, girişimcilik gibi) söz etmek mümkündür. Bu durum, zaman yönetimi kavramının farklı birçok çalışma alanında inceleme konusu olarak ele alınabildiğine ve bu sayede geniş bir yelpazede bilimsel destek sunabilecek bir yapıda olduğuna işaret etmektedir.

Tezlerin araştırma tasarımı göre genel itibariyle nicel araştırma tasarımı sahip olduğu belirlenmiştir. Bu durum daha çok sayısal verilerle ampirik olarak ilgili kavramın farklı çalışma alanları ile desteklenmeye çalışıldığını göstermektedir. Bu bulguyu, tezlerin veri toplama tekniğine göre dağılımına ilişkin bulgularında desteklediği söylenebilir. Veri toplama tekniğine ilişkin dağılımlar değerlendirildiğinde çoğunluk olarak anket tekniğinin kullanıldığı belirlenmiştir. İlgili tespitlerden hareketle araştırma sorularına aranan yanıtların birbirini doğrular nitelikte olduğu söylenebilir. Diğer taraftan örnekleme yöntemine göre dağılımlar dikkate alındığında, en çok basit tesadüfi ve amaçlı örnekleme yönteminden yararlanıldığı belirlenmiştir. Bu bulgu, yapılan çalışmalarda daha çok araştırma amaçlarını karşılayacak örneklemelerin hedef alındığı ile açıklanabilir. Bununla beraber analiz yönetimi olarak ise çoğunlukla farklılık analizlerinin (ANOVA, T-testi) tercih edildiği belirlenmiştir. Bu analizler içerisinde ise gruplar arasında farklılıkların, farklı testler (Post Hoc testleri) baz alınarak incelendiği tespit edilmiştir. Bu bulgu ile zaman yönetimin belirli kategoriler çerçevesinde farklılık testleri üzerinden daha çok araştırma konusu olarak ele alındığı söylenebilir.

Ulusal alanyazında zaman yönetiminin bibliyometrik olarak ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanamazken, uluslararası alan yazında ise sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Erişimi sağlanan çalışmalardan Salhi (2021), zaman yönetimi ve kontrolü üzerine 2012 ile 2021 yılları arasında Web of Science'ta taranan çalışmaları ele almış, bibliyometrik açıdan değerlendirmiş ve bazı ülkelerde zaman yönetiminin ne kadar çok yaygın olduğunu, önemini ve işletmeye ne ölçüde yarar sağladığına dikkat çekmiştir. İlgili çalışmaya ilişkin araştırma perspektifinin bu çalışma ile paralellik göstermemesi sebebi ile bahsi geçen çalışmanın bulguları, bu çalışmanın bulguları ile karşılaştırılmamıştır. Bir diğer durum ise benzer kategoride başka çalışmaya erişilememiş olmasıdır. Bu nedenle bu çalışmanın bulgularını destekleyen herhangi bir araştırmaya ve bulgusuna yer verilememektedir. Bu durum aynı zamanda çalışmanın sınırlılığı olarak kabul edilmektedir.

Zaman yönetimi alanında (ulusal olarak) doğrudan çalışılmış bibliyometrik çalışmaya rastlanılmamış olması sebebiyle, bu çalışma önem arz etmektedir. Aynı zamanda ilgili öneme bağlı olarak literatüre katkıda bulunabileceği düşünülmektedir. Gelecek zamanda araştırmacıların bu konuyu ele alarak, yeni nesillere ve bu alanın gelişimine kazanım sunacağı öngörülmektedir. Elde edilen tespitler paralelinde zaman yönetiminin birçok alanda ölçülebilen bir yapı olduğu görülmüştür. Bu nedenle sonraki çalışmalar için zaman yönetiminin bireylerin tutumsal yaklaşımlarını daha iyi anlamaya yönelik tüketici davranışı, davranışsal ve psikolojik yaklaşımlar çerçevesinde daha sık inceleme alanı olarak değerlendirilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akatay, A. (2003). Örgütlerde zaman yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 281-300.
- Akgün, Z. (2020). Turizmde Kadın İşgücü Örnekleminde Yazılan Lisansüstü Tezlere Yönelik Bibliyometrik Bir Analiz. *Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 136-145.
- Akgemci, T., Çelik, A., Aydoğan, E., & Akatay, A. (2003). Zaman Yönetimi ve Yönetimsel Zamanda Etkinlik. *Gazi Kitabevi, Ankara*.
- Akgöl, Y., & Ayazlar, G. (2021). Turizm ve Festival İlişkisine Yönelik Araştırmaların Bibliyometrik Haritalandırılması (1975-2020). *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1369-1387.
- Alımanoğlu, Ç., & Çolakoğlu, Ü. (2021). Türkiye'deki Turizm Rehberliği Konulu Lisansüstü Tez Çalışmalarının Bibliyometrik Profili (1998-2018). *Journal Of Travel And Tourism Research*, 51-67.
- Alsarayreh, M. N., Rumman, M. A. R. A., & Al-Nsour, M. M. (2012). Time Management İn Travel And Tourism Companies İn Jordan. *Journal Of Management Research*, 4(1), 1.
- Aydeniz, S., & Haydaroğlu, M. (2021). Dört Temel Dil Becerisi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 6(1), 200-216.
- Babacan, E., & Küçükosmanoğlu, H. (2015). Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerileri/The Time Management Skills of Music Education Students. *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 36-50.
- Becerikli, S. Y. (2013). Türkiye'de Sağlık İletişimi Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi: Eleştirel Bir Bakış. *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 12(2), 25-36.
- Bonilla, C. A., Merigó, J. M., & Torres-Abad, C. (2015). Economics in Latin America: a bibliometric analysis. *Scientometrics*, 105(2), 1239-1252.
- Büyükbaykal, N. G. & İli, B. (2020). E-Spor Kavramına Yönelik Araştırmaların Bibliyometrik Analizi Bibliometric Analysis Of Researches For E-Sport. *Uluslararası Kültürel Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Uksad)*, 6(2), 572-583.
- Canık, S., & Özdemir, E. G. (2019). Sağlık Turizmini Konu Alan Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Değerlendirmesi (1988-2017). *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 30(2), 125-134.
- Caz, Ç., & Tunçkol, H. M. (2015). Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Zaman Yönetimi Becerilerinin İncelenmesi. *Spor Ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 91-100.
- Cüceloğlu, D. (1997). İyi düşün doğru karar ver (18. Baskı). *İstanbul: Sistem Yayıncılık*.
- Çiçek, D., & Kozak, N. (2012). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili. *Türk Kütüphaneciliği*, 26(4), 734-756.

- Dalkılıç, G., & Burak, M. İ. L. (2017). Otel İşletmelerinde Rekreasyon Ve Boş Zaman Yönetimi: Sahil Otelleri Örneği. *Yorum Yönetim Yöntem Uluslararası Yönetim Ekonomi Ve Felsefe Dergisi*, 5(1), 29-42.
- Danişman, Ş., Yalçın, M., Çiftçi, Ş. K., Tosuntaş, Ş. B., Sölpük, N., Ay, Y., ... & Yücel, C. (2016). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında yayımlanan dergilerin bilimsel yayın haritası: Dergi etki faktörleri üzerine bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 22(4), 483-506.
- Demir, E., & Çelik, M. (2020). Fen Bilimleri Öğretim Programları Alanındaki Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Profili. *Türkiye Kimya Derneği Dergisi Kısım C: Kimya Eğitimi*, 5(2), 131-182.
- Demirtaş, H., & Özer, N. (2007). Öğretmen adaylarının zaman yönetimi becerileri ile akademik başarısı arasındaki ilişkisi. *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 34-47.
- Edwards, B. D., Bell, S. T., Arthur, Jr, W., & Decuir, A. D. (2008). Relationships between facets of job satisfaction and task and contextual performance. *Applied psychology*, 57(3), 441-465.
- Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact?. *Scientometrics*, 105(3), 1809-1831.
- Ercan, S. (2020). Spor Hekimliği Uzmanlık Tezleri: Türkiye’de Son 15 Yılın Bibliyometrik Analizi. *Spor Hekimliği Dergisi*, 55(1), 021-027.
- Erdul, G. (2005). *Üniversite öğrencilerinin zaman yönetimi becerileri ile kaygı düzeyleri arasındaki ilişki* (Master’s thesis, Uludağ Üniversitesi).
- Ergün, G. S., & Kalıpçı, M. B. (2020). Turizm Ve Şikâyet: Bibliyometrik Bir Analiz. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 444-463.
- Gözel, E., & Halat, E. (2010). İlköğretim okulu öğretmenleri ve zaman yönetimi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6), 73-89.
- Güçlü, D. (2001). Zaman Yönetimi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 25 (25), 87-106. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/kuey/issue/10371/126932>.
- Güçlü Nergiz, H. (2014). Türkiye’de lisansüstü turizm tezlerinin bibliyometrik profili (1990-2013). VII. Lisansüstü Turizm Öğrencileri Araştırma Kongresi, 04-05.
- Gürbüz, M., & Aydın, A. H. (2012). Zaman kavramı ve yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi / KSU Journal of Social Sciences*, 9 (2).
- İmamoğlu, A. F., & Çimen, Z. (1998). Spor Yöneticileri İçin Etkili Zaman Yönetimi. *Gazi Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 3(1), 51-58.
- Karadağ, K. (2013). Zaman yönetimi ve yöneticiler. *İdarecinin Sesi Dergisi*, 155(1), 99-103.
- Karadaş, N. (2015). Zaman kavramına kuramsal yaklaşımlar ve İnternet’te şimdiki zaman olgusu. *Folklor/edebiyat*, 21(83), 325-341.
- Karaoğlan, A. D. (2006). *Üst düzey yöneticilerin zaman yönetimi* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).

- Karafil, A. Y., & Akgül, M. H. (2021). Web Of Science Veri Tabanında Yayınlanan Spor Yönetimi Temalı Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 4(1), 106-117.
- Karakuzu, S., Aras, M. & Gedikli, Ö. (2021). Türkçe eğitimi alanındaki kadın akademisyenlerin akademik çalışmalarının bibliyometrik analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (22), 691-705.
- Kaygusuz, Ö., & Gümüş, H. (2021). Çalışan Kadınlarda Boş Zaman Yönetimi ve Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışlarının İncelenmesi. *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi*, 5(1), 45-53.
- Koch, R. (2011). 80/20 İlkesi: Daha azıyla daha çoğunu elde etmenin sırrı. *Çev. Ed. Kerem Özdemir) İstanbul: Varlık Yayınları*.
- Kozak, N. (2001). Türkiye'de Turizm Pazarlaması Literatürünün Gelişim Süreci: 1972-1998 Yılları Arasında Hazırlanmış Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Biyo-Bibliyografik Bir inceleme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 26-33.
- Kibar, B. (2014). Karabük Üniversitesi Öğrencilerinin Zaman Yönetimi Becerileri İle Akademik Başarıları Arasındaki İlişki. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Karabük*.
- Kırpık, G., & Dönbak, E. R. (2021). Turizm Alanında Yer Alan Liderlik Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 883-909.
- Murathan, G., Bozyılan, E., & Murathan, F. (2020). Fiziksel Aktivite Konulu Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal Of Physical Education & Sports Science/Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 14(2).
- Özçelik, N., Gülsün, M., Özçelik, F., & Öztosun, M. (2012). Yöneticilerin Zaman Yönetimi Becerilerinin İş Stresi Üzerine Etkisi. *Anatolian Journal Of Clinical Investigation*, 6(4).
- Salhi, R. (2021, September). Time Management and Control: A Bibliometric Analysis. In *BOOK OF PROCEEDINGS* (p. 50).
- Silahtaroglu, F. (2004). *Akademisyenlerde zaman yönetimi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Smith, J. (1998). Daha İyi Nasıl Zaman Yönetimi. *istanbul: Timaş Yayınları*.
- Şahin, T., & Ocak, S. (2019). Türkiye'de Sağlık Yönetimi Disiplininde Yürütülen Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(3), 543-558.
- Şen, M. (2014). *Hemşirelik yüksekokulu öğrencilerinde zaman yönetiminin akademik başarıya etkisi* (Master's thesis, İstanbul Bilim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü).
- Tekneci, P. (2013). Türkiye Adresli Spor Alanındaki Bilimsel Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4(3), 76-91.
- Temizkan, P., Çiçek, D., & Özdemir, C. (2015). Bibliometric profile of articles published on health tourism Sağlık turizmi konusunda yayınlanan makalelerin bibliyometrik profili. *Journal of Human Sciences*, 12(2), 394-415.

- Tütüncü, Ö. (2009). Turizm, Rekreasyon Ve Serbest Zaman Yönetimi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(2), 240-241.
- Uzun, S. U., Baysan, C., & Bekar, T. (2019, September). Türkiye’de Son 10 Yılda Halk Sağlığı Alanında Yapılmış Tıpta Uzmanlık, Yüksek Lisans ve Doktora Tezlerinin Bibliyometrik Analizi. In 3. *International 21. National Public Health Congress*.
- Yıldırım, A. & Simsek, H. (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11 baski: 1999-2018).
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda Bahşiş İle İlgili Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 65-79.
- Yılmaz, K. Y. (2021). Sosyal Bilimlerde Ve Eğitim Bilimlerinde Sistemik Derleme, Meta Değerlendirme Ve Bibliyometrik Analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.
- Yiğitel, S., & Ertemsir, E. (2020). Zaman Yönetimi Becerileri İle Bireysel Performans Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sivil Havacılık Sektöründe Görev Yapan Pilotlar Üzerine Bir Araştırma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(2), 1546-1575.
- Zan, U., Yazar B., & Bayram, Ö. T. D. (2012). Türkiye’de bilim dallarında karşılaştırmalı bibliyometrik analiz çalışması (Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilgi ve Belge Yönetimi Anabilim Dalı).
- Zan, B. U. (2012). Türkiye’de bilim dallarında karşılaştırmalı bibliyometrik analiz çalışması [Doktora tezi]. *Ankara: Ankara Üniversitesi*.
- Zengin, B., & Atasoy, B. (2020). Turizm Rehberliği Alanındaki Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Çerçevesi. *Alanya Akademik Bakış*, 5(1), 143-160.